

Л-634-н.с.
586187

П.ЛІСОВИЙ
НЕТРИ
СЕЛА

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

ПЕТРО ЛІСОВИЙ

НЕТРІ СЕЛА

(СТАТТІ, НАРИСИ 1922 — 24 Р. Р.)

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1928

ВІД АВТОРА

Ця книжка склалася з статей і нарисів, що містилися протягом 1922 — 24 р. р. у газетах „Вісти“ ВУЦВК та „Селянська Правда“. Уже це одно накладає на неї, так би мовити, газетний характер, бо всі речі, тут зібрані, писалося, як то кажуть, на „злобу дня“. Гадаю, що читач це сам помітить і вибачить авторові деякі огріхи що до художності, тим більше, що автор висував наперед політичний момент, а не художній.

Коли автор і вирішив випустити цю збірку у світ, то з єдиною метою — дати книжку, яка б до певної міри ставила віхи на пройденому нашим селом шляху. Книжка охоплює час з моменту переходу до непу, тоб-то час, коли одгриміли бої горожанської війни, і радянська республіка вступила в добу так званої „передішки“.

За ці три роки селом пережито багато. На згарищах старого ладу, старих взаємовідносин починають закладатися підвалини нового життя, росте новий побут. Але даремно гадати, що новий лад

так собі, просто, увіходить в життя. Ні! Пережитки старого міцні, коріння його йдуть дуже далеко в глибину і паростям нового доводиться часом витримувати жорстоку боротьбу з темними силами минулого.

Відбиток цієї боротьби лежить і на цих нарисах. В окремих випадках не завжди перемога залишається за новим, але коли брати явища масово, то нове перемагає.

От підсумуванню цих перемог і присвячено головним чином цю збірку, яка, сподіваємось, знайде свого читача.

І коли вона хоч трохи спричиниться будівництву нової Радянської України, коли вона хоч трохи нашим низовим робітникам села допоможе вести роботу правильно, беручи на увагу наші помилки в минулому, то скромної мети автора буде досягнуто.

Автор у цих нарисах ставив перед себе конкретне завдання — показати село після перших бурхливих років великої революції. Наскільки він це виконав, судити буде не він, а інші.

Харків
21 I 1925 р.

HETPI

І ТРЕБА, І НЕ ТРЕБА

(З подорожніх вражінь)

Серед просторих ланів, що колихалися дозріваючими хлібами, плутає путівець.

В полі порожньо, ані одної живої душі не видно. Тільки жайворонки сиплять - розсипають свої срібні пісні та зрідка шуліка хижо шугне понад самими хлібами, то раптом підійметься догори, то каменем падає у жито.

Спека.

Конячки, запряжені у простий селянський віз, спроквола помахують хвостами і ступою ідуть серед цього хлібного моря.

Мій візниця, дядько Юхим, що його дали мені по „наряду“ у сільському комітеті, не має й на думці підганяти своїх конячок. Він тільки для бізиру иноді хльоскає батогом.

— Но! Но! — говорить він до своїх миршавих шкап. Але голос у нього зовсім не сердитий. Конячки це чудово розуміють і замість того, щоб після того нокання, нукання та хльоскання хоч би

трішки підбігти тупцем, вони, ніби навмисно, збо-
чують з дороги й починають зривати колоски.

— Куди вернеш? — так само говорить Юхим і починає дьоргати віжками.

Я лежу на возі, повного свіжого сіна, і дивлюсь прямо у прозору блакить неба.

Он високо - високо літає рябець. Он показалася, неначе з серпанку, біла - біла хмарка, починає рости - зростати, а потім раптом тане, зникає.

І знову чиста блакить, знову простір, співи жайворонків та „підпадьом“ перепелів.

Юхим зо мною не розмовляє, очевидно, сердиться, що через мене у „наряд“ попав і оце мусить мене за п'ятнадцять верстов везти. Я теж мовчу.

Пахло хлібами. Знаєте, такий здоровий, медяний дух, що йде з поля в сонячні дні. Іноді вітрець доносить пахощі полиню. В житах синіють волошки. Зрідка одноманітний зелено-золотистий килим переривався смугами гречки, проса, вівса, конюшини.

— Тпру! — зупиняє Юхим коні.

— Що таке?

— Коням треба відпочити, — промовив він незадоволено.

— Коли відпочити, то й відпочити! Мені все одно поспішати нікуди!

Коні стали. Юхим вийняв з - за пазухи великого кисета, розтер на чорній та грубезній, як чавун, долоні тютюн і почав крутити велику, як колода, цигарку.

Запалили.

— А ви хто такі будете, товаришу? — запитав мене Юхим після кількох зatory. — Чи ви комісар, чи ви будете з земельного відділу?

— І не комісар, і не з земельного відділу, — відказав я, ухилиючись від прямої відповіді.

— Так, — протягнув він. — А в нас по селі така чутка пройшла, що на опитне поле комісар приїхав, дак землю, що під поле відвели, мужикам назад повертатъ будуть.

— А хіба вам поле не потрібне?

— Та хто його знає? Воно, якщо по правді казати, і потрібне, і не потрібне. І треба його, і не треба...

— Як-то так? — кажу я, здивований таким рішенням Юхима: і треба, і не треба... — Ви ясніше кажіть.

— А так... Опити ті ніякої користи нам, мужикам, не дають. Ви пойміть, — каже, вже хвилюючись, Юхим, — сто двадцять десятин. Шутка сказати! То ж двадцять хазаїв, коли їм дати по „нормі“, можуть на тій землі сісти.

Виходить, що дядьки всюди добре цю „норму“ затамили.

— Так опитному ж полю саму найгіршу землю відвели. Солонці та піски. Коли б та земля була у вас, то вона все одно б пустіла. А поле і мусить вам на ділі показати, як на самих поганих, неродючих землях треба господарювати та добрі врожаї мати.

— Пусте діло, — твердить уперто своє Юхим, — дайте мені ті 120 десятин, то я вам такий „опит“ покажу, що аж засмієтесь. Ні, ти покажи опит такий, — каже далі Юхим, звертаючись до когось невідомого, — як на двох десятинах треба господарювати так, щоб і скотина була сита, і сем'я не голодна. От то я розумію, що опит! А все те, що вони там роблять, то дурниці!

І Юхим зневажливо махає рукою.

— Ні, не дурниці, — намагаюсь я переконати Юхима.

Пригадую, що читав колись про постановку досвідного діла за кордоном, і починаю розказувати про Америку, про Німеччину, про наших німців-колоністів, які вони збирають врожаї, як там живуть селяни.

Юхим уважно слухає, похитує головою, а очі його весь час з недовір'ям позирають на мене.

— Бреши, бреши, — ніби говорили вони, — а мене все одно не переконаєш.

Я змовк.

— Дак, може, там, у вашій Америці, земля родюча, — каже Юхим, трохи помовчавши. — А потім, по скільки десятин у ваших, як ви їх називаєте, фермерів, чи що?

— Ага? Я так і знав, що в них землі більше, ніж у нас. На землі й дурень врожай получить. Все од землі залежить, та ще, кажуть, від бога. А то подумайте, — говорить далі з призирством

Юхим, — стоїть панночка, коло неї вага. Дівчата в кошиках гній носять, важать, потім купками по полю розкладають. А для чого, питаю вас? У нас он торік, слава тобі, господи, врожай собі нічогенький був. А на вашому полі бур'яни вирости. Хотіли бога перехитрити, а воно він вас перехитрив.

— А отже німці перехитрили...

— Та то ж німці. То ж нація, народ, а ми що?..

— Ми теж народ.

— Хай так. Тільки там народ грамотний, він знає що до чого. А у нас...

Юхим знову безнадійно махнув рукою.

— От, бачите, ви самі розумієте, що коли народ грамотний, то він живе краще...

— А я про що толкую... І всі у нас сознають. Чого наші мужики стоять проти опитів? Думаєте, що їм уже так потрібні оті 120 десятин? Ні. Мужики кажуть, що опити їм не потрібні через те, що ніде їх прикласти, та й не зуміють вони. Значить, для опиту треба грамоти, потім земля. От про що говориться...

— Як то ні до чого прикласти? Адже у ваших селян є земля?

— Є. Та що толку з тієї землі?

— От ви й спробуйте на своїй землі те, що на опитному полі робиться.

Юхим засміявся.

— А як у мене поле за десять верстов. Як, по-вашому, я в себе той опит зроблю? На припічку, чи що його робити?..

— Треба землю переділити. Село розселити. На хутори, на виселки можна вийти. Законом це дозволяється. Читали новий земельний закон?

— Чули. Так мужики не хочуть ні розселятися, ні землю ділити...

— От тобі й раз! Та ви ж сами добре розумієте, що земля на десять верстов, то все одно, що у вас її немає. Значить, треба зробити так, щоб вона була ближче.

— А, звісно, треба, — згоджується Юхим. — Хто каже, що не треба. Коли б у мене була під боком земля, то, як кажуть, дома й замужом. А як ви заставите мене перейти на нове місце? А, може, я не хочу? Чому саме я мушу виходити на виселки, а не хто інший? Отак і кожний думає.

— Ну, як так думати, то й справді ви ніколи з злиднів не повилазите, — кажу я, трохи роздратований Юхимовими міркуваннями.

Але, дійсно, справа не такою вже простою здається, як то іноді показується з кабінету. Там все це дуже просто робиться. Склали плана, розписали кошторис, написали брошурку й кінчено. Так уже селяни й прийняли інтенсивну плодозміну, і на виселки пішли, і поліпшену худобу почали розводити. А коли діткнеться до справжнього діла, то й стоп машина. Не йде дядько на виселки, хоч ти трісни, не хоче він змінити свого трипілля на шестипілля, скільки ти його не підманюй, як ти хороше не малюй йому життя на виселках. Навіть і п'яніно

не підважить, про яке часто - густо згадують наші агітатори. А розгадка дуже проста: дядько просто не хоче міняти синиці в руках на журавля в небі.

От послушайте, як оцей самий Юхим про „розселення“ толкує.

— Ви, думаєте, не треба розселятися? Треба. А коли подумати як слід, то й не треба...

Знову „треба“ й „не треба“. Я чекав, що далі Юхим буде говорити.

— От, подумайте, — провадив своє Юхим, — приміром, я захотів би переселитися, та ви знаєте, що це таке? Та це ж розор для мене, без ножа смерть.

— Вам можуть дати допомогу...

— Хе! — зневажливо знизав плечима Юхим. — До-по-мо-га!.. А держава де набереться, коли почне всім давати допомогу. Ні, це не резон!

— Та он же по других волостях виселяються. І ліс на хати получили, і ще дещо...

— Знаємо. Ні, ви банок нам зробіть. За банок вам всі селяни спасибі скажуть. От що! Банок нам потрібний. Пішов би я туди, позичив би грошей, і пішла робота. Тоді мені й опит подавай. Я, може, й агрономові де в чому носа втру, — почав уже хвалитися Юхим.

— Так он ти який, — подумав я. — А я було тебе за простачка прийняв.

Спека помітно спала. Дужче бреніли бджоли. По краях неба громадилися білі хмари.

Тихо. Просто, „ні вітру, ні хвилі“.

Рушили далі.

— Н-но! — поганяє Юхим. — Був у нас тут оратор недавно, розказував про землеустрійство. Та тільки ми мало чого допоняли.

— А ви б собі кращого попрохали.

— Таке й було. Мужики так думають, що чим менше до них їздять, тим краще.

— То ж чому так?

— Та, знаєте, мужики у нас чудні. Як прочують, що хтось із города приїхав, так і думають, що новий продналог привезли.

Я сміюсь. Але мені заздро стало такій популярності Наркомпроду.

— Тепер тільки один продподаток, — кажу. — Він для держави йде.

— Кажіть. Торік так само говорили. А потім як пішло, — і на школи, і на лікарні, і громадянський, і імушественне якесь. Одним словом, встигай тільки розчепіряти калитку. Ніяк тих чортових грошей не напасешся.

— То, — кажу, — податки на місцеві потреби. — Ви ж і раніш платили подушне, сільські збори, волосні, земські. А що хіба, по-вашому, і податків не треба платити?

— Чому не треба? Платить треба. Платити ніхто не відмовляється. Держава ж мусить жити? Знову ж красноармейці. Зодягати, обувати нада їх (Юхим іноді закидає „по-городському“). А як подумати, то...

— ... Не треба, — підказую я, — у вас це якось чудно виходить: і треба, і не треба...

Юхим теж сміється.

— Мужики так галдять, що ні з кого, мовляв, спросить, куди гроші діваються. Раніш був староста, старшина...

-- Цар, — додаю я, — ви вже до кінця доказуйте.

— При чому тут цар, — ображено говорить Юхим. — Цар дурний був. Предки державу ~~оби~~рали, а він у трубу загнав її, і сам загинув. Царя пани згубили. Він з панами тільки мав діла, а до мужика звертався, коли йому салдатів ~~треба~~ було. За царем у нас, товаришу, ніхто не жалкує. Правду кажу. А от нащот порядку в наших комітетах, то його таки частенько там немає. От к чому я сказав, що ні з кого спитати. А нащот контр-революції, то ми не кулаки які-небудь, боронь боже... Ми трудові селяни, мозолями хліб добуваємо. Платимо, платимо, а куди йде — не видно. От, значить, у мужиків і ~~опаска~~ являється: чи в діло воно, чи не в діло йде?..

І Юхим, видимо, ображений, замовкає.

Правду кажучи, я такі речі чув не від одного Юхима. Про якусь провокацію тут не приходиться говорити. Річ у тому, що інтерес до громадських справ за часи революції у селян дуже виріс. Вони цікавляться кожною копійкою, що держава в них бере. По суті це явище здорове, хоча куркульня іноді й патякає про те, що все „жиди“ по своїх кешенях розтягли.

З практики ж наших сільських, волосних та повітових комітетів не зовсім видно, щоб вони такі звіти давали, особливо про кошти, що збираються на місцеві потреби. А дядько — це Хома - неймовірний. Не впевнившись на власні очі, він вам ні за що віри не поїме.

Я кажу Юхимові:

— Спитати є з кого. У вас є голова сільського комітету, волосного. З них і питайте. Адже ви їх вибирали.

— Та вибираємо. Тільки нещастя в тому, що не хочуть ходити. Виберуть, а він тиждень походить і кидає...

— Знову другого вибирати треба?

— Еге ж. А то ще й так буває. Одні виберуть, а другі, що не були, кажуть: ми його не вибирали, то й слухати не будемо.

— І тепер так?

— Е, ні! Тепер уже налажується. Власть строга стала. Сурйозна власть. Та й пора. А то кой-хто таки розпадлючився.

— Значить, власть потрібна?

— А як же! — здивовано говорить Юхим. — Та якби не було власти, то ми б один одному в'язи поскручували. Знову таки і те треба сказати, що теперішня власть здорово за бідноту стоїть. А то нас би багачі з гамузом з'їли б. Правду кажу. Не люблять вони, коли кого - небудь кулаком або куркулем обізвеш. Так і спалахне увесь. — Який я, —

каже, — кулак? — і чого їм те слово так не під нараву? — наївно запитує він.

Павза.

— Я так думаю, — веде Юхим, — що як зберемо врожай, то діла підуть на поправку. Потроху - потроху, і полатаємося. — А онде і Красилівку видно!

І Юхим указав мені пужалном на купу топіль.

— Вас куди завезти? — запитав він трохи згодом, — до комітету чи до школи.

— Вези до школи.

За півгодини ми вже були у Красилівці. На прощання Юхим простягнув до мене руку.

— Може, дали б що - небудь...

Я дав.

— Оце спасибі! — і на його обличчі з'явилася посмішка. — Буде на що гасу купити. А я, як на те, і пляшку взяв з собою. Прощайте!

— А що, Юхиме, скажіть: чи треба було мене везти, чи не треба?

Юхим засміявся.

— Як вам, товаришу, сказати? Для вас, то воно треба. А, як на мене, то, може, й не треба...

І він ударив по конях.

* * *

Скільки от таких Юхимів розкидано по наших селах, що заплуталися між своїм „треба“ і „не треба“, як між тими трьома славнозвісними соснами.

Але вони бачать, що радянська влада попри всіх своїх хибх все-таки краща за стару урядницьку чи старшинську владу.

„Предсідатель“ користується більшою пошаною більшости селянства, ніж старі, заштатні тепер, володарі села.

Та цього не досить. Селяни так були затуркані, запаморочені старим „прижимом“, що й досі той чад не вийшов їм з голови, бо вони й досі часто не розбираються, що їм треба і чого їм не треба.

Завдання наше — поскоріше це масовому селянинові, отому нашому Юхимові, роз'яснити.

1922 р.

„ШЕХВА“

Я повертався з командировки. Їхати прийшлося через село, де вже не раз бував і де дядьки мене знали. Мені треба було побувати в сільраді, де я мав узяти одну справку.

Я вже було зовсім зібрався йти, коли це хтось з мужиків, їх тут був цілий гурт, гукнув до голови:

— Семене Йвановичу, ви б показали товаришеві газету, може б, вони нам роз'ясняли, що то за шехва?..

— Да, да, товаришу, — зніяковів Семен Іванович, — тут у нас одно недоумління трапилось, так ви, будьте так добрі, роз'ясніть нам. Звинительно, — продовжував він тихіше мені на ухо, — знаєте, тьомний народ, одним словом, свого добра не розуміє...

— Ну, давайте сюди ваше недоумління, — сміюсь я.

Я вже з досвіду знав, що трапилася якась прикра помилка, і дядьки ламають над нею голови, не знаючи, що й подумати.

Принесли газету. Навколо мене стовпилося душ із двадцять народу, голова до голови.

— От воно недоумленіє, яке усякий нежелательний советської власті толк породило, — промовив офіційним тоном Семен Іванович і ткнув товстим пальцем у невеличку газетну замітку.

Я прочитав уголос:

„Шефство над селом

Ідея шефства починає і у нас претворюється в життя. На вчашньому засіданні ячєйки заводу „Октябрь“ постановлено взяти шефство над селом Х. Предположено в найближче час в Х. одправити експедицію із декількох товарищєй, котріє би обслідували життя села і выяснили би єго нужди. Во час пасхи ячєйка намерена провести декількох бесєдєвань на антирєлігійніє теми і вообщє познакоMIT сєлянство с новими заходами советської власті“.

От і все „недоумленіє“.

Дядьки загалділи.

— От, от, — вона сама. Ви вже, товаришу, будьте такі ласкаві, поскільки ми вас знаємо, без обману об'ясніть нам, що то за шєхва, експедиція і т. инше. А то ми не розуміємо, а сумління бере...

— Здається, і продподаток внесли сповна, і подвірне, і гражданський, а тут знову якусь шєхву назначують, знову давай...

— Нічого, товариш об'яснить по - правді, що до чого.

Я в душі добре вилаяв кореспондента і редактора.

— Та хто вам набалакав, що з вас хтось буде брати? — сміюсь я, а в душі зовсім не до сміху було.

— Ша! — крикнув Семен Іванович на своїх громадян. — Що ви жидівський базар розвели. Вибачте, товаришу! Більше всего глупие баби пашекували. Казали, що шехва приїде для того, щоб заборонити великдень святкувати, церкву замкнути, молодих хлопців в комсомол переписати, — закінчив він і з притиском пробурмотів до гурту: — У - у - у, дурні! Свого інтересу не розуміють!..

— А ви ж, як голова, об'ясняли їм, що таке шефство? — питаю я Семена Івановича. — Ви ж, здається, член комнезаму і старий салдат, так що повинні знати, що то за штука.

— Так точно, об'ясняв, тільки ніхто не йме віри. Ти, каже, для того й поставлений, щоб власті допомагати. Що ви поробите з таким народом?

Я став об'ясняти, що то за звір ота страшна „шехва“, для чого вона вводиться і хто її вигадав. Дядьки уважно слухали, піддакували, згоджувалися.

— Ну, що, тепер заспокоїлися?

— Тепер ясно все. Спасибі. Звиняйте за безпокойство, недоразуміє вийшло... Не знали...

— Вам же говорили, — вмішується Семен Іванович. — Так ні, не вірять. Обман, кажуть. От тепер сами бачите, що по - дурному боялися.

— Звиняйте, Семене Івановичу. Тепер, коли то-вариш об'яснили, нам всім стало ясно. А то хто його зна? Шехва! А що то за шехва, ніхто ска-зати не може.

— Так я передам вашому шефові, щоб він по-скоріше до вас приїздив. Добре?

— Добре. Та й ви з ними. Бо як ми вже вас знаємо, то й люди більше віри йнятимуть.

Але не тільки так злякалися шефів мої знайомі селяни.

Ось, наприклад, село Янівка на Чернігівщині. Селяни зустріли свого шефа таким запитанням.

— Чого ви до нас їдете? Хочете, мабуть, роз-узнати, чи не можна ще з нас податків стягнути?

Янівці так само подумали, що тут криється якийсь підвох.

Звідси ворожнеча.

— Не стануть же комуністи задаром їздити по селах і так собі, за здорово живеш, усякі хороші речі говорити?— думає сам собі дядько.

І робить висновок:

— Ні, не спроста комуністи вигадали цю шехву...

Тут, очевидячки, відограє роль та проклята спад-щина, яка залишилася нам від капіталізму і старої поліцейсько - дворянської Росії.

Селянин вправі тоді був казати, що для його з міста нічого доброго не приходить. Місто — осе-редок влади, ворожих урядовців, незрозумілих за-конів. Місто вимагає податків, місто, коли його

ослухаються, карає, одно слово, місто — ворог, де його, простого дядька, чекають всілякі халепи.

Ті культурні надбання і багатства, які скупчені по містах, для селянина були (і зараз ще є) неприступними, незрозумілими, чужими його ідеології, не відповідали його побутові.

Більше, місто в уяві дядька, то було якесь збіговисько панів, різних неробів, які цілими днями без ніякого діла сновигають по вулицях, бенкетують, жирують.

Місто — дармоїд, що сидить на селянському горбі, — от який був конечний висновок села.

Таким воно в уяві селянина залишилося почасти й понині. Доба військового комунізму, коли радянській владі приходилося в силу необхідності провадити на селі тверду продовольчу політику, господарча руїна, коли все було націоналізоване і навіть цвяха не можна було дістати без дозволу, — само собою, не могли розвіяти цілком цього погляду.

Або візьміть, наприклад, теперішню непманію. Знов таки селянинові нема чого радіти. Та й де там радіти, коли за аршин поганенького ситчику приходить платити пуд хліба.

Або світи грішним тілом, або вискрібай засіки, щоб одягтися або взутися.

Місто все бере, і нічого не дає, крім хіба „орателів“. А появлення оратора в ці роки знаменувало якусь кампанію або було звязане чи з розверсткою, чи з податком і закінчувалося одним.

— Дай!..

Я пригадую один випадок. Поїхали ми якось на початку 1921 року в одно село хвості од продрозверстки збирати, ціла компанія нас була, щось душ п'ять. Зібрали сход, і давай томити народ. Стоять, мовчать, слухають. Нарешті один дядько не витримав і прохає поза чергою слово. Дали. Він вийшов та й каже, обертаючись до нас:

— Товариші, нащо ви народ томите? Тепер весна, робити треба, а ми стоїмо. Кажіть прямо: скільки вам пудів треба?

Мені часто пригадується цей дядько. Отже мене ані скільки не дивує ні те, як зустріли янівці свого шефа, ані мої знайомі селяни.

А нашим шефам слід це пам'ятати і не томити народ.

Говорити діло і до діла.

Не обіцяти їм журавлів у небі, ні царства божого на землі.

А казати правду.

Говорити, що тільки через сувору працю, через самовідданість ми переможемо, —

— і злидні, —

— і тяжку спадщину, що лишили нам пани.

А, крім того, коли допомагати, то допомагати конкретно, чим - небудь.

А не язиком!

Бо селянин найбільше не любить базікання, то-рохтіння.

Ви не встигнете з трибуни злізти, а з вас глузують.

І получається „шехва“ не „шехва“, а кат - зна що!

Он у тій же Янівці як спершу зустріли! А потім, потроху, потроху, все гаразд пішло. Коли селяни побачили, що „шехва“ ніякого податку не думає брати,— крига розтала і встановилося довір'я.

Значить, зуміли підійти.

Правда, молодь та скоріше пішла назустріч, ну а старі, ті ще бурчать на шефа, а проте й собі йдуть послухати.

Знав я одного діда. Років з десять з печи не лазив, думав і померти на печі. А як почалася революція, як піймали селяни свого пана, що за гетьмана вартою командував і мало не все село в нього на бочці не перебувало, зліз старий з печи, поклонився іконам і чвалає з хати.

— Куди, діду, йдете? — питають.

— Іду дивитися, як нашого ката будуть катувати. Сто год чекав я цього!...

І хоч радянська влада, поки-що, золотих гір селянинові не дала, а, навпаки, часто була сувора з ним, дядько нутром чує, що це влада своя, що це його влада.

Правда, він бурмотить: — Вигадали, їздять, покою нам не дають... „шехва“ якась...

А слухати „шехву“ йде, бачить, розуміє, як отой столітній дід, що вже катам народнім прийшов кінець.

Суд над ними сотворили!

І розчистили поле. Розправляй плечі, працєю!

Он пан Нажівін, з дозволу сказати, російський народній письменник, не згоден з цим. Він на протязі 300 сторінок своїх „записок о революции“ ¹⁾ паплюжить на всі лади володимирських „федеративних соціалістів“ та київських селян - „самостійників“, хамами та іншими прекрасними іменами їх взиває і намагається довести, що „біржуази“ (до табору яких Нажівін самодоволено зараховує й себе, це після анархізму - то!) тільки одного добра народові бажали. Народ, мовляв, революції не хотів і всі заходи „доброхотів“ народніх (лайки Нажівіна) він (цеб-то народ — П. Л.) перевертав на свій власний лад, що володимирський, ярославський, орловський, полтавський і київський мужик як був монархістом, так ним і залишився аж до нині. Так от, кажу, Нажівін може радіти з „шехви“. Он, мовляв, сами комуністи признаються, що дядько вже не хоче їхніх „орателів“ і бажає одного:— дайте мені спокій...

Але ми не Нажівіни, не слиняві інтелігенти і не уявляємо собі дядька з села в образі покірного, обсипаного цукром мужичка, який жде не діждеться, поки його пан соціалізмом обдарує.

Ми тверезо дивимося у вічі дійсності. І, коли бачимо, що дядько незадоволений, бурмоче, лає

¹⁾ Ив. Наживин — Записки о революции. Книгоиздательство „Русь“, Вена, 1921 г.

нас, ми шукаємо причини того, викриваємо хибий виправляємо їх.

Ми не базікаємо, а робимо.

Нажівін і компанія обідилися на „федеративних соціалістів“, які не захотіли бути у них на повідку, і після того, як ці ж самі „федералісти“ добре їм наклали по потилиці, заявили:— Не хочете?.. ну, хай вам цур!.. Залишайтесь зі своїми більшовиками, бо і ви хаами, і вони хаами, а ми, тимчасом, за кордоном погуляємо. А коли вони (більшовики) вам остогиднуть, так ви тоді нас сами покличете, у ноги поклонитесь... Сволота!..

Петлюрі, Нажівіну і прочія, і прочія, мабуть, і досі сняться картини, як до них іде з повинною „сволота“, хліб-сіль підносе, благає пвернутись назад, а вони кирпу гнуть, ніби-то їй не хочуть.

Ні, ми, комуністи, не такі! І, коли Ленін сказав, що від дядька залежить доля революції, коли він кинув у маси гасло шефів, всі 500 тисяч відгукнулися:

— Есть!..

І закипіла робота.

Не-є, за дядька, за його ідейне керовництво ми ще поборемось. Ще побачимо, за ким він піде.

А що в нас і з „шехвою“ багато помилок буде, то це не біда. На помилках ми вчимось і при першій невдачі рук не опустимо.

Так-то!

На днях мені один з товаришів оповідав, як він проводив „шехву“ у своєму підшефному селі.

Зібралось мало не все село його послухати. Слухали дуже уважно, а потім одна баба вийди та й скажи йому :

— Сватаєшся ти, хлопче, гарно, а як воно житиметься...

Знов недовір'я. І на декого це недовір'я все одно, що цебер холодної води.

А цей товариш не з таких.

Як зачастив у те село, — як вечір, так і там. Сьогодні в сільраді посидів, завтра у комнезамі вечір провів, післязавтрього школу обдивився, там дав пораду по земельній справі, а там помирих двох сусідів. А тимчасом грошей зібрав, олівців, книжок накупив, до організації сельбуду приступив.

І що ж? Тепер уже до нього на квартиру „федеративні соціялісти“ приходять :

— Так і так, громада прислала до вас, і просимо, щоб ви завтра неодмінно прийшли...

Хай хто - небудь з „біржуазів“ похвалиться, щоб за ними приходили.

А в кілля не хочете!

Отже, недовір'я перемогти можна. Правда, для цього треба часу, але коли кричу буде зламано, то діло піде краще.

Шефство прийняло у нас культурний вигляд. Тут можна побоюватися одного, що місцями воно може перетворитися в несерйозне культуртрегерство.

Нам здається, що поруч з допомогою школі і взагалі з культурною роботою „шехва“ повинна зайнятися серйозно всіма сторонами селянського життя, звернувши в першу чергу увагу на кооперативи, комітети взаємодопомоги і т. ин. Тим більше хибним буде таке становище, коли селяни заберуть собі в голову, що „шехва“ все може, що від неї можна чекати великої матеріяльної допомоги, а такий ухилець, нам здається, є.

— Раніше ми од вас все брали, а тепер ми все вам будемо давати...

Матеріяльно, при всьому своєму бажанні, шефи можуть дати мало. Тим більшу увагу вони повинні звернути на розвиток самодіяльності у підшефних селах, на організацію міцних органів цієї самодіяльності, якими шеф ідейно керував би і в дечому допомагав би.

Тоді не буде того недовір'я, що зараз має місце, тоді й не буде таких яхидних запитань, що, мовляв, стелете ви м'яко, а як то буде спати...

1923 р.

„НОЖИЦІ“

В районі було одержано телефонограму:

— Завтра опівдні до вас прибуде голова губвиконкому. Зібрати мітинг, а також приготувати доклад про стан вашого району. Голова окрвиконкому (підпис).

Голова районowego комітету зараз же післав за головою сельради. Інструкції були короткі. Негайно розіслати по всіх кутках десяцьких і щоб завтра сход був.

Десяцьких було скликано, наказ дано. Скоро можна було чути гавкотню собак по всьому селі. То десяцькі сповіщали про завітрішній сход.

Робили вони це просто. Підійде до воріт — і починає стукати палицею.

— Агов! Хто дома? Трохима, ти? А ходи-но сюди!..

Трохим довго чуає поперека й нехотя йде.

— Що там таке?

— Предсідатель приказав завтра на сходку з'явитись. Якісь комісари з губерні приїдуть. Чув?.. Так обов'язательно, сказано, прийти!..

— Та прийду...

Це було в суботу.

Ціп, узнавши про приїзд комісарів, вирішив за-
дзвонити до церкви поранше. І справді, почав
бамкати щось о восьмій ранку. Проте, вечором
були коло хвірток мляві розмови.

— Тияк, Федоте, думаєш, що нам завтра скажуть?

— Та хто його знає? Може, полегшення по по-
датку... А в тім, завтра почуємо!

І розходились спати.

Тільки в комнезамі йшла робота. Незаможники
готували списки утайщиків землі, а також цілу
низку питань до губерської влади.

За своїм звичаєм голова комнезаму, Панько
Супрун, гарячився:

— Тут, хлопці, треба скористувати приїзд гу-
берського начальства. Треба одразу куркулів при-
бити. Розумієте?..

— Правильно... Розуміємо...

Перед обідом, а в селі обідають, як водиться,
опівдні, уже і сходка почала збиратись.

Комітет стояв на майдані. Прямо церква, за цер-
квою ветеринарний та прокатний пункт.

Колись там стан містився. Був становий такий
сердитий, Бугайовим звали.

Селяни з цього гриводу сміються:

— І колись Бугай, і тепер бугай!..

Сходились дядьки степенно, курили свій тютюн
безбандерольний, смаковито плювали.

Пробіг підтюпцем секретар з паком паперу під пахвою. Пройшли прямо до комітету незаможники. Веселою юрбою вийшла на майдан „камса“, і, замість футболу, у „лози“ почала грати.

Дядьки дивилися. Очі їм сміялися. Іноді хтось казав:

— А дивись, як ловко, лиха личина, скаче, як на пружинах!..

Піп на площу не вийшов. Він тільки вікно відчинив і дивився на вулицю. З-за його спини, неначе полив'яна миска, виглядало обличчя матушки. Тепло. Небо сине. Павутиння у повітрі літає.

Дітвора, як горобці, на тополі позлазила, унизала гронами їх, комісарського автомобіля виглядає.

— Їдуть, їдуть!..

Тихий до того майдан одразу закопошився. Люди повставали, а дехто навіть і цигарку з рота вийняв, кинув на землю і розтоптав.

— По старій звичці!..

На вулиці показався вихор пороху. Горіли на сонці два ока-ліхтарі. Круто повернули і стали коло комітету.

— Драстуйте, товариші!..

— Драстуйте,—і багато рук піднялося до шапок. Але шапок не зняли. Минулася мода перед начальством шапки здіймати. Адже свої люди приїхали.

Задзвонили у дзвона:— Бом! Бом!..

То на сход скликали.

Сход розпочали скоро. За голову обрали Тараса Михайловича (голова райвиконкому), секретарем — члена кооперативу. Третім у президію попав якийсь дядько, який соромливо поліз на „трибун“. „Трибуном“ же цим служив рундук старої обчеської комори.

Першим забрав собі слово голова губвиконкому. Голос у нього дзвінкий, так що кожне слово розносилось по всьому майдані. Говорив він про єдиний податок та вивіз хліба за кордон.

Казав:

— Тепер від селян часто приходиться чути скарги на те, що от, мовляв, ситець, гвіздки і таке инше дорогі, а хліб дешевий. І питають, чому це так? Товариш Троцький порівнює таке становище з ножицями. Одна — половина верхня — лізе вверх, — то фабрикат. Друга — нижня — униз, — то ціни на хліб. Треба ті „ножиці“ зіжмати, треба ціни фабрикатів зрівняти з цінами на хліб. Щоб підвищити ціни на хліб треба частину його вивезти за кордон...

Поки він не торкався цього, слухали спокійно. А як забалакав про ножиці та про ціну, так одразу всі заворушилися. Дядьки почали ближче товпитись до трибуни, і було видно, що торкнулися самого болючого питання.

Голова губвиконкому скінчив.

Тарас Михайлович почав трясти рахівницею (то замість дзвінка), щоб заспокоїти сход, і кричав у натовп:

— Хто хоче слова? Хто слова просить? З'явись!..

Але „з'являтися“ чомусь ніхто не хотів. М'ялися щось говорили між собою, а на „трибун“ не йшли.

Кожний думав:

— Та за мене хтось скаже...

— Чого ж ви мовчите? — казав Тарас Михайлович. — Як сами, так говорите? І це не так, і це не так!.. А, як приїхали з губернії, то мовчите, наче води в рот набрали. Ану, хто посміливіший, ви-ходь!..

Нарешті, почулося:

— Я...

— А, Мирон Якович! Просимо, просимо!..

Мирон Якович вилазить на рундук, кидає картуза й починає:

— Тут нам, селянам, товариш, приїхавший із губернії, говорив про ножиці. Треба, каже, ті ножиці зіжмати. Правильно, треба. Бо селянинові далі невмоготу. Так чого ж ви ті ножиці не стулите?.. Я думаю так, що влада більше дбає за город, а нам селянам, що залишиться... Це неправильно. Ми даємо більше всіх. Давайте й нам більше всіх... Товар за товар...

Он куди крутнув! Тарас Михайлович почервонів.

— Куркуль чортів! — подумав він.

— Прошу слова!..

Вилазить другий.

— Мирон Якович неправ. Робочому теж їсти треба. А от про ножиці і я скажу. У нас пуд хліба 60—65 крб., а чвертка махорки 50... (сміх). Оце

вже неправильно. Раніш пуд хліба продавали за 60 копійок, зате махорка була 4 копійки (у на-товпі: — Правильно!). Тепер от друга річ. У нас хліб на ярмарку у минулу неділю був 60 і 55 мільйонів, у городі, кажуть, 70 — 80, а фінвідділ присилає розцінку: коли хочеш платити грошима податок, — плати за пуд 100 мільйонів. От вам і ножиці. Більше я не їмію сказати нічого...

Греблю прорвало. Виходить третій, четвертий, — скаржаться.

— Став я платити податок, а мені кажуть: — Пожалуйте облігацію... — Яку облігацію? — А от отаку і отаку. — Не візьмеш, податку не приймають. А облігація коштує 1.200 карбованців. Це виходить 15 пудів хліба...

— Радянська влада і XII з'їзд партії сказали, щоб ножиць не було. І це гарно. Треба дати полегшення селянинові. Тепер про кооперацію. Вона у городі про ножиці ці самі, про які говорив товариш, знать нічого не знає. Крам у неї дорожче, ніж у спекулянта. Треба кооперації це сказати...

— Дозвольте, товариші! Тут справа глибша, ніж ви думаєте. Біда наша в тому, що ми ведемо своє господарство не так, як слід. У нас по губернії 2 мільйони десятин вдобної землі. У мирні часи у нас було 100 тисяч десятин під сахарним буряком та тютюном і іншими трудовим культурами, а тепер тільки 10 тисяч... Коли ми заведемо нові культури, тоді й ножиці ті щезнуть...

Одним словом, чого тільки й не говорили. Але „ножиці“ зав'язли на зубах у всіх. Не було того дядька, який би не виступав і не казав би про ті „ножиці“.

Перші гострі моменти пройшли, і розпочалася просто розмова, яка затяглася майже до самого вечора.

І, тільки коли лягли довгі сині тіні на майдан, гості стали збиратися у сусіднє село.

Комсомольці образились.

— Ми думали, що ви на нашу виставу подивитесь?..

— Другим разом, товариші, другим разом.

Дядьки прощалися:

— Так ви, товаришу, той... Не забудьте про ножиці, стулити їх треба...

— Спекулянта укоротіть...

— Кредит, кредит нам дайте...

— Та наляжте там на землеуправління, хай землеустрій провадить скорше. Тоді ми тут такі бурякові плантації заведемо, що аж любо буде...

Поїхали.

Через кілька хвилин вийшов піп і, плутаючись у рясі, пішов до церкви.

Там дзвонили:

— Бом!.. Бом!.. Бом!..

Але до церкви ніхто не йшов.

1923 р.

НЕТРІ ПРОКИДАЮТЬСЯ

Трикутник Десна—Дніпро—Любеч—Чернігів,— це старовинна земля сіверців, колишнє князівство Чернігівське. І, мабуть, ніде так багато не збереглося пам'яток старовини, як у цьому краю і в побутові, і в піснях, і в звичаях.

Це край колишніх непроходимих лісів, князівських ловів.

Край, де селянства майже не торкнулася міська культура.

Живуть собі, як жили діди-прадіди колись.

І, що робиться навколо, не знають.

Оточив ліс, замкнув обрій, засипали піски села,— здушені вони, нікуди їм подаватися на простір.

Справжні нетрі.

Так мені оповідали про цей край. І от ми летимо по ньому на автомобілі, а автомобіль у нетрах річ невидана, нечувана.

Ліс—піски. Піски—ліс. Де-не-де чагарник, лоза по піскуватих вершинках росте. Болота з силою птиці. Видно, як цілими табун'ями дикі качки здіймаються.

На полі рвачкий вітер дмухає, гонить скажено хмари. Дощове літо цього року.

А от в'їжджаємо у ліс. Стоять струнко височенні сосни, хоч зараз щоглу з них став. З замилюванням дивишся на них, а в голові промайне:

— Капітал...

А „капітал“ стоїть стіною, тільки у верхів'ях вітер гуляє. А по стовбурах смоляні сльози виступили і застигли невмиті.

Парко. Смолястий дух груди розпирає.

— Тук - тук - тук! — стукотить дятел.

— І - от - от!.. І - от - от! — перекликаються удоди.

Кує зозуля, когось перекривляє іволга.

Ліс. І тут наша потвора, автомобіль, гарчить, харчить.

Знову ліс — піски. Піски — ліс. А на пісках жито.

Інший запах. Але поле замкнене в зелене коло лісу, сторожує його ліс.

Село. На хвилину зупинка, і далі.

Болото. Чагарник. Ярина зелена. Болото. А потім знову ліс — піски. Піски — ліс. Машина то підскакує на коріннях, то загрузає в піски. Приходиться мало не на руках виносити із цих піскуватих трясовин.

Не густо на села. А назви їх такі: Кукарі, Брехуни, Губиці, Рудня, Нова Рудня, Рудня Посудевського, Гута, Гута Красковського, Стара Лошакова Гута, Гута Стара, Василева Гута.

Села бідні. Земля, звісно, пісок, раз у двадцять років родить, а так колосок від колоска на вер-

ству стовбурить. Свого хліба мало. Якби не було лісу, то хоч тікай. Лісом тільки й держаться. Виробляють сита, кошики, скрині, колеса, дуги, а найбільше розпиловують шальовки, готують і міняють на хліб.

Навіть село таке є — Пильня.

Вражає те, що в кожному селі чимало хат нових. Стоять новенькі, чистенькі, пахнуть смолою.

Підживились за ці роки лісом, ніде правди діти.

Де-інде і сліди тої господарки видно: високі пні, згарища. Не одна сотня десятин вигоріла. А якого лісу! Золото, а не ліс був!

Підчас зупинок пильно придивляюся до дядьків, ловлю настрій.

Сірі вони. А нове щось у них є. Якось рухаються жвавіше, говорять вільніше. Одним словом, зміна помігна.

В одному селі спитав, чи одержують газети.

— А як же! Газета, це перше удовольствие почитати гуртом.

Перевірів. Оказується, і справді, газету одержують. Читає газету селянам місцевий учитель.

Прогрес для нетрів величезний.

Апарат сільської влади не можна сказати, щоб був уже такий поганий. Голови сільрад у більшості — члени комнезаму. Голови районних комітетів всі комуністи.

І самі помешкання нічого, не дуже великого ремонту потребують.

Апарат працює задовольняюче, одначе, треба зауважити, що матеріальний стан технічних робітників кепський. Секретарями служать здебільшого старі писарі, і самі голови визнавали, що це зло. Червоний радянський секретар необхідний.

Я знаю роботу апарату других районів і мушу запевнити, що тут, у цих лісових селах, він не згірший, а в дечому навіть кращий, ніж там.

Знов таки величезний поступ для цієї закинutoї місцевости.

До єдиного сільсько - господарського податку відношення подвійне. З одного боку, його вітають, а з другого — у декого з'являється побоювання.

— Воно нічого ніби, добре придумали, та... тільки той... щоб уже один був. А то знову почнете то на школу, то на больницу...

Ми заспокоюємо.

— Ну, як так, то заплатимо. Врожай цього року нічогенький. Народові полегкість ..

Взагалі настроїв бадьорий. Прямо дивуешся, як ці дядьки, що живуть на сотні верстов (буквально) від залізниці, здорово й розумно розбираються в усіх справах.

Наприклад, вказуємо на необхідність одремонтувати школу.

— Воно, тошно, треба ремонт дати. Та що поробите, учителеві недовірає большое оказується...

— Чому?

— Попівського заводу, товариш, йон. Нам би учителя попроще сюди!

Але це все - таки винятки. Серед учительства помітний рішучий перелом. Не дивлячись на матеріальну незабезпеченість, багато вчителів втягнулося у громадську роботу. З ким із учителів не траплялося говорити, всі, як один, вимагали, щоб їх послали на політкурси.

— Без сорому казка,— казав один учитель,— ми таки політично неграмотні. У нас голова комнезаму по часті політграмоти може заткнути за пояс багатьох учителів.

Стан шкіл кепський; ремонт, ремонт і ремонт. Дещо вже робиться. Лісу досить, потрібні лише робочі руки. Окрнаросвіта розвинула широку діяльність по ремонту шкіл, і є надія, що школи будуть одремонтовані.

Почали організовувати і сельбуду. Це зовсім нова форма організації. Селяни нею цікавляться і багато розпитували про порядок утворення сельбудів.

Хліборобство стоїть на низькому рівні. Нема тут того, щоб його штовхало вперед. Але хліборобську культуру вже занесено й сюди. На пісках починають засівати лубин, починають угноювати поле.

А от вам кусочок і нового побуту. Чотири неможницьких сем'ї Сорокошицького району вирішили похерити своє індивідуальне господарство і організувати комуну. Вибрали піску 50 десятин,

і осіли. В комунарів три коняки, молотарка, сівалка. Малувато, але вони не потурають. — Переможемо, кажуть.

Зараз проходить по всіх селах виявлення утаєної землі. Є села, де виявили по тисячі десятин. Біднота задоволена, а куркулі шиплять, хочуть управи на свавільників шукати.

— При новій політиці не дозволено одбирати землю.

— А податок красти у держави дозволено?..

Прокидаються нетрі. У самі глухі кутки доходить радянська влада і вкореняється.

А коли сюди вкинути кілька агрономів хороших, десяток, другий вчителів,— за п'ять років не пізнаєте краю. Ось чому я виїздив звідци задоволений. ІЩо з того, що є хиби. Але ж життя прокинулось, село перемінилося. Нема вже й балачок про те, що, можливо, „хтось“ повернеться. І це в самих глухих кутках.

Значить, твердо стоїмо на ногах, бо нетрі прокидаються, бо нетрі за нас.

1923 р.

ЗАПИТАННЯ

I

Село Змії — 63 двори. Землі мало, та й та пісок. Більше люди сокирою та пилкою промишляють. Що-року значна частина „уходить“ на заробітки на сторону. Коли б не це, то зміївцям прийшлося б голодувати.

У районі, коли ми збиралися сюди, нам не радили їхати.

— І далеко, і не цікаво...

І от тому, що було „далеко і не цікаво“, я постановив конче у Зміях побувати.

Голова райвиконкому, бачачи, що мене не переконає, перед самим від'їздом сказав:

— Коли вже ви туди їдете, то раджу вам неодмінно побувати в Коливошки.

Наш приїзд у Зміях зробив, здається, переполох. Баба, яку ми першу зустріли, прожогом кинула у двір. Ми навіть не встигли у неї щось запитати.

Нам було видно, як з вікон повитикалось багато облич. В очах у них було повне здивовання,— видно, що не часто тут бувають чужі люди.

Зупинились, бо треба було запитати, де живе Коливошка.

— Агов! — почав гукати Микола, — хто хазяїн, вийди сюди?

Хвилини зо дві не було нікого, потім рипнули сінешні двері, і на порозі показався хазяїн.

— Де у вас тут Коливошка Охрім живе?

Хазяїн підозріло уставився на нас. На його обличчі ясно було написано вагання:

— Казати, чи не казати?..

Очевидно наш мирний вигляд його заспокоїв, і він сказав:

— От сюди прямо, потім ліворуч у вуличку, і прямо буде хата Коливошки. У ворота в'їдете.

Поїхали шукати. Коливошка оказався дома, трохи нам здивувався, але коли я йому сказав, що ми ідемо з району й що нас направив до нього голова, то його обличчя прояснилось, і він радо нас запрохав до хати.

II

Надворі падає дощ. Чути, як шумить вітер „хвоями“. І здавалося так, що ліс ніби скаржиться на щось. Іноді краплі дощу б'ють об шибки.

Негода.

У хаті тепло. На столі парує самовар. Коло столу за прядкою сидить жінка хазяїна і тягне, тягне довгу, без кінця, як осіння ніч, нитку. Я иноді зиркаю на її похилену і ще не стару постать, що мовчки сидить і слухає готового.

Коливошка, наливаючи собі четверту шклянку чаю, говорить:

— Живемо ми, мої товариші, можна сказати, на краю світу. Які там у вас пішли зміни (зміни, очевидно), нам не відомо. Що скажуть, робимо, що напишуть, даємо.

Сам Коливошка середняк, має 3 десятини оранки (там не оранка, а чистий пісок) і десятину лук. Був у партизанах, словом, радянської орієнтації дядько. Господарство веде нічого. Перший у Зміях завів лубин. Має коняку, дві корови, восьмеро овець, трое свиней. Єдиного податку заплатив 40 пудів. Він „ходив“ більше двох років головою сільради. Зараз у Зміях сільради немає, бо вони об'єднані з сусіднім селом.

Громадська робота привчила його цікавитись державними справами і взагалі політикою. Тепер він сидить перед нами і наводить „критику“. Робить він це в формі запитань, але в нього немає й тіні єхидства. Очевидячки, ці питання у нього довго назрівали, він уперто шукав на них відповіді і, як то часто водиться, не знаходив. Отже, його критика була скорше перевіркою власних думок, ніж чіпленням до тих чи інших нестатків радянської практичної роботи на селі.

— От, приміром, податки,— сказав він.— Єдиний подіток, це правильно і ніхто з селян не сперечався проти його. А от ви скажіть, на що оте містове у вас беруть? Зібрався я якось влітку до міста. Тільки став, товариш якийсь підходить.

— Давай, каже, п'ять мільйонів.

— За що?

— За те, що став... Містове.

Дав. Жінка пішла з молоком, тільки стала у ряд, знову підходить другий товариш і потребує 500 тисяч... Це за те, що вона глечик молока винесла продавати. А ввесь той глечик більше 500 не коштує. І так, я вам скажу, оте містове дратує селян, що й не знаю. Не стільки тих грошей, як оте приставання. Ходять за тобою і кландають: дай, дай... Їх, і лихі ж селяни за оте містове!

— Так ви ж раніше платили?

— Платили. Волосні, сільські, земські, державні, подушне. От, бачите, скільки платили. Але того, щоб ото за містове платили, то того не було.

— Або, наприклад,— продовжує далі Коливошка,— податки на торговців. Грець вас знає, скільки ви там на них накладаєте, а серед людей поголоска йде. Питав я декого, для чого це. Каже, що цим хочуть з буржуїв лишки зрізати, щоб вони, мовляв, жирком не обростали наново. А мені здається, що ви нічого не виграєте від цього. Ви на нього накладаєте, а він на нас. Так що торговець все одно своє візьме. А коли його спитати, чому крам дорогий, то він вам каже;

— Ваша вла́сть на мене такий податок наклала, що я не можу деше́вше торго́увати!..

— Так він же бреше. То він навмисно таку а́гітацію пускає.

— От ви й докажіть, що бреше. Але як, на вашу думку, хіба торго́вець не візьме свого про-центу? Візьме. А селянин кречче. От у вас і вихо-дить: не вмер, так змерз. Так-то, товаришу. От ви й об'ясніть, чому це так робиться. Хіба не можна так, щоб податки поменшити або щоб ко-операція йому, торго́вцеві, конкуренцію робила. А так, як зараз, то, по щирості вам кажу, нічого у вас не виходить. Не клеїться це діло. Ви на бур-жуїв, а вони на мужиків. Виходить, що кінець-кінцем селянин тільки й страждає...

III

Уже давно перестав шуміти самовар. Випито чай. Надворі ніч глупа стояла, темними очима за-глядала у вікна. А Коливошка сидів насупроти мене і все допитував:

— От ви скажіть мені, хто це за розумний такий з'явився, що червінець вигадав? У нас тут, у Зміях, довго про це думали. І знаєте, до чого додума-лись? Що це контр-революціонери вигадали. Під-малювалися під більшовицьку партію й вигадали. Буржуям від червінця користь. Вони знову собі капітали збивають, а нам, селянам, заріз.

— Ви, кажете, червінець все одно, що золото. В ціні не падає і для держави це необхідна річ тепер. Розумію. А чому ви так не зробите, щоб гроші не падали? З ними прямо нещастя якесь. Ми ніяк не можемо додуматись, в чому воно причина. А по нас це б'є, та ще й як б'є. Наприклад, я продав хліб і думаю собі чоботи купити, а, дивись, червінець підскочив, і в мене, замість на пару, тільки на один чобіт грошей вистарчає... От би бажано було б, щоб і це було з'ясовано. Хто червінець вигadaв? І для чого? І чому з червінцем ходять і такі гроші? І то гроші, і то гроші. І то бомажка, і то бомажка. Але одна в ціні, а друга нікуди. Заплуталися між тими грішми, чисто заплуталися...

— Або так. У місті всі добре одягнуті ходять, а ми по селах грішним тілом свіtimo. І не роблять, і добре ходять, і смачно їдять. Питання: звідки вони беруть? На горбі селянина їдуть! Ну, хай буржуї, а то і ваші товариші, комуністи, попадаються. І до нас доходять різні чутки. Йому коні там для служби дають, а він жінок катає. В шляпò нарядить і катає. Хіба це по-комуністичному? Хіба це ваша совість дозволяє?

Подивився на мене і знову:

— Знаю я також і таких товаришів, чи то вони комуністи, чи ні, у нас все одно „товариші“,— що вип'ють добре, а потім на голому пузі ложкою „Ах ви, сені...“ вибивають. Вроді, як на бубон. Як на це ваша партія дивиться?

— Так само і з податком. І тут у мужика різні думки з'являються. Їхали ми якось податок здавати. Їдемо, значить, ми шляхом, а назустріч дядько, знакомий ще мені.

— Що везете? — питаю.

— Митлицю...

— Яку, в чорта, митлицю?

Ясно, що податок возив, — думаємо, що глузує дядько.

— Ану покажіть?

Розв'язав мішок, дивимось — жито.

— Та це ж жито, — говоримо.

— І по вашому жито, і по моему жито, а в заготконторі говорять, що митлиця. Тепер, мабуть, тільки в Америці і є справжнє жито.

— А ви знаєте, що було біля заготконтори? Жито через кондицію не приймають, а тут же спекулянти крутяться. Теж саме жито купують. І ціну дають таку, як і контора. От тут у мужиків і недовір'я з'являється. Кажуть, може, стачка між служачими й спекулянтами є? От ви і спробуйте переконати дядька, що цього немає.

— Ми от податок здали, ждемо краму дешевого, а нам на страховку окладні листи приносять. У мене от страховка більше половини окладу мого. Думаєте, що ми не розуміємо користи від страховки? Чудесно розуміємо. Так не сила ж наша. От чому біда. Тягло слабе. Дядьки, замість подяки вам, ходять один до одного та матюкаються.

Оттакі-то діла-то... Що ви на це скажете? Темнота наша селянська, звичайно, в цьому винна, але й ви щось мусите зробити... Мусите!

IV

І справді, що ви скажете? Звичайно, можна сказати багато. На кожне запитання можна дати докладну відповідь.

Але не забуваймо, що тої відповіді нікому дати.

— Нікому об'ясненіє дати,— як казав Коливошка.

Виходить, що „об'ясненіє“ дати треба. А, крім того, треба рішуче взятися за винищування отих різних дрібниць, як, наприклад, містове, яке по суті великої користи й прибутку державі не дає, а селян дратує.

А найголовніше, найпотрібніше—це всебічне вивчення селянського господарства. Яке воно може узяти на себе „тягло“.

Бо без цього вивчення наші найкращі заміри не досягатимуть мети, і ми будемо танцювати на одному місці.

1923 р.

ГЛУШИНА

(Замітки агітатора)

І. Дорога

— Ви куди хочете, товаришу?..

— Давайте десь подалі! На цілину хочу подивитись!

— О, прошу! Така у нас є. Хочете Любецький район?

— Все одно, давайте Любецький! .

Ця балачка велась в окружному партійному комітеті, де розподіляно агітаторів на одну з чергових кампаній. Скоро нас зібралася ціла група. Всім було по одній дорозі, кому ближче, кому далі.

Рушаємо щось коло півдня. Минаємо болото грязюки на „новому базарі“, потім шматок тряскового бруку і, нарешті, впірнаємо (літерально) у Любецьку вулицю. Калюжа від тину до тину, місток, спеціально зроблений для того, щоб калічити селянські коні. Чернігівський комунгосп, не дивлячись на те, що тут що-тижня проїздить не одна сотня селянських підвід, не спромігся до цього

часу налагодити містка та спустити воду. Уявляю скільки разів дядьки на цьому самому місці комунгоспівську маму у „гроб“ посиляли.

От вона, змичка !

Загальна увага що до містків. За всю дорогу від Чернігова до Любеча, а це буде 50 верстов, я не пригадую, щоб ми переїздили хоч через один. Дорога їх уперто обминає. Іноді вона дає півверстви крюку, аби тільки того містка уникнути.

У одного німця, який довго прожив у нас, якось запитали про наші містки.

— Це така річ,— сказав він,— яку завжди обминають...

Спостережливий німець говорив правду; це я кажу з досвіду власної подорожі.

Виїхали у поле. Шлях.

Інструктор починає оповідати про життя-буття селянське, зокрема про життя сільських комуністів.

— Одшмагаєш іноді,— каже він,— верстов двадцять, а то й більше пішки, приходиш у село. „От,— думаєш,— підвечеряю у товариша“. Відчиняєш двері, а він тобі зараз бух:— „Здоров був! От і добре, що прийшов! Може, сала приніс, а то я сьогодні ще нічого й не їв!

— А у дядьків хіба не можна повечеряти?

— У дядьків тепер не покуриш. Селянин тепер в декретах починає розбиратися. По декрету починає жити. Тепер, брате, уже не скажеш: дайoš сало, дайoš масло, дайoš вареники!.. Він добре

знає, що, раз єдиний здав, ніхто ніяких претенсій до нього не має права пред'являти!..

Їдемо по-черепащачому: чотири верстви на годину. Швидкість, яка може бути мірилом нашого звязку з селом. Порахуйте: папірець із Любеча до Чернігова іде три дні (пошта ходить двічі на тиждень), з канцелярії до зава (в кращих випадках) — два дні, виконується два дні, лежить на пошті три дні, назад іде три дні, в районному комітеті — два дні, на село іде два дні, всього сімнадцять день. І це ідеальний зв'язок!

Зараз мені пригадалися слова де порівнювано нашу революцію з кур'єрським експресом. На селі революція скорше схожа на вихор, що одразу пролетів розтрощив старий лад, розкидав його уламки й пішов далі. А зараз залишилася селянська шкапа й чотири верстви на годину. От вона, швидкість революції на селі! Але це швидкість певна, вірна, розмірена і уперто направлена вперед. Все вперед! І в цьому її переможність. Автомобіль на першій же верстві нашої дороги зламається, у першій калюжі потоне, а селянська шкапа, вона вивезе і до трактора, і до електрифікації доведе. На жаль, не завжди це у вас розуміють деякі „прожектори“.

Уже над вечір приїзимо у село Довжик, центр району. Біля самих воріт зустрічаємо все на чальство місцеве. Зайшли до райвиконкому. Знадвору мені чути розмову. Балакають голова та сторож.

Голова:

— Дайте лампу нам!..

— Та нема ж у нас лампи, я ж вам докладавав уже...

— А та, що була?

— Та то ми у ЄПА позичали...

— Так підіть візьміть у ЄПА...

— Та то не їхня лампа. Вони теж у когось позичали, так тепер віддали...

Голова увіходить і ніяково каже:

„Я тут всього кілька день. Не встиг, розумієте, ще свого господарства налагодити..."

У мене майнула думка:

— Як ми бідні! Навіть на лампу для райвиконкому (де шістнадцять тисяч населення) не спромоглися!..“

II. Любеч

Рівнина, укрита перелісками, зеленьми, селами, добігла до Дніпра і разом увірвалась кручею. Внизу, в пісках, Дніпро лежить, обмілілий, безсилий. Виснажився старий за літо, віддав свою силу морю, а решту випило сонце. Тепер він покійно чекає морозу, що прийде з півночі, закує його у крижані кайдани й буде з сніговим реготом, з тріскотом танцювати на його хребті.

Хати так само розбіглися до самої кручі. Одні зупинилися, а другі, ніби хто їх зштовхнув, скотилися у долину, розсипавшись по ярах та яругах, затулившись на всякий випадок деревами.

Це — Любеч.

Любеч — одно із найстародавніших міст, брат Києва й Чернігова. Тут стояв Олег перед захопленням Києва. Звідси походила мати Володимира „святого“. В 1016 році коло Любеча на березі Дніпра відбулася кривава бійка між Святополком та Ярославом. Тут Володимир Мономах скликав свої князівські з'їзди. Звідсіль походить і відомий Антоній Печерський, перший на Україні чернець.

Тепер це звичайне містечко. Від пам'ятників старовини не залишилося нічого за винятком печери, де, за переказами, „спасався“ Антоній, та назви двох гір — Мазепиної та Лисичиної. Пани Мілорадовичі печеру обіклали цеглою і прибили над нею мармурову дошку з відповідним написом.

Зате у Любечі зберігся пам'ятник пізнішої доби, на мій погляд, дуже цікавий. Це постамент з - під пам'ятника Олександрові II. Стоїть він прямо перед в'їздом до райвиконкому. Власно, не так цікавий пам'ятник, як напис на ньому.

ЦАРЮ - ОСВОБОДИТЕЛЮ
БЛАГОДАРНЫЕ ГРАФ МИЛО-
РАДОВИЧ С КРЕСТЬЯНАМИ

Такий - о напис на тому пам'ятнику. Може, граф Мілорадович і мав рацію бути „благодарным“ до царя, бо він так „звільнив“ селян, що в його руках опинилося кілька тисяч десятин вікового лісу,

найкраща земля і майже всі луки, а селяни дістали по десятині, по дві піску.

А за що були „благодарны“ селяни, невідомо.

До речі, коли я питав у товаришів, чи є гарні будови у Любечі, то мені казали:

— Дивись, як у кого добра хата, то так і знай, що живе бувша графська любовниця!

Може, за це були „благодарны“ любецькі селяни.

Яка іронія іноді може заховуватись у цих незграбних і казньонних вірнопідданих написах.

Вїжджаємо на широкий двір. Прямо перед нами — руїни бувшого графського палацу, ліворуч, у флігелі,— райвиконком. Навколо — чудовий сад, що уступами йде вниз. Сад орендує артіль і хазяїнує в ньому по-хижацьки. Це і не дивно, бо в складі цієї „артілі“ є один бувший поміщик, один бувший старшина, Шолох. У райвиконкомі уже стоїть питання про те, щоб сад від артілі забрати і передати „Селянському Будинкові“, що, безумовно, буде найдоцільніше. Секретар райпаркому тов. Маслаков, який довго прожив в Америці, гадає тут заснувати невеличке досвідне поле і садовий питомник.

Любечани хліборобством мало займаються, бо ні на чому. Годує їх Дніпро. В старі часи Любеч постачав на всю дніпровську флотилію капітанів, штурманів і челядь на пароплави. Підчас революції їм прийшлося трохи гірко, особливо капітанам. Капітани, щоб не померти з голоду, почали

горшками торгувати. Але цього літа Дніпро знову їх покликав до себе на працю. Капітани ожили і горшки свої занедбали.

У Любечі три школи, з них одна семирічка. По словах місцевих робітників, любецьке учительство бере жваву участь у культурному й політичному житті містечка.

Але школи сами не роблять гарного вражіння. Правда, деякий ремонт в них зроблено, зате мало палива, мало підручників. Їм ще далеко до нормального стану. Велику участь в справі допомоги школі бере райвиконком і секретар райпаркому, без чого б школи не почали свого шкільного року.

Взагалі секретар райпаркому в Любечі показна фігура. З його приїздом у Любечі підвищився авторитет місцевої влади, ожила робота кооперації. Тов. Маслаков з бувшого графського „каретного сарая“ робить зараз театр. Його ж заходами незабаром у Любечі буде одкрита електрична станція, яка освітитиме півмістечка.

Цілком на місці, на наш погляд, і голова райвиконкому. Є міцна ячейка комсомолу, слабіша партійна. У Любечі є всі дані для того, щоб стати культурним центром для всього району.

В містечку—три церкви, з них одна автокефальна. На моє запитання, як ставляться до церкви селяни, мені дали відповідь, що не дуже прихильно. Але все-таки попи місцеві коріння для себе мають, беручи на увагу містечкових міщан. Все-таки—це соломинка.

Збільшення культурної роботи, правильна постановка радянської праці, а також поліпшення матеріального стану учительства і школи приведуть до того, що й ця соломинка вислизне з їхніх рук.

III. Там, де гуляв Галака

— Н-но, зараза!..

„Зараза“ мишастої масти напружує всі свої сили, щоб витягти воза на кручу.

Січе холодний осінній дощ, що серпанком затягнув далечінь і сіє, сіє без кінця.

Осінь. Вона почувається і в цьому ніби невминому небові, і в моху, що ярко зеленіє на старих хатніх стріхах, і в сумному карканні ворон, що ліниво літають по спустілому полю.

Стали. Прямо перед нами — широка долина, видно темні плеса води, сосновий бір, крізь який жовтіє пісок.

Поки візниця звязує піврваний посторонок, я дивлюсь на ліс, звідки віє непривітністю і стриманим сумом.

Візниця, помітивши це, широким рухом руки обводить півкола і говорить:

— Х-хороші місця! От де гуляв Галака!..

Галака — відомий на Чернігівщині бандит. Цілих півтора року він тут „гуляв“, тероризував усю Городнянщину, вбивав, різав, гвалтував. Жертвами його були комуністи, незаможники, рядянські службовці і, звичайно, „жиди“...

Зайдіть у кожну хату, у перше-ліпше село ту-тешньої місцевости, і вам розкажуть тисячі випадків, пригод, легенд про цього бандита. Тут все ще повно відгомоном „галаківщини“.

Ліси, болота, чагарник, глухі села — от що давало можливість Галаці так довго „гуляти“, давало йому захист, аж поки не пощастило його знищити.

Особливо жорстоко розправлявся Галака з євреями. Догори волосся лізе, коли слухаєш оповідання про ці криваві бенькети.

Захопивши містечко Ріпки, Галака затриманих мешканців-євреїв наказав звести до одної хати.

Суд у Галаки був короткий, але страшний:

— В хату!..

А в хаті чекала смерть, страшна, неблаганна. Там стояло кілька підручних Галаки і сокирою стинали голови нещасним. Не розбирали ні старих, ні молодих, ні чоловіків, ні жінок, ні дітей. Всіх до ноги!..

Для чого була потрібна ця жорстокість, невідомо.

Або, наприклад, ось як оповідають про те, як Галака захопив пароплав у Радулі. Перейняв його на човнах на Дніпрі і примусив пристати до берега. Потім скомандував:

— Хто руський — виходь, а жида залишайтесь на місці!

Залишилось щось коло сімдесятьох чоловіка. Їх усіх пов'язали, звязали докупи і штовхнули у воду.

Потонули всі до одного. Тільки одній дівчині і вдалося врятуватися. Коли розпочався переполох, вона сховалася у колесі, а потім кинулась у воду і під градом куль перепливла Дніпро.

Не менш жорстоко розправлявся Галака і з комуністами та незаможниками. Пійманого комуніста чекала смерть. Улюблений засіб кари для них був такий. Брили з двома кінцями гак, одним прибивали за шию, а другим до дерева або до придорожного стовпа і так залишали. А то ще робили й так. Прив'язували за руки та за ноги, а між підборіддям та горлом вставляли патичок. Людина поволі задусувалась.

Комуністи й незаможники і собі не щадили галаківців. Боротьба була жорстока. Смерть за смерть.

Місцеві робітники можуть багато дечого розказати цікавого про ці жорстокі й страшні дні.

Плутає по лісі дорога, то губиться між дерев на піску, то знову з'являється. Шумить у „хвоях“ дощ. Мовчить ліс і ховає в собі якісь таємниці. Хто їх розкриє, хто розповість про ті драматичні події, що тут відбувалися під тихий шелест старих сосен...

Я вдивляюся у стовбури дерев, так вони схожі один на один, а розтривожена уява малює мені розхристану постать бандита.

Але зараз тут спокійно на всю округу. Можна їхати не тільки вдень, а і вночі.

Після чотирьох годин їзди лісом виїздимо на широку луку. В трьох верствах через завісу дощу вимальовується Радуль.

IV. Радуль

Радуль — містечко. Але цього мало. Радуль — шматок справжньої корінної Росії, закинутий у подніпровські чернігівські ліси, що колись стіною стояли на сотні верстов навколо.

Радуль населений старовірами, які більше двох сот років тому втекли сюди од Москви, щоб зберегти свою стару віру од нечестивих ніконіян.

А потім Радуль — містечко, яке живе виключно Дніпром та сокирою. Землі у радульців немає, та й земля тут — голий пісок.

Дніпро — от хто годує радульців!

І так уже повелося здавна, що на весні радулець їде на сплав за отамана сплавника, стерновим, матросом, дихає й живе широким простором Дніпра, а взимку бере сокиру в руки і йде в ліси за Пінськ, під Смоленськ і там валить дерево.

„Старики“ закохано згадують ті часи. Заробітки були хороші: отаман мав за літо 500 — 600 карбованців „чистих“, старший дубовщик — 1.200 — 1.500 карбованців, а звичайний сплавник — 300 — 400 карбованців. Так, принаймні, розказують. Революція і тут, як і в Любечі, провела свою глибоку борозну. До „більшовизму“ у Радулі було з півсотні павуків, які й тримали в своїх руках все

містечко. Вони брали підряди по сплаву, вони рядили ватзги сплавників, і горе було тому, хто йшов проти них. В баранячий ріг згинали.

„Старики“ говорять, що раніше краще жилося, але молодь тримається трохи іншого погляду.

Коли ви дивитесь на радульські будиночки, що витягнулися вздовж вулиці, то у вас з'являється вражіння міщанської заможності.

Віє міцним своєрідним і нерухомим побутом. На вікнах чистенькі занавісочки, вазончики, сами будинки схожі на стоги сіна. Тини й ворота високі, кремезні. Коло воріт лавки з накриттям, щоб зручно було відпочивати: в негоду — захист від дощу, у літку — від спеки. На кожних воротах прибито або хрестика, або іконку.

Револуція, як уже сказано, тут теж декого трусонула. Павуки зникли, радульчани ходили пішки за 70 верстов до Гомелю спекулювати, жили, може, впроголодь і тільки з цього року знову заворушились: Дніпро ожив, дає роботу.

Звичайно, що нові порядки „старикам“ не зовсім по душі. Заскорузлість тут сидить, може, глибше, ніж де инде. Досить вказати на те, що до револуції в Радулі була всього на всього одна церковно-парахвіяльна школа. Тепер дві школи, а третя семирічка.

До радянської школи все ще неохоче посилають дітей. Питають, чому не вчать слов'янського письма. В домах багатих старовірів де-не-де

сидять і досі „мастериці“ і вчать дітей грамоти по старому звичаю.

Воно і не дивно. Революція не змогла цілком перевернути побуту, що складався віками. Зроблено, так би мовити, тільки прорив. Не так - то легко вилітають з голови „номоканони“, де про тих, що голили бороди, так говориться: „До причастія їх не допускати, цілувати хреста не давати, не соборувати і ховати, як псів...“

А тепер уже молодь і бороду голить, і в театр ходить, і тютюн палить, і нечестивих комуністів охоче слухає.

Правда, робота тут тяжча, ніж у другому місці, але Дніпро допомагає. Він для радульчан найкращий агітатор. Поїздить радульчанин рік-два по червоному Дніпрі і од старого у нього нічого не залишається. Може, дехто з „стариків“ і буде у запічку щось про старовину шемрати, але його ніхто не слухатиме.

Життя йде вперед. Тягне воно за собою і старий своєрідний Радуль.

V. Лопатні і Новосьолки

Після Радуля ми ще побували в двох селах: Лопатнях і Новосьолках. Лопатні теж село на Дніпрі. Живе, як і інші села тутешні, Дніпром і сокирою. Ще за день перед тим ми повідомили про те, що приїдемо переводити збори.

Коли ми приїхали, то у школі знайшли вже повні збори. Душ коло 150 народу зійшлося, якщо не більше, що для такого невеликого села, як Лопатні, було зовсім добре. Голова сільради, ще молодий чоловік, одкриває збори. Президію обирають скоро і, що дивно, за голову зборів обрали не голову сільради, а якогось селянина. Приймається повістка денну і мені дається слово про міжнародне та внутрішнє становище республіки.

Мені завжди трохи боязно виступати перед селянською аудиторією. Треба особливого такого підходу, особливої обережності в словах, а разом з тим ясности, щоб вас зрозуміли якраз так, як то ви мали на увазі. Балакаю хвилин сорок. Слухають уважно. Торкнувся подій у Німеччині і наших взаємовідносин з Польщею, згадав і про ті чутки про війну, що зараз по селах ходять, кінчив „ножицями“ та вивозом хліба за кордон.

Піднімається голова зборів:

— Ну як, товариші? Все ясно, що казав товариш?

— Ясно! — гуде у відповідь зібрання.

Але в цей момент розштовхує натовп жінка в кожусі і, звертаючись до зборів, говорить:

— Так ясно, що й сказати не можна. Без хліба ми зостанемось, от що!

Збори сміються:

— Ого, куди загнула! Закройсь, бабо! Не в ті двері йдеш!..

Я прохаю слова. Починаю знову розтолковувати, чому нам потрібно і треба вивозити лишки хліба, яка в цьому користь, і кажу, звідкіля саме, з яких губернь той хліб будуть вивозити.

Баба заспокоїлась. Принаймні, вона більше не говорила.

Взагалі хлібного питання на селі зараз ніяк не можна оминати. Воно тісно зв'язане з загальною економічною політикою, з цінами на крам, з кооперацією. А в цій місцевості це питання тим більше цікавить селян, що вони живуть привозним хлібом.

Два слова про школу в Лопатнях. Школа зовсім нова і прекрасно збереглася. Вона має обслуговувати коло півдесятка сіл. Але навчання в ній не провадиться. Питаю через що.— Немає вчителя. Була на весні учителька, втекла — не витримала глушини нашої. А нової не прислали. Були в Чернігові, обіцяли дати.

У Новосьолках нам прийшлося трохи гірше. По-перше, ми довго ніяк не могли знайти самої зборні. У вуличках було до того кално, що ми покинули свою підводу і пішли городами. Перелізли через один пліт, через другий, через третій, а зборні нема. Нарешті нам попадається дядько, який, ткнувши у повітря рукою, вказав нам, куди йти. Пішли. Приходимо, але знову немає й натяку на сільську громадську установу. Прийшлося знову питати, на цей раз у молодиці.

— Та ось же ззаді вас! — каже вона. — Сьогодні тут зібрання!..

Я й не допоянав, при чому тут оте „сьогодні“; тільки потім ми дізнались, в чому тут річ.

Перелізли ще раз через пліт і зайшли до хати.

Коло печи жінка порається, а на печі двоє біло-голових дітей сидять. За столом душ шість дядьків гарбузове насіння лузають.

— Тут зборня?

— Як вам сказати? У нас немає зборні. У нас по черзі...

— Як то так по черзі?

— А так. Сьогодні у мене, завтра у нього...

— А канцелярія де ваша?

— А ось і канцелярія, — і писар протяг мені палятурки.

— Добре. А коли кому треба справку або посвідку яку написати, як тоді вас знайти?

— А додому до мене приходять. Дома й пишу!

Я приблизно уявляю собі таку картину. Якому-небудь Іванові потрібна „бомажка“. Він іде до секретаря. Його немає дома, десь до сусід пішов. Іде шукати. В одну хату, другу хату — немає! Нарешті знайшов. Написали папірець. Тепер треба ще голови. Та сама шуканина.

Але новосьоловці не скаржаться.

— Що поробиш, — кажуть вони. — Платять мало, то не можна жити з однієї служби. Люди мають ще щось робити.

Ми скаржимося на болото.

— Е, це ще нічого! Ви от би на весні до нас пожалували. Все в воді (Дніпро всього верства). У нас тільки два двори такі й є, що не затоплюються водою. Хліви та хати поприв'язуємо до верб та й сидимо...

— Цього року,— каже молодиця,— і паску на вікнах та на печі їли. А святити на човнах возили!

Згадка про паски наводить балачку взагалі про церкву. Підходжу дипломатично й питаю, чи є в селі церква.

— Нема. До Лопатні ходимо!

— А коли христити або вінчатися, то тоді як? Літній уже дядько махає рукою:

— А хай воно лусне, щоб я за його христини десять пудів платив! Житиме й нехрищене!..!

Хага потроху наповнюється людьми. На п'ятдесят три двори зібралося більше, як шістдесят душ — повна сходка. Вважаємо, що можна розпочинати збори.

Після зібрання нам прийшлося взяти ще участь в розв'язанні питання про школу. У Новосьолках немає своєї школи, а школа потрібна. Клопоталися вони в окрузі про школу, де їм сказали, що коли вони знайдуть помешкання, то учителя надішлють.

Місцева влада вирішила узяти в одного селянина під школу хату, але не на підставі договору, а шляхом відчуження, хоча по закону сільрада цього

й не мала права робити, бо то не був куркуль. Мотив був виставлений такий: хазяїн хати був „не при всіх“, громадських одбутків не одбуває, а тому і хату у нього слід забрати.

Але перед нами виявилася далеко інша картина. У Новосьолках, як то оповідається у казці, живуть два брати: один „розумний“, а другий „дурень“. Батько дав „розумному“ хату стару, а „дурневі“ — нову. От „розумний“, коли почув балачки про школу, і говорить сільраді:

— Дайте мені братову хату, а я вам віддам під школу свою стару.

На тому й постановили. Але „дурень“ із своєї хати піти не захотів, почав „скандалити“.

Ми роз'яснили, що такий підхід до справи є незаконний, що хай краще вони заключають договір з „дурнем“, тим більше, що і сам він згоден на це:

— У моїй хаті буде школа, а я в ній за сторожа служитиму...

„Розумний“ був дуже незадоволений таким зворотом справи. Коли я сказав йому, що він просто хоче обдерти брата і загарбати ласий шматочок, він зі мною став сперечатися, совав мені папірці і, бачачи, що мене не переконаєш, покинув зборню.

Перед вечором ми рушили назад до Любеча. Скупо світило сонце. Десь серед піскуватих горбів лежав Дніпро і дихав холодним вітром. Що-хвилини можна було чекати дощу.

У мене вирвалось:

— А даремно ми поїхали. Краще б було, якби ми заночували у Новосьолках.

Молодий парубок, що нас віз, відповів:

— Давайте вертати. І мені б краще було б, ніж оце зараз на ніч їхати. Ми б вам хорошу квартиру дали. З розвінчохою навіть!

— Що це за розвінчоха?

— А розводка! Та, що з чоловіком розійшлася! Я зрозумів, у чому річ.

— А хіба це у вас робиться?

— Чому ні! Коли хороші товариші приїзять, то чого їм не послужити?

— Гаразд. А як сама розвінчоха не захоче? Тоді як? Парубок щиро регоче:

— А чому б їй і не хотіти? Їй же нічого не станеться?

Закров'янилось небо. На високому березі Дніпра, з Білоруси, видко було млини. Вони підняли догори свої крила - руки, ніби благали когось.

По озерах геготали гуси.

На землю падала синя сутінь.

Вечоріло...

VI. Трохи побуту

На закінчення трохи побуту.

В одній хаті взнали, що ми якесь „начальство“. Господиня каже:

— От, бачите, які часи настали. Два тижні тому сина женила, а тепер дочку додому забрали.

— Чого? Чи не по любові побралися?

— Як би не по любові! А то по любові. Тільки бити почав!..

Мені пригадалися новосьоловські „розвінчохи“.

— Прямо знівечив молодуху. Ні за ворота вийти, ні побалакати з ким. Побачить — б'є.— Чого стояла? Про що балакала? Може, із мене сміялась?

— Так чого ж? Тепер легко й розійтись.

— От і розходимося. Бодай йому так жилося, як він мою дитину мучив.

Револуція розбила консерватизм селянський. Його віковий побут дав велику тріщину і, може, найяскравіше це видно на родинних відносинах.

Женяться, розходяться з першого слова. Чоловіки кидають жінок, жінки — чоловіків. Найбільше при цьому страждають діти, коли вони є.

Комсомольці кидають батьків, ідуть на працю, живуть сами.

Старі побутові нашарування зрушили з місця під впливом революційних підземних ударів, і цей рух ще довго не скінчиться.

Перебудова села йде. Правда, поки - що повільно, але вона безсумнівна.

А на тлі цього процесу трапляються випадки переродження.

У моєму блокноті записано:

1. Хведот Наточій, бувший член Любецького комнезаму, одержав в порядку розкуркулювання добрий ґрунт і хату. Забагатів. Зараз з комнезаму

вийшов. Знюхався з попами й куркулями. Недавно у нього були гості. Якийсь дядько, теж на підпитку, забрів до нього в хату, гостей розігнав, попові вибив два зуби, а дяк з переляку заховався у запічку.

Своєрідний новітній тип, щорозжирів на революції.

2. Стородубець, член партії, бувший голова Любецького волвиконкому. Споював волосні з'їзди, щоб його обирали. Один раз навіть заснув на „предсідательському“ місці. В Чернігові покинув жінку з дитиною, а в Любечі знайшов собі „чучало“. П'яним вінчався з нею у церкві. Зараз же після вінця попобив молоду і пішов геть, але через два тижні повернувся. Тепер служить у Пакульському районі, але часто буває у Любечі у „чучала“, при чому завжди п'яний. Стародубець — бувший матрос. З партії вичистили.

3. Кораблін. Бувший секретар Любецького райпаркому. „Купив“ собі будинок за сто пудів у вісім кімнат, при чому поперед, виселив з нього пошту. Коли їздив по району, то обкладав селян даниною, кажучи: „Ти привези те, а ти те!..“ Все направлялося до жінки. Це робив навіть тоді, коли був переведений до містечка Ріпок. Потім „продав“ той же будинок своїй же жінці. Було написано за продажню, і купівлю запито самогоном. Охристив свого сина у церкві. З партії вичищений.

4. „Який піп, така й паракхвія“. Питання особистого життя сільського комуніста набирає величезного значіння. Коли жінка комуніста виконує

релігійні обряди, христиться на церкву, цілує ікону божої матери, то як же її чоловік може виступати проти попів? (З розмови з одним сільським комуністом).

5. „Що моя жінка лизала ікони, я цього не заперечую. Але коли я це взяв, то заявив їй рішуче: „Або ти живеш зі мною й не лизатимеш ікон, або геть у двадцять чотири години з моєї хати!..“ Після цього я вже за нею таких ділов не помічав“. (Заява члена партії на ячeyці).

6. „Жити з жінками комуністам одно нещастя!“ — так вирік другий комуніст.

7. „Робочому чоловікові не можна без випивки. Не вип'єш, роботи не зробиш! Ваші ж комуністи теж п'ють“. (Заяви на загальних зборах у Радулі).

Це вихоплені наугад факти. Але б було помилково судити по цих фактах усю масу сільських комуністів. Темні риси швидше впадають у вічі. В тому самому Любечі я бачив комуністів, які напівроздягнені, в драних чоботах без слова заперечення пішли на села переводити кампанію. Не забуваймо, що на тих комуністах лежить величезна робота. Вони приводять у рух весь механізм радянської влади на селі, вони здійснюють змичку влади з селом.

Безумовно, в житті сільського комуніста є багато негативного. Але якраз тут і треба, як ніде инде, прийняти на увагу так звані об'єктивні умови.

В першу чергу треба піднести культурно сільського комуніста. Наша опора на селі задихається

без свіжої думки, без книжки, без газети. А головне — це поліпшити матеріальний стан тих членів партії, які виключно ведуть радянську або партійну роботу.

Тоді не буде ні купівлі будинків, ні обкладання населення даниною. Треба реальніше підходити до справи колективізації незаможницьких господарств. Роботу цю пора вже з області балачок поставити на реальний ґрунт.

Взагалі ж, всі ті болячки, що роз'їдають зараз село, потребують для свого лікування часу й обережного відношення.

1924 р.

3 ДОРОГИ

ЯК Я З ПАСТУХОМ ПРО ЛЕНІНА БАЛАКАВ

Я попав у село на агіткампанію.

На цей раз дорога йшла із Гориці до Пісок.

Навколо — поле. Поруділа стерня щитиниться. Порожньо. Тихо.

Спека така, що вас ніби хто гарячим смальцем обливає. От здається, що сонце на небі злоститься і завзялося з вас зробити головешку.

Оце осінь! Літом увесь час дощ хлющем ішов, а тепер так пече, що ви собі місця не знайдете.

Понуро тягне шкапа воза. Возниця, дядько з Пісок, сидить байдужно на полудрабку і тягне з люльки свій бакун.

Його бронзове обличчя спокійне. Тільки иноді поглядає у долину і ліниво помахує батогом, більше так собі, по звичці.

Потім піски пішли. Тут пекло ще гірше. Біло, аж очі коле.

По рівнині кучугури піщані розкидані, порослі рідкими биллинами. Кущі лози. Зрідка крива, обтріпана береза попадається.

На тих пісках отари овець пасуться. Збившись докупи, вони стояли нерухомо волохатими плямами і безнадійно ждали вечора. Коло них стовбурили пастухи і ліниво провозжали нас очима.

Наша шкапа зовсім пристала. Вона задихалася й не могла тягти далі воза, що по самі ступиці поринав у зибучому піску.

Мій дядько зліз з воза, звернув з дороги і сказав:

— Треба переждати, поки трохи спаде спека...

Не встигли ми розташуватись, як із-за горбочка показалась людська постать, яка простувала прямо до нас.

Це був уже старий дід. Чорне, загоріле, у глибоких зморшках обличчя свідчило про те, що він весь час був на сонці. Одягнутий він був у повстанні широкі штани й сорочку, що почорніли і являли собою контраст з чистою білизнаю піску. На ногах — старі постоли, через плече — стара свита. Гирлига в руках свідчила, що цей дід був пастух.

— Драстуйте вам,— сказав він, наблизившись до нас.— Звідки їдете?

— З Гориці,— відповідає мій дядько.

— А-а! А це хто з вами? — і гирлига простяглась у мій бік.— З города, чи що, чоловік?

— З города, діду, їду, з города. Їду у Піски на роботу.

— Так. Ну, що ж там у вас у городі? Усе гаразд?

— Та все. Поки - що стоїть на місці!

— То, може, у вас і газетка єсть? Дайте, коли ласка ваша!

— Вам нащо газетки? Чи читати, чи, може, на цигарки?

— Читать, читать. У мене онук є. Там такий грамотій, що куди тобі! Що завгодно вчитає!

— А де ж ваш онук?

— А в Церковищах. В совітській економії служить. Батрак він. Тепер он у касиму поступив. Комуністом, значить, хоче бути.

— Ви ж не лаєте його за це?

— Пощо лаяти? Може, він щастя там собі знайде. Він — сирота. Я та він. Я от обчеську отару пасу, а він у якономії служить. Батракуємо, значить. Ну, а вечорами він мені, дивись, газетку почитає, розкаже що - небудь.

Дід на хвилину замовк.

— Цікаво розказує. Не журіться, каже, діду. Тепер ми, бідняки, угору йдемо. Буде і на нашій вулиці свято. Та де вже, мабуть! Не діждемо... Так дасте газету?

Я вийняв кілька газет і дав.

— От і добре! А що вже онук зрадіє, так і сказати не можна. Його й хлібом не годуй, аби тільки газета!

Він дивився на газету, тримаючи її трохи незграбно в руках. Потім спитав, нахилиючись до мене:

— А скажіть, чи нема чого в газеті про товариша Леніна написаного. Онук казав, що він хорий тяжко.

Я здивувався.

— А що вам Ленін?

— Ленін?.. — Він помовчав, ніби зважуючи свої слова. — Ленін — це самий правильний комуніст із усіх комуністів. Свята людина Ленін, от що, мало не з побожністю сказав він. — Ми, мужики, віримо Ленінові!..

І потім уже трохи жвавіше казав:

— Чому мужик вірить Ленінові?.. Тому, що Ленін за мужиком застоює. Щоб нікоторої обіди мужикові не було. Через це його й пани не люблять, хочуть із світу звести.

Мое здивовання не можна було описати. А дід говорить далі:

— У нас, приміром, власть робоче-селянська. Так. Значить, власть наша. А от до нашої влади багато усякої погани поналазило. Мужика зобіджають. А от Ленін ні! Той правду любить. І щоб мужикові обіда, то ні-ні-ні!.. Він цього не любить!..

Дідок зовсім розгарячився, аж бриля свого зняв.

— От, скажімо, розверстка була. Дійшла до Леніна чутка, що мужика зобіджають. Ну, й селяни, хто поспритніший, теж до нього доступ мали. „Так і так, — кажуть, — заступись... Не сила нам“. Ленін вислухав і говорить: „Бачу й сам, що не сила ваша. Зроблю вам полегкість!“

Потім покликав своїх усіх комисарів і питає:

— Мужики скаржаться на розверстку. Кажуть, що тяжко. І непорядку багато. Правда цьому?

— Правда,— кажуть комисари.

— Ну, коли так, так одмініть розверстку.

І одмінили. Вийшов продподаток.

— Звідки, питаю, все це ви чули?

— Звідки чув? Онук казав! Та всі у нас так говорять. Якби всі так робили, як хоче та наказує Ленін, то ми б уже далеко були!— додає дід з протягом. — Тільки біда в тому, що не все до нього доходить. От що!..

— А хіба є такі комуністи, що не по правді роблять?

— Хм...— хмикнув дід.— Певно, що є. А ви думаєте — нема? Є, та ще й не мало. Про погань хіба забули, що я говорив!

Потім він уже з веселим виразом додав:

— Тільки у Леніна, брат, строго. Він шуткувати не любить. Якщо помітить, що комуніст неправильно робить, зараз записочку... Ну, його, раба божого, зараз же і у каніверт і досуданія, — у каніверт і досуданія! От і бояться його. І порядок держить. А без Леніна який порядок? От тепер хорий він. А як потрібний, як потрібний! Шкода, шкода!

— Все - таки й без Леніна с'як - так управляємось.

— Ні, не те, не те! Почувають. Так от, нащо далеко ходити? Ціни на все як підняли? Хліб дешевий, а крам дорогий. Мужикові знов біда. Кажуть і се, і те, а діла немає. Якби був Ленін, він би знав, що зробити. Потому у нього голова, розум

великий... Він би знайшов вихід... У нас мужики теж так говорять.

Він замовк.

— Мені от сім десятків стукнуло,— почав трохи згодом дід.— Трьох царів пережив. Ще цареві-ослобонителеві присягав. Ну, того ще я трохи почитую. Все-таки був цар. А що вже після нього, то були не царі, а... вибачте на слові. А от Леніна поважаю. Потому правильний чоловік. Стоїть за робочим народом. За такого чоловіка не гріх і постраждати. Я так і онукові кажу.

— Я вас, діду, можу порадувати. Ленін уже почав видужувати.

Очі у діда засвітилися.

— Хіба?— і щось нове забреніло у нього в голосі.— Дай господи, дай господи! Потрібен же він! Замінить нема ким. Треба ж народ до нового життя вести. А як же без Леніна? Ніззя. Він все одно, що Мойсей, який жидів з Єгипту вивів. Так-то!

— Будемо їхати, чи що?— сказав візниця, який увесь час нашої розмови солодко дрімав.

— Давайте їхати.

І ми рушили далі.

Дід стояв коло дороги, весь бронзовий, залитий сонячним світлом, і ніби бачив той світ новий, куди веде його Ленін.

Дивна річ! Цей невідомий пастух— і керманич світової революції, проводир мільйонів і мільйонів

бідняків! І хіба це не дивно, що ім'я Ленінове дороге й близьке всім, хто почуває соціяльну неправду?

— Ленін! — Це звучить, як заклик до боротьби. Це ім'я примушує скоріше битися серця у мільйонах грудей, воно зв'язує до купи всіх бідних по чотирьох краях світу.

1923 р.

ЖИТНІ ПРОСТОРИ

Степ, степ і степ!.. Не той степ, що звикли собі уявляти — з тирсою, з могилами високими, балками глибокими.

Житній степ. Хлібне море!..

Наш автомобіль важко і незадоволено пирскотить. Не звик він до сільських доріг — панська машина, міська. А вона, дорога, он покрутилась серед житнього моря і кривуляє то сюди, то туди. Шофер те й знає, що покручує стерно, аж упрів сердега.

А навколо — лани, лани й лани. Під лагідним вітром коливається зелене жито, що вже красуватись починає. Он яровий клин зеленіє. А там знову жита. Стоять стіною понад дорогою, колосками нам назустріч вклоняються.

Голова окривконкому, схилившись до мене, кричить. За вітром ледве чути:

— Дивлюся я на цю благодать, — рука його простягається в бік поля, — і радію. Тепер я спокійний за свій бюджет. Буде хліб — можна буде щось і робити.

А голова райвиконкому, що так само їде з нами, додає (чую уривки):

— Селяни ожили... Подивляться на поле --- ого!.. одразу настрій инший став... А по весні трохи боялися...

— Чому?

— Посуха... На ячмені вже почали листочки жовтіти... А тут майські дощі... і тепер гляньте, що робиться?

Я подивився туди, куди він показував рукою. Жито було таке, якого ще я зроду не бачив. Вище за людину.

— З гнойком,— прибавляє він трохи згодом.

Це „з гнойком“ було сказано соковито, любовно, наче мова йшла про якусь делікатну й дорогу річ. Їй богу, яка-небудь вельможна пані не говорила так про свої родинні дорогоцінності, як цей про гнойок.

І справді. Що для нас дорожче зараз: гнойок чи діаманти?

Їдемо далі. Свистить вітер, дорога назад тікає. Душно. Можна громовиці чекати.

От проскочили мимо могили стародавньої. З неї лїниво знявся шуліка, низько полетів над ланом.

Дорога пішла у долину—блиснула сріблом річка в очеретах—і похилими вербами над нею.

Село.

Зупинилися біля церкви. Перша коло нас опинилася дїтвора, яка з цікавістю оглядала нашу

машинерію. Коло воріт показалися молодиці. Два собаки, захлинаючись, гавкали через пліт. Потім уже з'явилися хазяї. Видно, що прийшли прямо з роботи. Поважно скидали шапки й привітались.

— Що у вас нового чувати? — питаємо.

— А так, що й нічого. Що у вас там?

— А про податок чули що - небудь?

— Та так, вроді б то й чули, та не зовсім...

Характерно. Дядько ніколи не відповість прямо на запитання, а неодмінно якимось стороною підходить. Своєрідна політика, бо довгі часи йому приходилося ховати свої правдиві думки й відповідати так, щоб часом не нажити собі халепи.

— Пішли наші сьогодні до волости, — каже другий, — там, говорять, сьогодні будуть об'ясняти, який новий податок буде.

Голова окривконкому коротко і ясно говорить про основи єдиного сільсько-господарського податку. Слухають уважно, тільки иноді переривають короткими зауваженнями.

— Оце - то й добре, коли один!

— Тепер я можу, значить, розщитати: скільки туди, скільки сюди.

— Головне — що не будуть тебе турбувати щодня. От що важно!

— Знов же не все зразу платити. Два чи три строки, як тут кажуть.

— І не одним хлібом, а й грошима. Це теж полегкість велика.

Шофер налив води. Рушаємо далі. Дядьки на прощання привітно нам махають шапками. Кілька білоголових хлопчаків беруться бігти з нами наввипередки. Хвилина — і ми знову серед поля.

Знову ті ж житні лани. А над ними — небо, що синім полумиском прикрило землю. Земля важко дихає, парує.

Вперед!

Переїздимо через місток. На горі друге село. Вражає, що на вулицях багато лісу. Я нарахував щось п'ятнадцять дворів, де ставились нові хати. Питаю, чим об'яснити таке явище.

— Дуже просто, — каже голова райвиконкому. — Частину лісу сами нарубали, а частину сами купили. Раніш, до непи, за три курки можна було на хату лісу купити.

На хвилину зупинились. До нас підбігає дядько.

— Предсідатель сільради є?

— Нема. До волости на з'їзд поїхав.

— Що це у вас за стройка на селі така йде? Погоріли, чи що?

Очі у нього ніяково забігали.

— Ні, так підправляємося потроху.

Підійшов ще дехто.

— Хто такі?

— З города, до волости їдуть!

Спитали дорогу — і далі.

Виплигнули в поле, на шлях широкий верстовий. Старі обшарпані верби, ще за цариці Катерини

посаджені, тої самої, що про неї у відомій пісні співається :

Катерино. вража бабо, що ти наробила,
Край веселий, степ широкий та й занастила...

Гай. Недалеко якесь згарище старе поросло бур'яном. Голова райвиконкому говорить:

— Хутір поміщика Загорянського. Коли ми у 1918 році робили повстання проти німців, тут бій у нас з ними був. Як німці спалили, відтоді він і запустів.

Дивлюся. Ніщо не нагадує про панський хутір, хіба оті дерева, що розкішно розрослися на дозвіллі. Землю поділено на смуги, зорано і засіяно селянами. Тепер на ній хліб селянський колоситься. А панського сліду як і не було. Як все - таки ті сліди скоро зникають серед цього житнього моря! Скоріше, ніж то думають сами пани.

А от трохи далі — дві могилки над шляхом. Чорні хрести над ними дубові. Чиясь рука, певне, дівоча, бо кому ж більше, вінки на них сплела.

Невідомі руки, невідомим героям.

Стрекоче сорока. Мить — і позаду вітряки, що мовчки простягли до неба руки - крила.

Вулиця села. Знов гавкотня, дівтора злякано з дороги тікає.

Під'їжджаємо до райвиконкому. Нам назустріч виходять купами делегати. Хватають свіжі газети, відозви.

Стали. Тремтить машина, пирське незадоволено,
далі бігти хоче.

Голова районного виконкому каже:

— Прошу пожаловать!.. Приїхали!..

1923 р.

ЗАЇЗД ГАДЮКИ

Заїзд Гадюки стоїть край села. За ним тільки два двори: Степана Книша та незаможника Корнія Гупала. А далі — поле чисте.

Дві слові про Гадюку. Прадід, кажуть, чумаків на шляху оббирав. Дід держав корчму. Батька червоні розстріляли. Казали, що він білим видавав місцевих комуністів. Землю й худобу конфіскували, а хату чомусь лишили.

Тепер тут молодий Гадюка хазяїнує. Він зовсім не такий, як його батько. Чи дурний, чи хитрий, хто його розбере. У нього четверо дітей.

— Петре,— питають у нього,— нащо тобі дітей стільки?

А він регоче:

— Хіба то тяжко. Нам дитину зробити все одно, що канфетку з'їсти!

У Гадюки дві половини в хаті. В одній, чистій, різне начальство перепочиває та крамарі ночують. У другій — візники, прочани і взагалі народ простий.

Вечір. Надворі хуртовина дме, снігом сипле у вікна, на полі сліди замітає.

У чистій половині гасова лампа горить, на столі самовар шумить.

Сидять: голова лісового тресту, що їде до Києва скласти договора, орендар десятих млинів Самуїл Абрамович Залізняк, уповноважений одної кооперативної спілки і один радянський робітник з відповідальних.

На чорній половині блимає каганець. Там сидить і лежить на соломі душ двадцять. Двері з однієї половини в другу відчинені.

Ближче до дверей на самому краєчку лави сидить кремезний чоловігя.

Говорить:

— Ех, знову починають пани жити! Добре робила совітська власть, та не доробила.

— Ти це проти чого?

— Та от бачиш отого товстого? То — Залізняк! Колись перший купець був. Скільки хліба, було, він накуповує — страх.

— А ти почім знаєш?

— Ет! Я ж у нього на головнім млині служив. І стерво ж він був. Справжній павук. А тут р-раз! — революція! І зробився наш Самуїл Абрамович маленький - маленький. От коли я задоволений був. Ти не знав, яка то нужда та злидні у людей бувають. На, спробуй!..

Помовчали.

— Переїхав він на другу квартиру, бо його будинок забрали, а я залишився на млині. Зустріне мене, було, то здоровкається і за руку тискає: „Як живете, товаришу Дмитре Захаровичу?“ А сам очима сміється. Навіть кілька разів додому до себе закликав...

— І ходив?

— Що я дурний, чи що? Я, бувало, зустріну його і почну говорити про млин, бо знаю, що то йому все одно, що ніж у серце.— Працюємо,— кажу йому,— на більшовицьку владу, аж курить. А він мені й говорить: „Як подивлюсь на вас, Дмитре Захаровичу, то чудна ви людина. Інші он комисарами поробились, а ви на млині товчетеся. Яка користь?“ Хитрий не з біса. Хотів, щоб я покинув. А я це, як свої п'ять пальців, знав.

Всі слухали.

— І от тобі позавчора приїздить він на млин і говорить мені: „Ну, Дмитре Захаровичу, знову ми вдвох будемо робити...“ Виявляється, він в оренду взяв млин.

— Добився, значить, свого.

— Еге ж. Та тільки я покинув його. На совітським млині я робитиму, а у буржуя — ні. Минуло.

— От у нас теж різні панки та хазяї заворушилися,— підводиться постать із соломи.— Кажуть, що влада собственность повертає назад!

— Де це у вас?

— В Добрянці. Чув про таку?

— Ёге ж.

— Люди у нас темні й думають собі: „Хто його знає, може, й повертають?“ А вони декрет покачують.

— Треба було в повіт поїхати.

— Наші й поїхали. А тут незаможники зібрались. Показали їм собствєнність. Одного панка, що з Де-нікином бігав, у город забрали.

— Земля тепер уся державна. Мужикам вроді як в оренду здають.

— Так-то воно так. А все-таки...

— От у церков теж землю одібрали...

Чути, як шелестить солома. Натомлені люди тяжко думають. Незвична робота. Нове життя йде. А поруч його й старе оживає. Як його погодити з новим?

Самуїл Абрамович Залізник гадає, що повертається старе. А Дмитро Захарович, робітник, не хоче старого.

— Земля державна...

Це вже добре селяни зятамили. І, що земля державна, це їх не лякає. Вони беруться до роботи. Орють, сіють, податки вносять. Хочуть так само по-новому жити.

І те нове прийде. Панові вже немає місця на селі.

Нове село не хоче його.

— Обійдемося, мовляв, і без нього...

1923 р.

МОГИКАНИ

Вагон четвертої класи являв собою якусь печеру.

Підсліпуватو блимає в одному кінці ліхтар. Навколо і зверху на полицях спали важким сном стомлені люди. Іноді хтось уві сні белькоче якусь нісенітницю.

Важка задуха. Я куняю собі в куточку на вільній лаві, а перед очима теж встають примари, показують фиблі, перекривляють. Прокидаюсь, запалю цигарку, краще вмощуюсь і знов дрімаю.

Зупинка. У вагон увіходять кілька нових пасажирів.

— Сюда, сюда,— гукає чийсь густий протодияконський бас прямо над моїм вухом.

Я відсовуюсь у самий куток.

Вони розташовуються.

— Нічого, місця хватить,— гуде бас.

— Доїдемо! На ранок дома будемо.

— А от мені так іще дванадцять верстов пішки йти,— говорить бас.

— А ви хіба звідки?

— Қалинівку знаєте?

— Ах, господи! А скажіть, будьте такі добрі, чи ваш батюшка живий?

— Який? Отець Барановський? Ні, помер. Уже два роки, як поховали. Та ви почім його знаєте?

— Ах, ти ж, господи! Та я ж у вашій церкві робив. Потім же училище ваше красив. Я у вас, у Калинівці, може, років шість підряд жив. То в церкві, то в училищі, то у хазяїнів. Так кажете, що помер батюшка?

— Помер,— знову відповідає бас.

— От діла! А я й не знав. Хороший був батюшка, царство йому небесне. А матушка?

— Матушка теж померла.

— Скажіть на милість божу, і матушка померла,— продовжує довідуватися другий.— От діла! А які хороші обоє люди були батюшка з матушкою. Покійний батюшка, я тоді в училищі печі ставив, покликав мене якось до себе:

— Ти,— каже,— зможеш мені вівтар розписати?

— Чому,— кажу,— не можу. Яку покраску положити?

— А коло ікон ківоти зробити можеш? Такі, як у Берестовцях. Бачив, які там ківоти?

Батюшка любив, щоб у нього церква, як віночок, була.

— Та чому ж ні, батюшко,— кажу йому,— адже і в Берестовцях ківоти я робив. Сто двадцять рубликів я тоді на цій роботі заробив, а що попотив, що попоїв, то й сказати не можна!

Замовкли.

— А скажіть, будьте настільки добрі,— не вгавав балакучий пасажир,— що сталося з хазяйством батюшчиним! Він же тоді у пана Щербини який ґрунт купив. А хутір? Золото, а не хутір був!

— Відібрали. Там тепер неможливі колектив організували.

— Он воно що! Да - а! Перемінилося все. Господи, як колись жилося добре! А тепер?

— Та ви хто такі будете?— питає бас.

— Я - то? З Ніжена я. Стопником тепер у інституті служу. А колись маляром був. А потім підряди по церквах брав. Жив колись — не тужив. А тепер от приходиться знову терпіти. Видно, прогнівали ми царя небесного, що таке нещастя на нас послав.

Постуковують на стиках рейок вагони. Так - так! Так - так! Ніби підказують, підтверджують слова колишнього підрядчика по церковних ділах.

— Чи, часом, ви не знаєте у Калинівці Кота Каленика Кіндратовича? Він тоді, як я вашу церкву красив, церковним старостою був. Чи живий він іще?

— Живий. То мій батько буде!

Мені здалося, що підрядчик аж підскочив на лаві від несподіванки, так він був здивований цим.

— Ну й діла! — говорить він, аж у нього в горлянці лящить. — Ви, певно, не пам'ятаєте мене? Ну, де ж там пам'ятати, коли ви тоді ще маленьким хлопчиком були. Як же ваші папаша живуть?..

— Нічого. Старі вже стали.

— Так, так. А який чоловік був! Золото, а не чоловік. Я пам'ятаю, як він за пана Синицю свою доньку віддавав. Що за бучне весілля було! От коли погуляли, так погуляли. Любитель був Каленик Кіндратович випити. Одного разу прийшов до вчилища й каже, що треба кашу зварити. Молодиці зараз сала, яець, хтось четверть горілки приніс. Випили. Принесли другу. Випили. Принесли третю і ту випили!—кінчає він з притиском і захватом.

— Сестра, що за Синицею була, у нас тепер живе. Зятя немає. Ви, знаєте...—і бас нахилився і щось пробубонів стиха.—Хутір у нас теж забрали. Тепер живемо не так, як колись.

— Так, так,—співчуюючи, притакує колишній маляр.—Воно, звісно, порядки тепер зовсім нові настали. От я недавнечко був у Щербини, та й взагалі заходжу до них частенько. Вони тепер в Ніжені живуть. Старший, знаєте, який молодець був. Орел! Артист, одно слово. А тепер звівся ні нащо. Якби ви його побачили, то з роду б не подумали, що то колишній бравий штаб-ротмістр Щербина і дворянин. Постарів, згорбився. Кватирка у них маленька, холодна. Заходю якось до них, а він із жінкою гріється коло залізної грубки. Пани, в яких дві економії було, а довелось он до чого дожити. Жінка у нього ще й досі красуня. Так, кажуть, мало й дома буває. Чутка йде, що вона

з дівером теж діло іміє... А ви це звідкіля, дозвольте вас запитати?

— У Києві був.

— В гостях чи, може, по ділу якому трапилося?

— Скоріше, діла. На священника висвятився, — бухнув бас.

— Он як! — здивовано протяг підрядчик. — Ну, дай бог, дай бог! Куди ж ви тепер? Може, у свою Калинівку на місце пан-отця Хванасія Барановського?

— Еге!

— Щасти, боже, щасти, боже! Все-таки Каленик Кіндратович діждався свого. Він дуже, дуже хотів, щоб ви священником були. Так, так! Кланяйтеся своєму папаші. Скажіть, що Андрій Куций, маляр, уклін йому передавав. Він знає!

— Ви встаєте хіба?

— Еге, встаю. Ну, прощайте! Дозвольте поблагословитись у вас, батюшко!

— Не варто, не варто.

— Прошу!

Бас підводиться й благословляє.

— Ну, прощайте! Колись я до вас заїду в Калинівку — на свої ківоти гляну. Стоять і досі?

— Стоять.

Маляр щезає. Новий піп чомусь зідхає, схиляється до лави і починає дрімати.

Я думаю:

— От люди, скільки від того лісу, що революція вирубала. Частина згоріла, а частина лишилась. Могикани... Вони залізають у глухі кутки і будуть там догнивати.

У них забрали хутори, ґрунти, і сами вони вже не знають, чи є їм місце під сонцем, чи немає.

Живуть.

А поруч зростає нове покоління, нові паростки.

Могикани старого вимруть, і ніхто за ними не пожалкує, а новим людям зрадіють, розчистили бо місце для молодих сил.

1923 р.

НА АГІТКАМПАНІЮ

I

Чи знаєте ви, як люди попадають на агіткампанію?

А ось як!

Ви сидите у себе в установі і міркуєте над тим, які б об'єктивні умови виставити, щоб відписатися перед центром по черговому обіжнику.

Справа серйозна. Обіжник для нашого брата, провінційального робітника, не шутка. Його легко написати, але виконати — спробуйте! Покажіть мені такого розумника, щоб виконав усі обіжники на 100%. Такій людині слід дати у нагороду орден червоного трудового прапора.

І от ви сидите. Думаєте. Ви навіть сьогодні нікого не приймаєте. Наказали всім говорити: зайнятий важливою справою... Сьогодні нікого не прийматиме!..

А сами бігаєте по кімнаті і розпачливо говорите:

— Що робити? Що робити?

І от раптом у вас над ухом :

— Дррр! Дррр!

— А, чорт,— думаєте ви,— кому там треба дзвонити. Найшов час...

Кидаєтесь із злістю до телефону:

— Альо!.. Хто дзвонить?.. А, це ти!.. Здоров!.. В чім річ?.. Що?.. Мобілізований на агіткампанію?! . На яку?.. Коли?..

Вам скажуть, на яку, коли і ким. Ви починаєте сперечатись :

— Я не поїду... Не можу... Розумієш, не можу! кричите ви.— Не мо-о-жу!.. Чому? Тому, що маса роботи. Термінові завдання! Купа обіжників!.. Ніким замінити!..

Але телефон невмовливий. Ви чуєте, як той, хто сидить од вас за кілька кварталів, жорстоко говорить :

—... І все-таки поїдеш... Здати діла заступникові і через дві години бути в партійному комітеті. Документи заготовлено. Сьогодні увечері або завтра ранком мусиш вирушити!

Сперечатися далі нікуди. Ви кличете заступника, передаєте йому діла, робите наказа, що він має зробити у вашу відсутність, і з ваших плечей неначе гора зсувається.

На кілька день ви вільні од комісій, засідань, нарад, біганини за грошима, прохачів, від чергової статті в місцевій газеті і т. ин., і т. ин.

...Так ви попадаєте на агіткампанію.

Часто буває так, що вам у допомогу дають помічника. Помічник не стільки вам допомагає у самій агіткампанії, скільки дається просто для компанії. Щоб вам охвітніше було. Крім того, коли ви обмірковуєте промови і взагалі заняті високими матеріями, він виконує коло вас і навколо вас усю чорну роботу. Він торує вам шлях.

На сей раз таким помічником у мене був Микола Гудзь — незаможник. А їхали ми з ним на агіткампанію по перевиборах до рад.

Коли ми у партійному комітеті одержали документи і всі матеріали, що у таких випадках даються, в мені зродилася прекрасна думка.

— Знаєте що, товаришу Миколо, — кажу я Гудзеві, — якого греця ми будемо трястися на підводі? Га де ще ми її й знайдемо. Давайте шпарнемо пішодрала. Га? Яких-небудь двадцять-тридцять верстов, та це ж пусте. Шість годин — і там. Згода?

Микола подивився на кінчики своїх порепаних чобіт, скинув чомусь кашкета, потім надів, потім знову скинув.

— Згода, — нарешті промовив він. — Тільки чи встигнемо?

-- Дурниця! Встигнемо!

І от ми у дорозі.

Як просторо у полі. Ярко зеленіє озимина. Прозорі далі бузковим кольором сповиті. Повні стрима-

ного тремтіння стоять придорожні груші. Клинок осипав під собою землю золотом свого листя. І сонце якесь чудне. Неначе воно втомилося за літо пекти й шкварити землю і от тепер підсліпувато дивиться, дає світло і скупіє на тепло.

Оглядаємося назад. Міста вже не видно. Тільки бані церков ще мерехтять у небі. Потім небо хмурне, з усіх боків насувається сіра завіса, вмирають яскраві осінні фарби. На все лягає серпанок глибокої задуми. Ми у владі поля, що широко розляглося геть-геть, аж куди скине око.

III

До самого півдня нам не попадалося ані села, ані хутора, ані людей, коли не рахувати підпасичів.

Підпасичі, на мій погляд, дуже цікавий народ. Перш за все вони у вас прохають дати покурити. Звичайно, що ми, як порядні й дорослі люди, уперто їм у цьому відмовляємо. Ми цим самим гадали, що робимо гарне діло, так би мовити, морально були чистими. Тютюн, як відомо, зле впливає на дитячий організм, а здорові фізично діти, це ж кожному відомо, є основа нашого майбутнього.

На превеликий жаль, мушу признатися, ці сільські халамидники зовсім не хотіли зрозуміти наші міркування. Коли ми одній партії одмовили дати покурити, то почули кинуті нам навздогін такі слова:

— Ех, таку їх мати... Закурити їм жалко дати...
Тоже, буржуї прокляті!..

— Добре виховання, — подумав я.

Тільки опівдні ми попали у село. Не встигли ми пройти й двісті кроків вулицею, як товариш Микола зашморгав носом і з посмішкою сказав:

— Гонять!..

— Що гонять? — не зрозумів я.

— Самогон гонять. Чуєте?

Я повернувся туди, куди й Микола, і мені у ніс ударило огидним духом сивухи.

Я хотів щось запитати в Миколи, як мою увагу звернули два хлопчакі, що вибігли з двору. Одному з них було років з десять, а другому шість. Старший ніс у руках пляшку.

Назустріч їм ішла ціла дитяча ватага.

— Диви! Гаврило самогон поніс. Гей, зажди! Дай покуштувати!

Гаврило перебіг на другий бік вулиці, повернувся до них, випнув живота і, показуючи рукою на те місце, де у нього була ширінька, крикнув:

— А цього не хочеш?

Мале побігло за ним, спотикаючись, і собі туди ж:

— А сього не хочеш!..

Ватага кинулась за ними, шпурляючи грудки, і дзвінка дитяча брудна лайка повисла на вулиці.

— От село, як воно є — подумав я.

Я вже думав замислитись над темою: діти, село та революція, як до мого вуха донеслося:

„Де ви скрились, удалілись,
Что вас больше не видать?..“

Очевидно, десь у хаті співали. В цьому не було сумніву. Микола, ніби підтверджуючи якісь мої думки, сказав :

— Ці вже напробувались!..

У мене завжди жив дух дослідувача. Я вже думав повернути в той бік, звідки чувся спів, коли це вискочив з хати розхристаний дядько, уп'явся в нас п'яними очима і потім соковито вилаявся :

— Шалаються тут, мать вашу... Ей, ви!..

З нас було досить.

IV

Ми вирішили зайти до голови сільради і поставити йому кілька питань. Я ніколи не питав, а покладався на власний досвід, але в даному разі це було необхідно. У нас з Миколою вийшла така розмова.

Я сказав :

— У голови, де серед білого дня гонять самогон, де обкладають матюком без усякого приводу прохожих людей, порядку кат - має. Зборня (на селі все ще не звикли до нової назви „сільрада“) у нього мусить бути сама облуплена хата на селі...

На моє й вийшло. Зборню ми по цих ознаках скоро знайшли, але в ній не застали нікого, крім старого глухого діда, який, мабуть, служив при ній ще за царя Гороха. Він нам сказав, що „предсідатель“ у себе вдома.

Його ми застали за роботою — він перекладав під повіткою зовсім свіжий гній. Довідавшись, хто ми такі, запросив нас до хати.

— Скажіть,— запитав я його,— у вас самогонку гонять?

Голова безнадійно махнув рукою.

-- Гонять,— каже. — Нічого не вдієш. Після покрови грають весілля, а яке ж весілля без горілки!

— А ви пробували що-небудь робити?

— Чи пробували?... Тут із району приїздили. Сход скликали, постанову винесли, а гнати не перестали. У нас вже таке село!

— Яке село?..

— П'яницьке. Тут вже нічого не вдієте.

Виявилося, що сам голова середняк, що на селі ні комнезаму, ні будь-якої іншої організації немає і що він сам не знає, як доходити строку.

— Важко бути зараз председателем. Користи ніякої,— от я вже п'ять місяців ходю в председателях, а й копійки ще не получив, а хазяйству край, хоч наймай робітника. І мужики чортом дивляться. Не вгодив кому, лає. Хоч би скоріш здати діла кому іншому. Хай походить!..

— А як школа?

— Валиться... Учитель утік...

— А піп?..

— Піп живе. Он на нашу школу нічого не дали, а попові на ремонт будинку та церкви п'ятсот пудів зібрали. Бачите, який у нас народ!

Нам більше нічого було тут робити. Ми попросилися з цим бідолашнім головою, який рахував своє „предсідательство“ за якусь покуту, і рушили далі.

Скоро побачили школу. Сиротливою пустою стояла вона, вся облуплена, без шибок, без паркану, з забитими навхрест дверима. А поруч стояв веселенький попівський будинок і вся затінена золотими старими березами церква.

Сам піп стояв на порозі свого дому і дивився на величезну свиню, яка задоволено хрокала біля його ніг. Повен двір гусей. Картина повного статку й безжурности.

Ми вийшли за царину. Чорніла дорога. Зеленіла озимина. Хмурніло небо.

Лани лежали перед нами у глибокій задумі, чекали залізного велетня - трактора, який би прийшов і збудив їх.

1923 р.

В СЕЛАХ

ВОРОНІВКА

Слобода Воронівка широко розкинулася по долині. А через усю слободу левадами плутає річка. Стоять очерети, зеленіють тополі. Чути, як по дворах молотять новий хліб. Другі ще тільки звозять з поля. До пізньої ночі риплять важкі вози.

Дядьки задоволені.

— Прийшов край голодові! Тепер і ми будем з хлібом!

І дійсно, натерпілися таки люди. Два роки підряд недорід був, приходилося за 500 і більше верстов по хліб їздити.

А колись Воронівці жили сито й п'яно. Не знали, що таке нужда.

Глузували з тих, хто до них по хліб приїздив, гнали з - під воріт.

Коли у 19 році сунули з півночи куряни, орловці, туляки, рязанці до них по хліб, сміялася Воронівка:

— А, чортові лацапони, робити не хочете, все порозбирали, а тепер до нас по хліб приїхали: — Дай - ко хлебушка!

— Глянь, глянь, знов „соліца“ насунула, як хмара. І якого чорта вони тиняються!

— Робити не хочуть. Вони здавна на дурику звикли жити.

А „лацапони“ та „соліца“ по півпуду соли, по пуду хліба за тисячу верстов везли, щоб нагодувати свою голодну сем'ю. Душила їх машина, замерзали в холодних вагонах. А воронівці сміються. Їм що, неголодні!

— Один „лацапон“ узяв та й прив'язав свою дівчину до бухверів!..

— От розумна голова!

— Прив'язав, щоб, знать, вона не впала. Добре. Приїздимо на другу станцію, і йде він подивитися на дочку. Приходить і бачить, що на бухверах тільки одні ноги висять, а дочки немає. А він, дурний, як закричить, як заголосить: — І-і где ж єто моя Танечка!..

Слухачі регочуть з такої пригоди „лацапона“.

Але торік і самим воронівцям прийшлося спізнатися з голодом. Нічого не поробиш, треба у Курськ за картоплею їхати, і самим на бухверах висіти.

— Тепер уже бісова „соліца“ з нас сміється, — кажуть воронівці: — А що, хохлі, прішлось і вам - та брюхо подобать - та!..

Проте, бараболю „хахлам“ продавали, і Воронівка каже, що коли б не курська картопля, то, може б, не одному прийшлося пухнути з голоду.

А тепер знову Воронівка почуває себе певною: хліб є. Знов гуляє, і знов більшовиків лає. Не всі, правда, а все-таки є й такі. Бо Воронівка — село спекулянтське, а колись було торгове. У старі часи дві монополки мільйони торгували, а тепер самогонщики на місці радянські мільярди гребуть.

На самогоні „сільські непмани“ мільйони пропивають. От одні недавно двісті мільйонів пропили, а потім попросили у церковного сторожа по мертвому дзвонити. Жінки з базару йдуть, христяться та одна одну питають:

— Чи ви не знаєте, хто це вмер?

А ті п'яні коло церкви стоять та регочуть:

— То по наших мільйонах дзвонять! Сеї ночі ми двісті мільйонів пропили!

Вечером під моєю хатою вулиця збирається.

Місячні ночі стоять. Нерухомо чорніють тополі на левадах.

Понад річкою туман підіймається.

Там хтось цілу ніч безшумно танок водить. Сплітається, розплітається він у місячному сяйві. Перегукуються в різних кінцях слободи дівчата.

„Ой, наступила тай черная хмара...“

раптом чується під вікнами,

„Та й став дощ накрапати...“

підхоплює другий голос з сумом.

„Ой, там зібралась бідна голота
До корчми гулять...“

Пісня сільської голоти.

Широка і урочиста, але й співають її чудесно.
Чисті, дзвінкі голоси, прозорі, як вода у лісовому
струмочку.

Стільки чуття, сили, одчаю в цих перших її чо-
тирьох рядках. Так і бачиш перед собою стару
обшарпану корчму на широкому сільському май-
дані, а перед нею розхристану голоту, що прийшла
до неї залити свій одчай та хоч на часину забути
за чаркою оковитої свої злидні, свою кривду.

„Ой, пили горілку, пили меди...“

жаліється сумно голос.

„Та й ще будем пить...“

відповідають з рішучістю другі, а потім набирають
суворого тону й рубують:

„А хто з нас, браття, буде сміятися,
Того будем бить...“

І чується, що й справді ця голота буде бити,
трошити всіх тих, хто дозволить над нею оце тепер
посміятися.

А переді мною сидять мої батьки. Обое старі,
обое вже сиві. Ніби здалека, через звуки пісні чую
я голос матери:

— Скажи, сину, чого то так багаті люди кому-ністів бояться. Я стара, неграмотна жінка, дурна, а мені хочеться знати...

А батько говорить:

— Ти, стара, нічого не розумієш. То їх діло. А я не одобряю. Все нове... А воно мені непотрібне, чуже!.. Може, і справді у вас правда, — звертається він до мене, — не знаю. Тільки вас мало... Не переборете ви весь народ, а нас, старих, і поготів. Ми не гнемося. Ми ламаємося, як старе дерево... А вашого нового ми не розуміємо...

Говорить старий, ніби каміння тяжке з місця на місце ворочає. Думає він про нове, що хвилинобурею насунуло і перевернуло все. Думає й відповіді шукає. По-своєму шукає.

А за вікном лунає, шириться пісня голоти. То переплітаються, то розходяться голоси, і на звуках пісні думка лине кудись далеко, далеко...

Ніч. Порожня, вся осяяна місяцем вулиця. Повз вікна пройшла із співом юрба хлопців. За ними, тиняючись, іде ще один і, весь вигинаючись, п'яним голосом виспівує:

„Ах зачем ты, злая доля,
До Сибіру довела...“

Пройшли. Знов тихо. Потім раптово чуються крики, тупотнява.

— Сволочі!.. Белогвардейці! Офіцерня!.. За што б'єш, сволоч!.. Думаєш, не знаємо, що оружія у вас нету?.. Денікінці, в три бога вашу...

Що за лайка! Ні, треба було послухати, як цей парубчина честив. Тут і бог, і Христос, і богородиця, і її мизинець, і Микола угодник — одним словом, весь сонм святих.

Пан - отці, послухайте, як народ почитує ваших святих!..

Ніколи, мабуть, не було на селі такої різниці між старшим та молодшим поколінням, як оце тепер. В той час, як старші ще міцно тримаються за старі забобони, молоді зовсім перестали слухатись „батьківського“ закону. Старі родинні взаємовідносини розриваються, а нові ще не народилися.

Молоде покоління в більшій своїй частині відкинуло старий батьківський „закон“.

Раніше був страх, тепер страху немає, а свідомість ще не народилася. От чому ця безглузда лайка, zalивання розуму самогоном.

Візьміть ви, наприклад, стару сем'ю. Вона зараз розкладається. Люди, що жили десятки років укупі, тепер беруть розвід. І чудесно! Але зовсім не чудесно, коли батько й мати кидають на призволяще дітей, як цуценят на вулиці. І вже зовсім погано, коли який - небудь паруб'яга на протязі року шість разів бере шлюб, бо це у нього є особливою формою розпусти. А таких випадків чимало.

Що ж до хлопців та дівчат, то там все пішло шкереберть. Біда, безумовно, не в тому, що під три чорти пішли різні там міщанські чесноти, а біда в тому, що 16-літні дівчата собі аборти роблять, а хлопчакки у 18 років мають на собі всі ознаки вилюднювання.

Це серйозна справа. Вулиця і самогон — от два чинники, що впливають тепер на більшість молоді і впливають в найпоганішому розумінні.

Але є й ознаки видужування. От, наприклад, в бувшій монополії міститься клуб КСМУ. Вечором збереться чоловіка 5 — 10 селянських хлопців, читають, думками обмінюються. Тут зовсім інші інтереси.

Друга група молоді гуртується коло „Просвіти“. Але „Просвіта“ не тільки дає ще менше, ніж ще молодий клуб, але й труїть часто молодь чадом націоналізму; проте, і там дихається легше.

Даремно воронівські попи б'ють що-дня в обох церквах у дзвони. До їхнього старого бога йдуть тільки старі баби. А молодь або „гуляє“, або йде до клубу чи до „Просвіти“.

Батько задав мені таку задачу:

— Я,— каже,— маю землі на душу...

— Добре! Скільки це буде?

— 63 сажні (погонних). З них 10 сажень лук. Від 12 сажень за лісом я відмовився, бо то земля невдобна. Вісім лежить у толоці.

— Значить, у вас, — я підраховую з олівцем, — засіяно всього 33 сажні.

— Правильно. А тепер слухай далі. З цих 33 сажень я накосив 15 кіп. Копа, по - мойому, дасть не менше, як 6 пудів.

— Виходить, що будете мати хліба 90 пудів.

— Клади 10 на продналог.

— Лишиться 80.

— 12 на посів...

— Лишиться 68.

— За те, що звезуть, з копи візьмуть по півтора „лімона“...

— 15 по півтора — це $22\frac{1}{2}$.

— Або шість пудів, — говорить авторитетно батько.

— Ну, що ж, відкиньмо ще шість пудів. Лишається вам ще 62 пуди.

— Стій, це ще не все. Молотники, — бо ви ж мені не змолотите, а я старий, — візьмуть втрьох по пуду на день Чотири дні по три, то буде 12 пудів. Так?

— Так, — кажу.

— Скільки зостанеться?

— 62, геть 12, зостанеться 50.

— Так і в мене виходило. Труд я свій не вщитую, — скромно погоджується він.

Я кажу:

— Та вам же, тату, немає ніякої користі так хазяїнувати? У вас же половина йде на накладні видатки.

— Та я знаю. У мене сім душ семейства. На душу — 12 пудів на рік. Треба тридцять пудів докуповувати.

— Ясно, що треба. А тільки мені здається, що так господарювати не можна!

— Що поробиш, синку, — говорить батько, — я й сам знаю, що користи нема, та одна користь уже та, що не все разом. Таких, як я, хліборобів, у нас, може, половина буде.

Починає перебирати знайомих селян на своїй вулиці.

Дійсно. У Пилипа Нагірного ні коня, ні плуга. У Василя Матюшенка так само. У Векли Рябчихи не то що коня, а й стріхи на хаті нема. У Антона Кобенка коняка здохла, а у Гарасима Супоні вкрали...

На 30 дворів всього виходить четверо коней і три плуги. При такому стані, справді, не дуже-то багато наробиш хліба.

І такий стан майже у всьому селі.

Он, гляньте, копи ще й досі на полі стоять, під дощем мокнуть, бо нічим звести. А знаєте, чого зараз коштує перевезти? Хай буде відповіддю ось ця розмова, що її мені прийшлося чути.

— Кіндратовичу, може б ти мені перевіз снопи з поля? — просить один дядько другого.

Кіндратович колупає паличкою землю (діло було у свято) і мовчить.

— Так перевезеш? — знову запитує його дядько, і всього його кривить.— Віриш, сем'я голодна сидить!..

— А що даси?

— Та забери соломі, хай їй грець,—з одчаєм махає рукою хлібороб.

— Найді кого іншого дурного, а я не з них. За четверту часть, хочеш, звезу.— І Кіндратович іде геть, очевидно, не бажаючи більше розмовляти.

Дядько дивиться йому вслід, крутить головою, потім чомусь хапається за кашкета, сякає носа і, врешті, матюкається.

От вам ілюстрація до „мирної селянської іділії“.

* *
* *

На селі є зараз дві категорії хліборобів. Одні мають землю (хоч капля, а все - таки земля, за яку вони держаться, як воша кожуха) і не мають ні худоби, ні реманенту. Другі теж мають землю, але, крім землі, у них є і коники, і волики, і овечата, і корівки, і по 40 пудів меду зібрали цього літа (факт, а не реклама).

Перші здають землю з половини. Другі ту землю беруть. Перші за ту землю продподаток платять, другі не платять.

Це найголовніша відміна між ними.

Потім є й інші відміни.

Наприклад, перші постійно голодні, обдерті, виснажені. Дітвора у них або у пастушках ходить, або просто якось живе на покуту батькам.

(— І халера вас не забере, прокляті! — приходить часто чути від батьків, що кохаються у своїх дітях).

Другі пикаті, червонопикі, згорда дивляться на все, радянську владу уже „готові“ визнати, бо вона сяк-так дає „дихати“, продподаток „не страшний“ їм, бо вони чимало хліба „підробили“.

Другі рахують себе за „хазяїв“. Вони не п'яниці, не більшовики, не незаможники, боронь-боже, церкву почитують, попам допомагають.

Перші — „нероби“, „п'яниці“, розверстку колись викачували, одним словом, всі сім смертельних гріхів над ними тяжать.

Перші ремствують, кажуть, що за старої економічної політики було краще.

Другі новою економічною політикою задоволені, а стару кленуть на чім світ держиться.

Ще б пак!

Вивіз якось один з таких „хліборобів“ до базару муки, щось пудів із тридцять. Діло було саме перед жнивками, коли у людей найбільша скрута на хліб буває.

Ціна стоїть 5. А перед тим була $6\frac{1}{2}$ ¹⁾).

Стоїть, а не продає. Хто підступить, жене від воза. А потім бере й завертає додому.

¹⁾ Ціни, звичайні, показані в „лімонах“. — П. Л.

— Ти ж куди, Тимохвійовичу їдеш? — питають деякі хлібороби, що прийшли з торбами муки купити, хто півпуда, хто пуд.— Продавай, бач, он голодні люди стоять.

— Сьогодні не продаю,— каже Тимохвійович,— а коли тобі круто прийдеться, то прийдеш до мене додому і даси таку ціну, яку я захочу...

І що ви думаєте, не дали? Дали!.. Кляли, плакали, мало не в ногах лазили, а Тимохвійовичу хоч би що. Твердий, як скеля, та тільки й знає, що мільярди складає.

— Бо,— говорить,— в -осени дочку думаю заміж віддавати, так придане треба дбати.

Ми дуже радіємо врожаєві. Певна річ, що врожай діло таке, таке... ну, як би вам сказати, корисне чи що. Але розподіл чи перерозподіл того врожаю такий, що одні будуть з хлібом, а другі без хліба.

Без жарту.

Головна біда більшості воронівських хліборобів — це недостача коней та реманенту. Своїми засобами цього хліборобам першої категорії не придбати.

Кінь, і то тільки подивитися,— 400, корова — 300. При тій ціні на хліб, що стоїть зараз, тоб -то в 4 — 3 мільйони, виходить, що коняка коштує сто пудів хліба.

Сто пудів!

Де хлібороб таку кількість хліба візьме? Умре він, помруть його діти, а на коня так і не зберуться. Звичайно, що у куркуля коні будуть, проте нічого й говорити.

В земорганах кажуть:

— Здавайте землю в оренду, з орендної плати підіймайте своє господарство.

Але тоді вони піднімуть своє господарство, як рак свисне, бо тої, з дозволу сказати, оренди на прохарчування не вистачить.

Про яке ж тут поліпшення може йти мова?

Очевидно, що тут потрібні якісь інші заходи.

Перш за все треба якось урегулювати оту здачу „з половини“, з „третьої частини“ і т. д., що зараз широко практикується геть усюди і що проходить мимо наших сіль- і волвиконкомів. Запитайте любий комітет про те, скільки у них селян здає землю „з половини“, і я певен, що ви у відповідь одержите або „у нас таких не значиться“, або просто вам нічого не відпишуть.

— Бо, мовляв, на „Шипке все спокійно“ ...

Кооперація, наприклад, у Воронівці не користується у хліборобів ніякою повагою. На „потреби-лівку“ ще за війни встановився погляд, як на спекулятивну крамничку. Тим більше, до неї, як бджоли до меду, липнули „хлібороби“ в лапках.

Бо є чим там підживитись.

Коли ви почнете говорити про користь кооперації, то вас або вилають, або будуть рахувати за дурня, якого треба бити.

— Знаємо, знаємо,— закивають на вас,— он у нас один замотав потребилівку, а потім хату собі поставив. Другий прокрався, йому нічого не було, а він, дивись, яке кадило роздув, матерією зараз торгує...

— Получать, було, сахар або олію, або карасин. Поки ти зберешся купити, а вони, сукини сини, розберуть по домах товар, тоді з заднього ходу до себе пускають...

Як бачите, популярність у кооперації є немала, тільки з другого боку.

З'явився був у Воронівці добрий чоловічок, що хотів одарити селян.

— Я,— каже,— проти жодних агентів. Я хочу, щоб селянин получив товар з перших рук. Кооперация — це... — далі йде відомий „літературний“ вираз.— От побачите, як я втру їм носа...

І дійсно, втер.

Зайняв найбільшу крамницю.

Намалював по білому фоні червоними літерами (йдучи за модою) вивіску таку завбільшки, як хату, так що на всю Воронівку видно.

Купив пачку бомаги задля цигарок.

Сотню сірників.

Ящик махорки.

Торговля розпочалась. Десь брав крам, комусь продавав, але де й кому, то ніхто не бачив і не знав.

Зайняв двір з садком одного воронівського „лавушника“.

Організував навіть з невідомих осіб артіль, що узяла в оренду хутір.

(На той хутір простягало руки місцеве сільсько-господарське товариство, але в земельному відділі йому сказали: зась!).

Одним словом, таку непу розвинув, що аж диву даються люди.

Аж раптом міліція призначає дядьків по черзі на сторожу йти.

— Куди? — питають.

— А Лівенштейнову лавку стерегти. Лавку його волвиконком опечатав!

От вам і непа!

— Хто наживався, а кому приходитьсья оддуватися, — крекчуть дядьки, а йти йдуть, бо нічого не поробиш: власть.

Є у Воронівці сільсько-господарське товариство, а при ньому „досвідне“ поле в 25 десятин. Агроном те поле здає „з половини“ дядькам!

Чи буде яка користь селянам від того поля, чи ні — невідомо. Зате агроном задоволений. І то гаразд, не голодувати ж йому!

Так сільсько-господарська кооперація поширює вдосконалені форми хліборобства.

Люди за ці роки сграшенно зголодніли.

І обідралися, і обносилися. По три роки чобіт не купували.

— Було б що їсти, а без чобіт можна обійтися...

Шевці й різні ремесники теж звелися ні на що, бо приходилося собі на збитки працювати.

Чоботи збувались за два пуди, за півтора, за пуд.

Втричі дешевше, ніж за мирного часу.

Але бідному селянинові ні за що було купувати; як ходив без чобіт, так і зараз ходить.

Тепер приробили хліба. Хоча дядько й не дуже кидається купувати обнови, бо або чоботи, або що до хазяйства треба.

Та не дуже й розженешся. Чоботи коштують уже 10 пудів, плуг — і того більше.

Селянин скаржиться:

— Нема правди. Коли не було хліба, все було дешеве, та купити не було за що. Став хліб, все подорожчало. Знову нема ні до чого приступу.

І шукає винних. Все думає дядько, що його хтось на поворозці водить та все обдурити хоче.

Отже, справу крамообміну з селом треба лагодити.

А лжекооператорів і різних непманів з села треба дрючком гнати.

Бо селянинові і врожай не допоможе. Буде, як у тій казці: по вусах текло, а в рот не попало.

1922 р.

КОНФЕРЕНЦІЯ В ХАЛЯВИНІ

Чернігівський губком саме перед жнивими провадив по губернії цілу низку позапартійних селянських конференцій. На цих конференціях ставилося лише два питання: 1) міжнародне і внутрішнє становище радянських республік і 2) відновлення сільського господарства та осіння засівна кампанія.

На одну з таких конференцій послали й мене, а саме в Халявинську волость (Чернігівськ. повіту).

Приїхав я у Халявино рано, так годині о десятій. Коли під'їхали до сількому, то не знайшли там нікого, крім двох дівчат, що сиділи на ганку. Питаю, „де председатель“.

— А не знаю,— відповідає одна з них.

— А живе де він?

— А не знаю.

„Ну, думаю, що з дівчат візьмеш, треба їхати до волвиконкому, там, може, достукаємося“. Потім виявилось, що ці дівчата служать при сільському комітеті „десяцькими“. Не дуже то добрі з них десяцькі, коли й кватири свого „начальника“ не знають.

— Паняй, Павле,— кажу своєму фірманові,— до волвиконкому.

Там так само поцілували зачинені двері, бо ні начальства, ні сторожа не було.

Що робити? Павло мій, бувший будьоновець, хвацький чоловік, починає (у нього це в натурі) незадоволено щось бурмотіти собі під ніс.

— Що ти говориш? — запитую я його.

Замість відповіді він починає гукати селянина, якого нагледів на одному з городів. Той з неохотою рушив до нас.

— Хто у вас „предсідатель“?

Дядько чуває потилицю й говорить:

— А так, що я й не знаю. Сільським був у нас Майборода, а тепер новий.

— А у волості?

— У волості? Та хто його знає! „Вони“ з Петрушина (село за сім верстов від Халявина), то я таки, по - правді сказати, теж не знаю.

— Що ж ви за громадянин, коли не знаєте свого начальства? — продовжує свій допит Павло, а сам сміється до мене очима.

— Винуват, товаришу,— відповідає селянин, очевидно наляканий суворим тоном.

Винуватих б'ють,— рішає безапеляційно Павло і повертається до мене.

Я кажу:

— А скажіть, де живе ваш селянський „предсідатель“?

Довго і плутано нам пояснює, як дістатися до председателя. Нарешті ми зрозуміли й поїхали.

Зустріли ми його на вулиці серед купки мужиків. Взнавши, що ми приїхали на конференцію, він заспішив.

— Тільки ви рано приїхали, товаришу,— каже до мене.— Люди зберуться не раніше, як опівдні...

Павло й „председатель“ оказались старими знайомими. Вкупі перед Денікіним відступали, вкупі один час були на фронті. Починаються спогади, розпитування. Їхня розмова нагадала мені відому сцену з „Тараса Бульби“, коли той в'їхав у Січ і розпитував про своїх колишніх товаришів.

Той помер, того вбито на фронті, третього замучили бандити, четвертий попався до білих і йому, по красочному виразу Павла, зробили там „гамбу“.

Ми знову коло сільського комітету.

— Може, ви втомилися,— питає мене „председатель“,— відпочити хочете, то я зараз квартиру вам дам.

Я кажу, що квартири мені не треба, бо думаю сьогодні ж повернути назад.

— Це одно другому не пошкодить,— заперечує він.— Я поставлю вас на хорошу квартиру, до вчителя. Він хоч і син куркуля, але „сильно напитаний революційним духом“.

По хвилині я згоджуюсь. Мене спокусила можливість побалакати з людиною, що „напитана“ революційним духом, та ще й учителем, а до того й сином куркуля.

„Предсідатель“ написав записку, і я в супроводі „десяцького“ в спідниці пішов на квартиру.

Зустріли мене без здивування, з чого я зробив висновок, що такі „квартиранти“, як оце я зараз, були для них звичайною річчю. Мене завели до чистенької кімнати. Самого „революційно настроєного вчителя“ дома не було, і турботу про мою особу взяла на себе його сестра, удова.

З розмови взнаю, що вона була замужом за попом, якого радянська влада розстріляла за контр-революцію у 19 році перед Денікінщиною. Коли судити по її словах, то тут трапилася „роковая ошибка“, а покійний батюшка ні сном, ні духом не повинен в жодній контр-революції. Залишаю і „роковую ошибку“ і все инше на сумлінні вдови, але я побачив, що попав у зовсім не в „революційне“ оточення, і постарався скоріше вибратися геть.

Пішов у сільський комітет. Комітет міститься всього в одній кімнаті. Через сіни — поштова філія. На стіні висить „закон про єдиний натуральний податок“. Інших „прикрас“ немає.

Тихо й сумирно навколо; навіть мухи чогось мляво літають. Зрідка повз вікна їдуть мужики у поле: жнива вже в декого почалися. На ганку сидять „десяцькі“ й помалу тягнуть напівголоса якусь пісню. Трохи далі сидить селянин, що прийшов у комітет „по справі“ і розмовляє з начальником пошти.

Прислухаюсь.

— Так вас жінка покинула? — чую я. — Вперше від вас взнаю. І давно?

— А вже два тижні буде, як пішла. Кажуть, що в Чернігові на службу стала. Та жінка, чорт з нею, а от троє дітей, — і його голос тремтить.

— Да, невесела сторія, — відповідає йому в тон співбесідник й хмуро дивиться вздовж вулиці.

Начальник кудись пішов, а дядько заходить у „совет“.

Привітаємося.

— Чули? — питає він мене. — Хороший чоловік, а жінка у нього „жінщина з фасоном“, гарна з себе. А у нас що? Нудно, мужики, одно слово, деревня. Ну, і дременула в город. Да!..

Сказав, посидів і пішов, не діждавшись „предсідателя“. Павло десь поїхав на квартиру. Час тягнеться страшенно помалу, я вже палю чи не двадцять цигарку, аж у грудях мені підперло.

Встаю і йду до волвиконкому. Двері вже відчинені, і всередині помітно рух. Робота, не зважаючи на дванадцятую годину, тільки - по розпочинається. На мене абсолютно ніхто не звертає ніякої уваги. Питаю про конференцію, але прохають почекати, може, щось і буде. Лягаю на продушену канапу тут же і терпляче чекаю.

Але ось, вже о першій годині прийшов голова волвиконкому та секретар волком'ячейки. Тов. Серіченко, голова волвиконкому, посилає взнати,

скільки прибуло делегатів. Взнаємо, що зібралось вже коло 60 чоловіка.

Можна розпочинати.

В той час, коли в другій кімнаті лаштуються, ми з секретарем ячейки пишемо резолюції. Читаю і питаю, чи приймуть.

— Приймуть,— відповідає секретар.

В дві години відкриваємо конференцію. Починаю говорити. Вдається зразу зацікавити своїх слухачів.

У нас тепер, почасти, в моді говорити, що з селянином не треба вести розмов про так звану „високу політику“. Але це не зовсім правда. З селянами про політику і можна і слід балакати, треба тільки уміти про неї балакати. Інтерес до „високої“ політики у селян є. Цей інтерес особливо підвищився в звязку з Генуею та Гаагою.

Чому це так, не тяжко зрозуміти. Підчас Генуїської конференції на селах велася (про це мені чимало людей говорило) агітація куркулями й людьми, „напитаними революційним духом“ про те, що от, мовляв, більшовики в Генуї примушені будуть визнати приватну власність на землю, на поворот фабрикантів та поміщиків „додому“ і тому подібне.

Отже, Генуя цікавила і незаможника і куркуля. Звичайно, що кожний цікавився „закордонною“ політикою по-своєму. От чому мій доклад так уважно слухали. Одні сподівалися почути від мене

звістку про дорогу для їхнього серця „власну земельку“, другі надіялись почути спростовання провокаційних чуток.

Другим моментом, що притягав увагу конференції,— це можливість відновлення війни. Для селянства це питання має величезну вагу. І звичайно, що тут ні заколисувати селян, що у нас ніякої війни вже не буде, ні налягати на те, що вона от тепер неодмінно буде, не приходиться.

По тому, які мені давали запитання делегати, я зробив висновок, що селяни досить добре розбираються в політичній „завірюсі“ і вони зовсім не такі простачки, як то дехто собі думає.

Ось, наприклад, їхні запитання: — Яка кількість нашої Червоної армії? Скільки треба зараз служити? Чи є які вільготи для військово-зобов'язаних? Чи буде даватися допомогу родинам червоноармійців і в якому, приблизно, розмірі? Чи буде війна, коли, з ким і чи не можна цієї війни уникнути? Що роблять комуністи, щоб досягти загального миру? Чому неодмінно треба воювати, а чи не краще встановити міжнародні суди? Що дешевше буде, чи заплатити борги, чи воювати?

До всього селяни підходили спокійно і цілком практично, тверезо, і вираховували всі „за“ і „проти“, мало не по пальцях.

Як бачимо, всі ці питання цілком практичні, а для селянина вони і важливі, і пекучі. Про нашу закордонну політику ми мусимо якомога частіше

інформувати село, бо до неї помічається дуже великий інтерес. Цей інтерес тим більший, що багато селян, які були в армії, побували в полоні в Німеччині, Австрії, Чехах, є й такі, що були в Італії, Франції та Англії. Вони трохи розуміються на тамтешніх порядках і взагалі цікавляться тамтешнім життям.

По другому докладу я чекав досить жвавих балачок, але помилився. Знов таки селяни підходили до справи не з боку теорії, а з боку своїх повсякденних інтересів. У мене залишилось вражіння, що селянство новим земельним законом задоволене, але у кожного постає думка, чи надовго це? Чи надовго більшовики виголосили цей новий закон, чи не зламають його через рік - два?

Наприклад, один делегат казав:

— Що й казати, закон хороший. Так от у наших селян є опаска, що його скоро можуть змінити. Я тепер можу сказати, де моя земля, можу її угноювати, але я не певний, що її у мене через рік не відберуть...

І приходиться довго толкувати зміст закону, як треба його переводити в життя і т. ин.

Другі запитували про порядок виходу на хутори, виселки, про порядок організацій колективів, артілей.

Треті просили роз'яснити, де шукати управи, коли неправильно землю відчуждено, чи є земельні суди, які права земельних комісій.

Про поліпшення господарства один делегат казав:

— От ви говорите, що німці та бельгійці мають по 150 пудів і більше з десятини. У нас пан теж збирав такий урожай. А що він робив? Він порошком землю посипав. От ви скажіть, що то за порошок, де його можна дістати.

Нічого не поробиш. Треба говорити і про „порошок“, і про мінеральне угноєння, як його добувають і чому його у нас зараз немає.

Далі продподаток. А він цікавить і хвилює кожного господаря.

Чому до цього часу невідомі ставки по волості? Чи не будуть вони вищі за торішні? Чи не краще б було для держави замінити натуральний податок на грошовий? А чи довго буде натуральний податок? А чого дешеві гроші? Чи більше, чи менше ми платимо тепер, ніж за старого режиму?

Одним словом, безліч питань, але кожне з них має своє значіння для села, хвилює його і на яке воно шукає і дає відповідь, особливо по земельному питанню, яке страшенно заплутане (межі, відчужені шматочки, прострочені терміни), я записував і потім передавав у повітовий земельний відділ, щоб уже він сам дав відповіді на такі запитання.

Конференція продовжувалася майже до вечора. Потім я ще довго розмовляв з головою волвиконкому та секретарем ком'ячейки, бо хотів доклад-

ніше розпитати про політичний та господарчий стан волости.

Вони сказали, що у волості ніякого незадоволення владою не помітно, що навіть куркулі погоджуються з ладом, бо „тепер уже видно кой - який порядок“.

Я звернув їхню увагу на працездатність сількомів і висловив побоювання, що вони слабо працюють. Вони почасти погодилися зі мною, але сказали, що зараз робоча пора, а тому і робота не помітна. Волость буде з хлібом, хоча місцями трохи наробив шкоди град, а в Халявині, наприклад, на жито напала „чорна головня“.

Погано з освітою. Школи минулої зими працювали з перебоями, а як воно цієї зими буде, ще не відомо. Але дещо для забезпечення шкіл робиться: підвозять дрова, дещо підправляється.

Уже над вечір я рушив назад. Сонце заходило червоною загравою. Обіч шляху стояли хліба, схиливши до землі важкі колоски. Де - не - де виднілися жінці. Починалася робоча гаряча пора на селі.

1922 р.

\\

МОРОВСЬК

- Здоров ?
- Здоров !
- Що, платив податок ?
- Ні, сьогодні ще не платив ! . .

(З розмови двох селян)

Моровськ — село за 80 верстов від Чернігова по Десні. Туди я мав виїхати в справах.

Виїхали ми опівдні, а о 4 годині пароплав був уже у Моровську.

Злазимо на берег. Внизу полощеться Десна, а понад берегом хати на рівнині розсипались. З десятків їх прямо до води скотився. Пороги і двори у повільно вода заливає.

Старі осоки вартують по березі. Кілька нових „дубів“ лежить. Від них смолою та сосновими стружками пахне.

Дядьки, що городять пліт, провозжають нас цікавими очима. Наші міські постаті наводять їх, мабуть, на якісь висновки.

Придивляюся до хат. Вражіння таке, що ніби більшість живе нічогенько, як то кажуть, і не так, щоб уже дуже гарно, але не можна сказати, щоб уже і погано. Але хочу перевірити те своє вражіння.

— А ваші селяни, здається, живуть нічого? І хати, і клуні — все як слід.

— Ні, не можна цього сказати.

— Чому так?

— Піски навколо, — слідує коротка відповідь.

Дійсно, Моровськ стоїть на пісках. А верстви за дві — ліс пішов. Одним краєм упирається в Дніпро коло Києва, а другий до Гомеля простягся.

У морівчан ліс — підсобний промисел. На вулиці ми на кожному кроці зустрічаємо товстелезні колони.

Селяни розпилюють їх на дошки і везуть потім у степ, на Ніженщину, на Полтавщину і навіть далі і там обмінюють їх на хліб. В деяких дворах уже бачу наготовлену шальовку. Як тільки закінчатся польові роботи, так і потягнуться хури за сто, двісті й більше верстов шукати хліба.

* * *

Прийшли у районний виконком. Прості столи в чорнильних плямах. На стінах розліплено кілька інструкцій, об'яв, плакатів старих, портрети Шевченка та Леніна.

Над секретарським місцем українською мовою
напис висить :

Чи по ділу ви прийшли ?
Звертайтеся до кого слід !
Коли ж гуляти, вийдіть з хати,
Робить не мішайте !

На протилежній стіні — вірш, від руки писаний,
творчість місцевого поета. Підходжу ближче й
читаю :

ПОРАДА :

Отака моя порада :
Всюди бережи ти лад,
Щоб радянська наша влада
Була краща від всіх влад !
В якій будеш установі,
Той же лад ти бережи
І без зайвої розмови
Ти, за чим прийшов, скажи !

А узявши чи почувши
Те, зачим прийшов туди,
Не страчай даремно часу,
На свою роботу йди !
І за всякою роботою
От про що не забувай :
Всі податки і всі збори,
Які слід з тебе, віддай !

І без примусу віддай їх,
Не рівняйся по куркулях,
І тоді, повір, ми вийдем
На веселий світлий шлях !

Член Моровського волвиконкому *Буго*

От - от, що нам і треба. Треба „щоб радянська
наша влада була краща від всіх влад“, а для цього
потрібна довга і вперта робота по викоріненню
тих маленьких недомог державного механізму,

що иноді досить боляче зачіпає дядька. А потім і невсипуща праця. Тоді й вийдемо „на веселий світлий шлях“...

Розмова перескочила на діла самогонні.

— А що у вас, у Моровську, є самогонщики?

— Нема й одного.

— Ну!..— тягну я неймовірно.— Перше село таке зустрічаю.

— Бачите, у нас комнезам міцний, вивів.

— І не п'ють?

— П'ють, але мало. Самогон привозять з - за Десни.

Дійсно, на другий день, а то була неділя, я не бачив жодного п'яного. А це рідко по селах тепер трапляється. Більше буває так, що по вулицях п'яні тиняються, переважно парубки, і не своїм голосом вигукують пісні.

Якраз на пароплаві я балакав про це з одним товаришем, який добре знає села Чернігівської округи. Він розповів мені цікаві подробиці про самогонну справу.

Перш за все, що до якості самого самогону, то фахівці розподіляють його на кілька сортів, наприклад, первогін, первогін із самогону, самогін із первогону. Просто людина нічого тут не зрозуміє, але фахівець завжди скаже, якого саме йому напиту треба.

Далі, техніка виробництва. Ми звикли думати що вона ще й досі стоїть на примітивному рівні. Оказується, ні! Є самогонні апарати, принаймні, так запевняв мене цей товариш, що за раз приймають до 30 пудів заварки. Йому переказували, що у одного самогінника у Ріпках є апарат на 60 пудів.

Деякі удосконалили своє виробництво до того, що гонять справжній спирт, і навчилися його ратифікувати.

Самогонні спеці — справжні павуки, не згірші за старих шинкарів. Деякі селяни геть чисто попропивались.

А скільки коштує самогон селянам? Мій співбесідник приводив приклад двох сіл, де йому прийшлося бути в день „престолу“. В обох селах до тисячі дворів. З пуда борошна виходить 6 пляшок гарного самогону. Власник апарату бере собі на „амортизацію“ апарату, „за риск“ і т. ин. чотири пляшки, а закажчикові віддає дві.

Отже, коли кожен двір випив по дві пляшки, уже немає тисячі пудів. Але на кожен двір припадає не дві, а найменше шість пляшок. Значить, по самому скромному підрахунку, ці два села у день „престолу“ пропили не менше, як три тисячі пудів хліба.

Так говорить проста арифметика. Звідси ясно, яку колосальну економію зробить республіка, коли вона уб'є це зло.

Переночували ніч. І хоч у нас не було нічого підготовленого, все - таки не хотілося їхати назад, не поговоривши з селянами. Вирішили зібрати сходку.

Покликали голову сільради.

— Можна сход зібрати?

— Можна...

Дядьки збирались дуже туго. Почали розмову тут же на майдані. Я почав говорити про XII з'їзд партії та про єднання села з містом.

Слухають уважно. Зупиняюсь на податках, вияснюю хиби минулого року, кажу про єдиний сільсько - господарський податок; бачу — приймають. Вказав на хиби й помилки нашої промисловости, на дорожнечу краму й товарів і як думає радянська влада й партія це виправити.

Один селянин, коли я скінчив, казав мені:

— Повірите, п'ятнадцять разів пішки до Остра ходив, борошно та збіжжя продавав, щоб податок виплатити. Візьму пуд чи два, однесу, продам, заплачу, а через кілька день нова повістка. І знову до Остра. І так не я один, а багато до Остра клунки носили.

Більшість дякувала за роз'яснення. Резолюції ніякої не виносили, а просто обмінювалися своїми думками. Але й були такі, що заперечували окремі моменти. Наприклад, вказували, що коли будуть брати де - небудь податок одним хлібом, то там

хліб здешевіє, а це знову буде не на користь селянинові. Другі висловлювалися виключно за грошевий податок.

Але найбільше нарікали морівчани на трудгуж-податок. А тут іще до того вийшло якесь непорозуміння. Річ у тому, що губернський відділ праці продавав чи давав марки на право користування гужовою повинністю. Дядьки возили, робили. І тут раптом приїздить фінансовий інспектор і заявляє, що ті марки не дійсні, що селяни мусять виплатити податок грошима, а до того ще й пеня narosla.

Дядьки хвилюються:

— Як це так, не дійсні? Адже ми робили? Адже ми возили? Значить, наша робота пішла задарма?

От яка плутанина получилася! Десть там, у повіті чи губернії, не доказали чи не домоворили, а тут дьоргання, незадоволення, хвилювання сотень людей. Маленькі нестатки державного апарату, але вони иноді боляче б'ють по селу.

Пекучим питанням на селі є дорожнеча краму і взагалі товару. Заглянули ми в тутешню кооперативну крамницю. Вона вразила нас своїм убогим виглядом. Один з товаришів не втримався і, шуткуючи, сказав:

— Ого, тут стільки краму, що можна завалити все село!

Один з присутніх зараз же це підхопив і уїдливо замітив:

— Це тому, що робітники так багато наробили. От вам де змичка міста з селом.

В розмові ми зачепили й це. Яка ціна на товари? Залізна лопата — 27 фунтів, чашка проста — 20 фунтів, миткальна хустка — 1 пуд 10 фунтів.

Ясно, що при такій дорожнечі, ніхто нічого не буде купувати.

— А хіба б ви не могли капіталу зібрати? — спитав я.

— Чому ні! І тисячу, і дві, і навіть три тисячі пудів можна зібрати. Кредит можна мати, аби товар був поцінний. А так, все одно, нічого не вийде. Товар купиш, а його ніхто не купуватиме, бо дорого.

— А от чого приватний купець дешевше продає, ніж кооперація і в борг до того?

Об'ясняю, чому в нас дорогий крам, що зараз намічено, щоб собівартість була менша, який кредит гадає дати держава кооперації.

До речі, два слова про приватну торгівлю. До революції у Моровську було більше десятка крамарів. Зараз же народилось знов тільки два.

Здешевлення товарів селянин чекає. Сами селяни й місцеві кооператори заявляли, що наколи б товари були дешевші або їх ціна була відповідна до ціни на хліб, то кооперативна крамниця чудово б торгувала і дуже б скоро поборолла тих двох крамарів.

На закінчення мушу сказати таке. Там, де є ячейка, партійна чи комсомольська, справа стоїть до певної міри задовольняюче. Там, де їх немає, працювати надзвичайно тяжко.

Далі, міським робітникам, в першу чергу відповідальним, треба частіше заглядати на село. І не так собі наскоком, як оце ми у Моровську, а на кілька день, а то й на тиждень. І не в образі начальства, а з ціпком у руках походити із села в село, щоб дядько з тобою по щирості побалакав.

Багато б навчаючого ми тоді б побачили і почувли. І село перестало б для багатьох із нас бути країною невідомою, і ми б змогли краще пізнати психологію села.

Словом, підчас відпустки — за ціпок і гайда на село. Не пожалкуєте!..

1923 р.

СЕДНІВ

I

Старовинний панський парк. Трохи запустілий, трохи спустошений, але прекрасний. Упирається він в урвище, що падає просто у Снов річку. Вона вибігає з лісу, обмиває жовті кручі, по яких, як ластовині гнізда, біліють хатки, а над зеленими шапками дерев вирізується своїми зубцями башта старої „Лизогубівської Кам'яниці“.

Крізь дерева видно поле, ліси, далекі села. Простора далечінь, що зараз затьмарена смугами дощу.

Річка переперезана греблею. Вода з шумом проривається повз місток і крутить двадцять млинів і кілька десятків шерстобитень, а потім, вирвавшись, вільно тече полуці з невеликими вербовими левадами.

Оце вам і буде Седнів, старовинне слов'янське городище, старіше, може, за Чернігів і інші давні, „городи“. У Седневі сила пам'яток з доісторичної доби: могили, будови і т. ин. Все це поховано у землі і жде свого дослідувача, який розгадає ті таємниці.

А зараз Седнів красиве містечко, де дуже розвинуте чинбарство, шевство та виробка простого селянського сукна.

Само населення ділиться на дві частини, що між собою різко одрізняються по соціальним ознакам. З одного боку, маємо, так званих „кожем'яків“, які займаються кустарним промислом і їм же належить краща земля, а з другого — тут живуть і „хлібороби“. „Кожем'яки“ — це типові міщани, може, нащадки давньої торговельної седнівської аристократії. Правда, вони про це не знають, але пихи в них стільки, що й без цього їм її досить. „Хлібороби“, так би мовити, нижча верства, бідніша.

І між „хліборобами“ та „кожем'яками“ йде постійна глуха боротьба. „Кожем'яки“ більше організовані, в них економічна сила, а „хліборобам“ якраз організованості - то й бракує. Місцевий комунізм слабкий, не численний, повагою особливою не користується. Отож тон усьому дають „кожем'яки“, ця тупа, себелюбна, хижа сільська буржуазія. Тому - то і громадське життя у Седневі не б'є джерелом. Воно кволе.

II

У Седневі був маєток знаменитих Лизогубів. Це, може, єдина панська родина на Україні, яка мала в собі прогресивні ліберальні традиції і навіть виділила з себе революціонера, що наложив своєю головою на царській шибениці.

Крім того, у Седневі не раз гостював і Шевченко при своїх подорожах на Україну. У парку ще збереглася та липа, під якою поет часто відпочивав. Через це де в кого із місцевих діячів, головним чином у селян, і з'явилася думка поставити у Седневі пам'ятника Шевченкові. Найшли старий постамент, найшли погруддя поета, вивезене одним із Лизогубів з Італії і розбите у 18 році гайдамаками, і запрохали на відкриття пам'ятника „гостей“ з Чернігова.

От яким чином я опинився у Седневі, цій чудовій по своїй красі місцевості.

Але небо вирішило зіпсувати нам свято. Уже воно зраня дощило, а з півдня пішла прямо злива. Тільки на годину вияснилося і дало можливість провести маленький мітинг на площі коло пам'ятника.

Не мудрі, прості були розмови. Зате вінків з польових квіток було дуже багато. Ними бюст поета було засипано.

На відкритті пам'ятника були тільки „хлібороби“. З „кожем'яків“ не було й жодного.

Казали, що бойкот об'явили.

III

Скільки в нас невичерпаних джерел для вивчення нашого революційного руху! От і зараз. Зібралось нас чоловік із 20 комуністів і пішли спогади.

— А пам'ятаєш, як у нас у Седневі була петлюрівська влада, а в Городні більшовики, і я приїхав сюди для переговорів?

— Чом же, пам'ятаю. Не вірили тоді ми трохи в більшовиків.

— Вговорив нас...

— Вговорив...— Повертається до мене.— Розробили план і через три дні тут уже були червоні. Місцеві офіцерики тільки п'ятами накивали.

Седнів взагалі здавна був центром підпільної роботи. Тут не один з народовольців перебував. В 1904—1905 роках у Седневі була дуже міцна есерівська група, склад підпільної літератури. І сами учасники тодішньої роботи зараз прибули на свято.

— Я служив тоді на стайні у Лизогуба,— говорить один.— Якраз приперли мені пудів з п'ять літератури, а тут трус. Куди її дівати? Узяв і під яблуню закопав. Там десь і досі почиває!..

— Хороші були хлопці. Бойові. Як неділя, верхи на коней, і гайда на базар, дядькам розкидати прокламації. Начальство з себе виходило. Одного станового по шапці, другого по шапці, а викрити організації не викрили...

— Ти знаєш, після 1905 року тут організувався „союз русскаго народа“. Душ п'ятьсот їх було. Ввесь з „кожем'яків“ складався. Вирішили ми їх тут пустити у повітря. Як узнали про це члени нашої організації з інтелігентів, почали лаяти

молодих, а потім взяли, та й повтікали до Чернігова. Мовляв, наша хата з краю.

— І зірвали?

— Ні, чомусь бомба не розірвалась,— додає з жалем товариш.

Стайничий Лизогуба говорить:

— Тоді й дочки Лизогуба приймали деяку участь у нашій роботі. А в 20 році прийшлося мені виступати у Седневі на мітингу, і давай я криць панів, що називається, во всю. Після підходить до мене менша й говорить:— Неправду ви, товаришу Леоненко, говорили сьогодні. Пам'ятаєте, як ми разом працювали?..—Я їй на це й відказав:— Ви сами винні, що мене навчили. Як ви говорили, так я тепер роблю...—Вона мені нічого більше не відповіла й пішла геть...

А зараз заглух Седнів. Нема комуністичної ячейки. Слабий комнезам. Тільки деякі надії подає комсомол. Зате седнівці добре п'ють самогін, в цьому вони не підкачають.

IV

Седнів можна електрифікувати. Коли б „коже-м'яки“ не були такі неотеси, коли б тут були міцні організації, коли б знайшлися енергійні місцеві люди, це б легко було зробити. У Седневі розвинений кустарний промисел. Найшлися б кошти. Знов дала б дарову енергію. Отже треба тільки

організації. Коли я нагадав про це декому з місцевих людей, вони тільки безнадійно махали рукою:—І не кажіть. З нашим народом нічого не вдієш. Шпана, а не народ!..

Не знаю, чи шпана седнівці, чи ні, а електрифікувати можна. І кооперації першій за це слід би було узятися.

А так Седнів красиве містечко і куркуляче кубло. І довго ще тут Шевченко буде самотнім, аж поки підросте нове покоління й почне руйнувати старий побут і будувати новий. А цей час прийде і для старого Седнева.

1923 р.

ВЕРКІЇВКА

В революцію

I

— Веркіївка... Ну, це особливе село. Там партизанщина. Ще в 1905 році робило революцію...

— У Веркіївці, глядіть, з язиком обережно. А то там є люди, що не подивляться на вас, хоч ви і член виконкому. Там теж уміють кой-що сказати...

Так мене виряджали товариші з Ніжена. Тим краще,— думав я. Може й справді буде цікаво в такому селі побувати, з старими партизанами побачитись, погомоніти, дещо цікаве од них почути.

Але мушу зарані зазначити, що цього мені не дано було. З справжніми партизанами мені говорити не прийшлося,— не було часу. Все - таки дещо цікаве взнав.

Веркіївка — село з-понад десятима тисячами мешканців. А до того ще Веркіївка старе революційне село. В 1905 році тут було велике селянське

заворушення. Декому після того прийшлося скуштувати козацьких нагаїв, царської тюрми і навіть до Сибіру прогулятись.

Тут були міцні корні есерівщини, траплялися й анархісти, що не оджило і до цього часу. В 1917 році зароджується петлюрівщина, але верх бере „більшовицька“ стихія. Селяни, не дождаючись декретів, просто беруть у свої руки Терещенкову економію в 7.000 десятин, а також накладають свою тяжку руку і на панків поменше.

Прийшли німці, і розпочалась розправа. А тимчасом назрівали грізні події. Спалахнуло улітку 18 - го повстання. Кілька сіл навколо Ніжена вступили в героїчну боротьбу з залізною армією кайзера.

Та нерівні були сили. Не вдержали партизани Ніжена. Багато загинуло молодих і старих. Проте свідчать братські могили з дубовими великими хрестами.

Прийшла осінь, а з нею прийшла й розплата. Знову зашуміли партизанські червоні корогви. Тепер прийшла воля червона.

Літо 19 - го. З півдня насувався Денікін.

— За тисячу верстов, — кажуть веркіївці, — вже нахвалявся на Веркіївку...

І була жорстока помста білих. Придорожні верби бачили, як катували люди людей. Висіли днями страшними трупами повішені партизани. І багато було там таких, що зовсім безневинно наклали головою...

Минуло чотири роки. Нема фронтів. Іде мирна праця. А Веркіївка все ще дає себе в знаки.

— Не вгмонюються партизани. Іноді тяжко з ними буває полагодити справу...

Так кажуть місцеві робітники. Чи вірити їм? Може це просто через те, що гаряча кров у партизанів, що тяжко їм звикнутись з мирним життям.

Може це причина? А в тім тяжко судити.

II

7.000 десятин — таку спадщину Веркіївка одержала від революції. На цьому ґрунті, здавалося б, можна було розвинути величезну роботу. Але ми цього не можемо сказати. Навпаки, дещо нагадує про те, що основна маса селян ніби починає відходити від живої радянської роботи. Поскільки можливі такі явища, постільки вони заслуговують найпильнішої уваги і вивчення. Ні заховувати їх, ні, тим більше, давати їм неправильне освітлення, по - менше, буде політикою струса.

Оскільки я міг уловити лейт - мотив цього явища, то прийшов до слідуючого висновку: на Веркіївський район слід дати досвідчених робітників, які б неухильно проводили в життя принципи „радбудівництва й радянської політики“.

Другий факт, що його треба зазначити, це переродження бувших партизанів не тільки в економічному розумінні, що вони зробилися заможнішими,

але і в ідеологічному (одне з другим зв'язано, звичайно). Незаможництво не користується належною повагою. КНС не вросли, і погляд на них (з пісні слова не викинеш), як на „комневозможників“, признаюся, мене дуже вразив.

Виконком шкутильгає. Робітники місцеві не усвідомили собі веркіївських властивостей і пливуть по течії. Мені переказували про кумівство. Облишу це на рахункові тих, хто це мені казав, але скажу:

— Веркіївку слід одвоювати знову. . .

III

Земля сама собою „обработки требует“. А що вона тої обробки вимагає, видно хоча б і з того що звичайний селянин одержує з десятини жита 50—55 пуд., пшениці—60—66 пуд. Мало. Терещенко, певно, мав більше.

Але у тій же Веркіївці є селяни „передовики“, що з одного опруга ($\frac{1}{4}$ десятини) одержують 56 пуд. або з десятини 224 пуди. Це рекорд.

У Веркіївці можна від селян почути стару пісню:

— Що там агроном? Дайте мені вдосталь землі, то я й сам буду агроном. . .

Щоб землі у верківців було мало, цього не можна сказати. Норма—дві десятини на душу. Але що з агрономією не все гаразд, то це також правда. Є у Веркіївці „інструктор“ по сільському господарству, Попов, скінчив гімназію, потім учився

у сільсько-господарським інституті. Коли я його запитав, як і через кого він гадає переводити агрономічні знання, то він нічого мені не відповів, а показав інструкцію.

— Я ждав інструкцій...

Він три місяці сидів без діла і ждав інструкції. Його шукали один раз по всьому селу і не знайшли. Добра робота інструктора.

А та інструкція, яку він мені показував, складена губземуправлінням і розрахована на грудень, січень і лютий. Одержана у Веркіївці 16 січня. Коли ж переводити її в життя? Коли?..

Інструктор, очевидно, не розуміє своїх завдань, не знає, на кого йому спиратися, не знає зовсім свого району, а так само не знає і самих селян. Як же він буде провадити роботу? Ясно, що дядьки тільки будуть глузувати з такого „агронома“.

В районі є насіннєві участки, що здаються селянам по договорах. Є якась сільсько-господарська кооперація, але що вона робить, ніхто в районі не знає.

І селяни дивляться на кооперацію як на таку річ, де меншість хоче підживитись чимось на більшості. Роля кооперації зовсім невідома широким колам населення.

Дядькам більше подобаються перші кроки революції. Ото були діла!

— Спиртовий завод розібрали. Чани залізні пішли на лемеші. Клеплять та й клеплять дядьки!..

Дякували революції — хоч залізними лемешами нагородила.

Ви думаєте, дядьки не розуміють ненормального стану з землею, агрономією?

Ось, маєте! Кажу те, що сам чув.

— У одних землі чималенько, а толку ніякого. А інший і менше має, а живе нічого...

— Ви сами знаєте, що державственим повиність відбувати треба. У нас так — і заплатиш, і собі є, а другий заплатити — заплатить, а сам потім скаче та власть клене. А все від того, що не може використати як слід землі...

— Другий за революцію нахватав-нахватав і знов же на власть ремствує. Та чого ж тобі ремствувати? За старі часи ти ж не імів нічого. А тепер же в тебе дещо є. Інше діло той, що нічого не получив. А ти получив і ще чогось від влади вимагаєш?..

— Біда вся в тому, що народ у нас малограмотний...

IV

Культура...

Розповідали мені таке з вісімнадцятого року.

Розбирали панську економію. Один дядько попав велике, завбільшки в стіну, панське дзеркало, а воно, проклятуще, у двері не влазить. Він узяв і поставив його у хліві на деякий час, а корову забув прив'язати. Розглядала вона себе, розглядала, а потім чогось розсердилась, розгнівалась і трах!..

Тільки скалки посипались. Так корова розтоїтала панську культуру.

А мене так „трахнула“ господиня, в якої я жив, перебуваючи у Веркіївці.

— А скажіть, чи скоро земля репне?

— А чого б вона мала репатись?

— У нас тут пішла така чутка, що має земля провалюватись. Японія он же затонула і перегоріла на попіл...

Мені пригадалися інші слова. Коли в одному селі почули про землетрус в Японії, то, між иншим, казали, що там загинуло і багато комуністів. А потім уже казали, що все населення загинуло, а залишився живий тільки один комуніст. Це дало привід декому казати:

— Ото нещастя з тими більшовиками. І тут їх не бере...

— У Веркіївці вже на сім сажнів земля піднялася, — каже наша господиня...

Мій товариш додає:

— У селі Прохорах казали, що десь ціле село заснуло. Цілий вже місяць спить. І старе, і мале. Люди з других сіл худобу порозбирали, ходять за нею.

— А ще що?

— Кажуть, що як прокинеться, так і страшний суд буде.

Звідки беруться такі чутки? Хто їх розносить? Невідомо.

А веркіївський сельбуд стоїть заморожений. Хоч собак ганяй. А то він має розгонити такі дикі чутки. То він має бути осередком культури. Не забуваймо, що це в 12 верстах від Ніжена, у великому селі, де є чотири школи і душ 15 учителів...

V

Гроші, гроші і ще раз гроші, — от що зараз доводиться чути в районах. Потреб сила, а бюджет тріщить, розповзається, його треба латати, вирівнювати.

Воно й не дивно, бо райони перший рік переїшли на свій власний бюджет. Робітники ще не досить досвідчені в такій делікатній справі, як кошторис. Ось чому бувають і заминки, і безгрошів'я.

Що із себе являє бюджет Веркіївського району?

Прибутки вираховані в 18.364 крб. 45 коп. Здається, сума немала, але, коли взяти окремі статті, то матимемо невеселу картину. От вам одна з самих значних статей — прибутки от загсу — 5.324 крб. Голова райвиконкому аж землю їв, так клявся, що зараз, після зменшення ставок на записи, більше як 400 крб. на рік не получиш.

Відрахування від єдиного сільсько-господарського податку спершу давалося 14.430, а зрештою в розпорядженні району залишено 4.451 крб.

Це самі значні статті. Що торкається дрібніших, то частина їх зовсім не реальна, частина реальна

на половину, на третину, на чверть. Зараз на другий квартал кошториси перекроюються, а поскільки наша фінансова машина працює доволі помалу, то більшість районних бюджетів зараз переживають гостру кризу. А видатки не ждуть.

Ось практика першого кварталу Веркіївського району.

Мало поступити згідно кошторисам „бездефіцитного“ бюджету 3.329 крб. 14 коп., а видатки на той же квартал сягають 5.337 крб. 40 коп. Уже нестача на 2.000 крб.

Фактично поступило 1.910 крб. 10 коп.

Витрачено по перше січня 1.671 крб. 17 коп.

Учителям за перший квартал слідує 2.119 крб. 49 коп., а виплачено всього 525 крб. 18 коп.

Райвиконкомові і сільрадам належало одержати 1.452 крб. 68 коп., а виплачено 734 крб. 66 коп.

Цілком природно, що учительство й інші службовці хвилюються і запитують :

— А що далі ?

Мені з учителями прийшлося говорити цілий вечір і прохати їх не дуже хвилюватися, бо в справу виплати зарплатні вміщується окрвиконком і задовольнить справедливі їхні вимоги.

Учителі одержали тільки платню за жовтень минулого року.

Таке становище. А поскільки грошова справа є основа основ роботи в районі, то мені здається, що „бездефіцитні“ бюджети слід складати з біль-

шою обережністю і не ставити місця під удари випадку. Краще менше, але ліпше, твердіше.

Веркіївка район не торговий. В старі часи тут було 20 приватних торговців, тепер — жодного.

— Значить, добре, може, працює кооперація?

В тім - то й річ, що ні! Виписка з річного балансу ЄСТ говорить за те, що він рівний всього 1.552 крб. 97 коп. Мало! Веркіївське споживче т - во торгує карасином, сірниками, оселедцями. Конку-рент — Ніжен. Може й так. А може й те, що місцеві кооператори просто не вміють поставити як слід діло.

Конференція

Заля школи повна людей. Іде позапартійна селянська конференція.

Кожухи, борода, свитки.

На маленькій сцені ходить докладчик. Говорить про Леніна. Мова докладчика, як розмотане веретено, веде все далі і далі, голос у нього то піднімається, і слова тоді бурхливо течуть, як вода в порогах, переплітаються й падають, то тече спокійно, а то спалахне насмішкою, і тоді обличчя делегатів розпливаються в широкі ухмилки.

Так з півтори години. Увага повна. І коли він кінчає, то серед делегатів проноситься легкий шепіт.

Підводиться голова.

— Товариші! Ми слухали доклад про нашого вождя. Ми знаємо, що зробив для нас Володимир Ілліч. Чи будемо ми вести дискусії по докладу?

— Не треба... все сказано... треба тільки так робити, як казав Ленін...

— Тоді переходимо до дальшого питання — земельного... Слово дається...

На партах заворушення. Чуються з місць голоси:

— Послухаємо!.. Будь ласка!..

Докладчик говорить довго й докладно. Після докладчика ще співдокладчик. Трохи вже було за багато.

Коли скінчили, голова знов питає:

— Товариші, хто має запитання?

Мовчання.

— Хто хоче запитати докладчика? Може, що не ясно?

Мовчання.

— Кепсько, — думаю. — Або зовсім не зрозуміли, або зрозуміли та не хочуть говорити. Мовляв, говорили вже багато, а пора вже й ділове щось сказати.

Починаю рятувати справу.

Кажу:

— Товариші! Земельне питання є центральне для нас. Ви часто скаржитесь на владу. І те не так, і це не так. Тільки робите це в себе по хатах. А зараз мовчите. Чому? Ні, це не резон, так не годиться. Ви повинні заявити тут, на кон-

ференції. про свої болячки, сказати нам, чим бо-
лієте, які непорядки у вас є. Ми все, сказане вами,
обговоримо, або тут вирішемо або до центру до-
ведемо про це...

З хвилину тиша, а потім голос:

— Прощу мені вопрос!..

— Будь ласка!

— Говорять, щоб у нас толоки не було. Добре.
А де ж ми корма для худоби дістанемо?.. У нас
земля така... Знов же про комуну товариш гово-
рив... Добре їм комуну робити на хорошій землі.
Ні, ви постройте комуну на піску, наприклад, у Хви-
лівці¹). От і хай там покажуть комуну...

— Тут згадували Носівку²). А ви на піску, на
невдобній землі покажіть опит...

Дався їм отой пісок, а потім — скільки ще упер-
тої боротьби й роботи треба перевести, щоб товща
селянства відносились з любов'ю та повагою до
наших досвідних закладів.

— У нас гала (болото) Перекопане є. Чого вона
пустіє? Корму немає?.. Зробіть меліорацію, от
корма у нас і будуть...

Далі порядок обговорення був зовсім поруше-
ний. Балакали вже не стільки по земельному пи-
тання, скільки з приводу земельного питання.
Але тим-то й різняться селянські конференції от
усяких інших, що на них неможливо додержуватися

¹) Хвилівка — піскувате урочище під Ніжемом.

²) Носівка — досвідна станція, одна з найкращих на Україні.

твердого порядку. Головне, щоб селяни почали висловлюватися, виявляти свої болячки. А коли, може, хто і буде говорити не по „вопросу“, то невелика біда.

— Наша Кошелівка, — говорить один делегат, — вступила в боротьбу за революцію ще в 1918 році, а не одержала нічого. Пообіцяли цього року деревини, та щось не видно... Де того батька шукати, де тої правди узяти?

Виступає другий і теж про ліс:

— У нас, — говорить, — інваліди, у нас вдови, у нас сироти. Обіцяли дров, лісу, а нема нічого. У кого є червінці, той ділянки закупив, а нам нема. Про це й говоримо владі...

— У В. Кошелівку було відпущено для біднішого селянства 19 кубів дров. І бумажка із ісполкому була. Тільки незвісно, де ті дрова поділися. Три куби як получили, а більше ні. Владі слід на це звернути увагу...

— Говорилося тут про урівнення (земельне). Як розуміти це урівнення? Якщо урівнення по всій республіці, тоді я згоден, — чи по окремих селах, тоді я не згоден. Потім переселення. Куди може переселитись незаможник, як у нього у кешені вітер свище? Я громадянин республіки і повинен користуватися однаковими правами усюди...

На сцену вилазить дід.

— Я хочу сказати пару слів, — звертається він до президії.

— Говоріть...

— Товариші, — молодим голосом починає дід, — я думаю, що багато в нас недостатків через те, що негодящий елемент примазався до влади (на місцях рух і вигуки: правильно!...). Треба на селах проєкзаменувати представників влади, бо вони часто зовсім не так роблять, як то приписує центр (Правильно, діду!). Хто він був до 17 року? Де він був? До якої партії належав? Потому ми, селяни, страдаємо через оці гвинтики. Послать провірить, хто стоїть у влади у моїй Кошелівці...

— Лісництво споконвіку темне царство. Треба ревізію йому.

Делегатка Домаха Гнатенкова:

— Я вдова, у мене шестеро сиріт от двох матерок. Я з'явилась у комнезам, а мене й слухати не хочуть... Це у Вересочі. За чотири роки тільки й допомоги було, спасибі їм, що дві копиці гнилого сіна дали.

Одним словом, пішло і пішло, та так, немов греблю прорвало.

Але цим не скінчилося. Коли були дані всі справки, дана обіцянка по всім цим скаргам зробити розслідування, коли були сказані кінцеві слова доповідачів і приступили до резолюції, то знову гальмо.

— Заслухавши доклад по сільському господарству, землеустрою, сільсько-господарському кредиту, кооперації та колективізації, селянська позапартійна конференція постановила...

Не встиг докладчик перечитати ці слова, як один із делегатів так і вчепився:

— Дозвольте! Там сказано, що наша конференція постановила... А ми ще нічого не постановили...

— Товаришу, — каже голова, — ми резолюцію приймаємо за основу. Ви можете внести свою поправку, коли в чому - небудь не згодні. Треба спершу зачитати всю резолюцію...

Делегат незадоволено сідає й говорить:

— Що ж тут вносити поправки, коли ви не даєте балакати...

Резолюція читається далі.

Голова:

— Все зрозуміло?

--- Нічого незрозуміло, — чується з місця голос
Сміх...

— Хто хоче щось додати до резолюції? — запитує голова. — Які у кого поправки є?

Мовчать.

Бачу, що не розуміють селяни „основи“. Беру резолюцію і починаю тлумачити пункт за пунктом.

— Тепер ясно?

— Ясно!.. Дякуємо!

І резолюція приймається.

Коли балакали про школу, то знов таки-такі ж самі речі було чути:

— Куди там дітей до школи посилати, коли у мене їх десятеро і на всіх одні чоботи...

— Треба спершу малих навчити, а потім уже старих...

На закінчення взагалі кілька слів про селянські конференції. Ні в якому разі не можна їх скликати без доброї підготовки. Повістка мусить бути маленька — два-три питання й годі. Сама конференція повинна більше походити на бесіду, ніж на ті конференції, що бачимо на місцях. Тоді й не будуть вам казати, що балакати не даєте, і саме питання буде краще з'ясоване.

1924 р.

ЛЮДИ СЕЛА

„ГЕНЕРАЛ“

У величезному кабінеті, де колись сидів управитель чи директор банку, тепер сидить нова людина — завідатель відділом губвиконкому.

Де колись панував добірний стиль, на окремому столику стояв бронзовий годинник, слався килим на всю кімнату, стояли дві шахви книжок, котрих ніхто ніколи не читав, а з-за спини дивився портрет одного з „обормотів“ бувшої Росії — Олександра III, тепер сидить він, що прийшов сюди в драному кожусі і чоботях, що пахли дьогтем. Прийшов і заняв місце по праву революції.

Ось тут, де колись кувалися економічні кайдани для селян, тепер якраз сидить представник революційного села і ті кайдани зараз розбиває і залічує рани, що їх кайдани тії намуляли.

Там, де колись панувала тиша, де можна було лише бачити плазуючі постаті у віцмундирах, де владно лунав генеральський голос в „штатському“, тепер майже що - дня топчуться кожухи, кобеньяки, фуфайки, старі шинелі, пахне потом, хлівом, землею.

І слова інші і рухи вільніші. Нема страху в очах, кожен іде сюди сміливо, бо зна, що його приймуть, вислухають.

Не довіряє спецові (бо то все-таки пан), до самого товариша добирається.

Така зміна сталася в цьому будинку і в колись розкішному кабінеті. Од колишньої розкоши залишився масивний дубовий стіл, пошарпана чорної шкіри канапа, і, здається, все. Місце „обормота“ на стіні зайняв портрет Леніна в простеньких рямцях.

Керманич революції ніби з увагою стежить за тими сценами, що іноді тут відбуваються. Він також стежить за тим, як ця напівписьменна людина, вихована революцією, виконує волю „пославого його“.

Бліде голене обличчя. Сірі, але холодні очі дивляться прямо. Великий рот. Часто, коли сидить і слухає, пальцем обтирає губи, а то і всією рукою. Коли це бачиш, то відразу пізнаєш в ньому сільського парубка — от так само вони роблять.

Видко, що плебей.

Дванадцять годин дня. За столом сидить завідувач, насупроти — спец. Доклад робить. Говорить довго, впевнено і кінчає тим, що цілком пропонує ухвалити його проекта.

Він уважно слухає, а очі мимоволі повертаються до вікна. Надворі водять веселий танок перші сніжинки і м'яко падають на землю, дахи, чіпляються

за гілля дерев. А далі стирчать два димарі заводських, потім рядок верб переперезав обрій, а потім лани, а по них довга - довга дорога. Думає щось, і коло губів посмішка бігає.

Спец уже давно замовк і терпляче чекає.

— Ви скінчили, Іване Йвановичу?

Повернувся раптом до нього і кольнув крицею своїх очей.

— Скінчив. Я гадаю, що ви погодитесь із моєю пропозицією. І дасте розпорядження в такому дусі, як я оце вам докладав. Инакше діла ми не по-сунемо.

— Ви так думаєте?..

Бере у нього кілька аркушів і перечитує деякі місця, потім повільним рухом повертає назад. Бліде обличчя чуть - чуть червоніє.

— От що!.. У вас у цьому докладі відсутність усякої присутности. Ви зовсім написали не те, що я вам казав. Я від вас прохав ділового до-кладу, а ви мені якусь політичну декларацію тутечки вилижили...

— Але...

— Ніяких але... Ідіть і в три години приходьте з докладом, а не з дурницями.

Той встає, блідніє і мовчки виходить. Очухується вже в себе за столом.

— Ну що, пройшло? — питає його другий, теж завідатель управління.

— Ні! В три години знову йти.

— А я зараз до нього. А що, як „їх превосходительство“?..

Це сказано насмішкувато.

— Як і завжди...

Спец бере папір і починає переписувати свого доклада. А коло серця його ссе. У душі у нього клекотить, він готовий розтросити стіл або вибігти на вулицю і простягнути руки до неба в приступі розпачу.

І його спецівське серце обурюється проти того стану речей, коли йому, людині освіченій, людині, що колись відогравала сяку-таку ролі, людині, що прагнула „общественности“, зараз приходить коритися, вибачте на слові, мужланам.

Дарма, що „мужлани“ от уже вступили в шостий рік свого „історичного“ існування, а в них ще й досі живі спогади і... надії на щось.

А мужлан, чи то пак „генерал“, знову сидить і слухає доклад другого спеца.

Стежить за потоком слів і намагається услідити за ним, щоб той його не затопив. Занотовує в пам'яті все, що йде всупереч з новими порядками, новими ідеями, і потім без жалю трощить доповідача.

І отак завжди, увесь час на сторожі, увесь час війна тиха, непомітна, але жорстока і вперта.

Бо всі, з ким йому що-дня приходить вести діло, „чужі“ люди, люди іншої формації, що ненавидять революцію. Вони іноді і не ховають

цього. Прямо говорять. А є між ними й такі, що мають довгі, як у лиса, хвости і отруту медом слів засолоджують. Та й у „генерала“ тонкий політичний нюх, і він досить скоро розбирається в людях.

Буває й таке. Покличе до себе генерал „спеца“ і давай моркву терти йому віч-на-віч. Про ці розмови знає він та той, з ким він балакав. Але кожний після такої „нотації“ або кидає свої ви-ребеньки, або кидає службу.

Був такий один момент, що між „генералом“ та спецами на п'ять хвилин абсолютна щирість установилась. Ріж правду-матку прямо в вічі. Один з демократ-спеців заявив:

— Все, мовляв, гаразд. А одна біда — суспільности нема. Нам рота затикають!

Опісля „генерал“ підвівся і заявив:

— Тут згадували про суспільність, суспільство і таке інше. Ви забуваєте, що живете в добу диктатури пролетаріату. Тут один порівнював вас усіх зі шкапою, у якої запитали, який для неї господар краще: чи новий, чи старий?

— І то стерво, і це стерво,— відказала вона.— Я б сказав, що таке порівняння, котре ви сами собі вибрали, не робить вам великої чести і показує, що політично ви люди недорослі і засуджені на вимирання. Ви колись виставляли гасла. Вірили їм. А як прийшло до діла, що ці гасла треба було в життя перетворити, то ви злякалися. А от ми не злякалися. І ви сердитесь на нас. Волі

ми вам не дамо, тої волі, щоб ви безборонно могли провадити свою політику. Я виконую волю по-славшого мене, а поскільки це так, то дозвольте мені не слухатися ваших нашіптувань, а робити так, як того вимагають ті, що послали мене сюди, як підказує мені революція. От вам моя щирість!

Иноді він у близькому колі товаришів розкажує про повсякчасну боротьбу з різними „підкопами“, „обходами“ і таке інше.

— Якби я хоч раз здрефив, діло пропаще було б. Я держу кожного з них в шорах, а коли бачу, що він перестав норовитись, відпускаю віжки, і тоді спец чудесно починає працювати.

Дехто зве його „самородком“. При всій ненависті, що мають до нього люди „минулого“, всі вони приходять до висновку, що в „генерала“ є голова на в'язах. Він не тільки за останні роки розвинувся взагалі, але добре розбирається і в вузько спеціальних питаннях, і буває навіть так, що він дає поради своїм спецам. А три роки тому назад він ходив за плугом, а ті, другі, десятки років вчилися. Це вже із області парадоксів, якими взагалі в наші часи не звикли до всіляких парадоксальних випадків.

Його життєпис. До світової війни жив на селі. Батько — деспот. Женити збирався. Молодий парубок бунт піднімає і, щоб позбавитися батьківської залежності, йде у військо. Краще військо, окопи, ніж родинне болото.

Позиції, підпільні революційні гуртки, ризикування життям. Революція. Віддає данину українському націоналізмові. Гетьманщина — стає партизаном. Радянська влада — попадає у волвиконком. Денікінщина — знову ліси. Потім знову служба в повіті і, нарешті, в губернії.

Про нього кажуть:

— Примітили на повітовому з'їзді молодого парубка, що ловив слова на льоту. Примітили і витягли. А тепер робітник!

Не будь того, хто його примітив, так би, може, далі волости й не пішов.

А тепер радянським „генералом“ став.

Один раз при ньому розговорилися про деякі явища природи. Хтось сказав, що земля крутиться і кругла, як яблуко. Він засміявся і сказав, що не вірить цьому. Йому доказували, але не переконали.

Це анекдота для еміграції. Що от, мовляв, які неуки заправляють „нешасною батьківщиною“. Вони навіть не знають того, що відомо малим учням.

Але це не так варто, і революція від цього не пострадає.

Варто те, що в бувшому кабінеті високого бюрократа сидить людина, вихована революцією. Оце головне. Стерно у міцних руках. „Генерал“ на своєму місці.

ТРОХИМ

В районі зрання починається суєта. Першим встає сторож Трохим, довго чуває поперека і йде одмикати двері. Потім прямує до „кабінету“, сідає на „предсідательське“ місце, бере в свої зашкарублі пальці ручку й починає ставити колячки. То він учиться розписуватись. Обличчя його напружується, рука тремтить, перо лізе то вгору, то вниз і саджає „мухи“. Скінчивши цю важку роботу, він односить шматочок заялозенного паперу в бік, і губи його шепочуть:

— Тр - ро - хи - им Са - а - му - усь...

Потім знову починає писати. Так він робить от уже півроку, відколи поступив у район. Написавшись доволі, Трохим виходить у коридор, де вже чекає кілька селян. Вони піднімаються йому назустріч і вітають:

— А, Трохим Захарович! Доброго здоров'ячка. Що, секретар є?..

— Нету. Скоро прийдуть. А ви по якому ділу?

— Та у земельну комісію. Нащот спірної земельки ми.

— А-а! Так вам спершу треба піти до тов. Криворучки, то він цими ділами відає.

Так він розпитує кожного і дає всім „направлення“. Вам треба до міліції, вам — до народнього судді, а вам — у загс. Найбільше мороки Трохимові з бабами. Він її направляє до канцелярії, а вона, в одну душу, до председателя хоче.

— Та не можна до председателя, кажу вам. Порядку такого немає, щоб прямо до председателя йти. Ви повинні всі дистанції пройти, а потім до председателя. Председатель тільки бумаги подписує і печатку кладе. Тільки всього й діла у нього. Поняли?..

Коло десятої приходить секретар. Трохим зустрічає його на порозі кабінету і відчиняє перед ним двері.

— Здрастуй, Трохиме!

— Доброго здоров'ячка, Харитоне Савеловичу!..

Потім, зачинивши двері, підходить до столу й говорить:

— Тут до вас дрімайлівські мужики прийшли. Налог там якийсь, чи щось друге. Хай являться?..

— Клич!..

Трохим вискакує, біжить кудись у другу кімнату й кричить:

— Пожалуйте, секретар прийшов!

Мужики виходять, оправляють свитки і навдибках зникають за дверима.

Трохим причиняє за ними двері й посміхається:

— Глупий народ! Боятися. А чого, питається? Тепер же не жандарська власть!

В цей момент увагу Трохима відволікає молода жінка. Вона помалу йшла по коридору, розглядаючи двері. Потім зостановилась перед председательською і ступнула туди.

Трохим в одну мить коло неї.

— Ей, молодице, куди пішла? Разі можна без докладу до председателя! Нада спершу спитаться, а ти так прямо. Що тобі треба?

— Та мені до голови. Жаліться я хочу.

— Жаліться? Так нада в канцелярію жалобу подавать. Марку наліпити, тоді і жалоба прийметься. Без марки жалоба не дістительна. А на кого ти хочеш жаліться?

— Та на чоловіка ж свого ж. Побив от мене! — і вона загортає хустку, де коло самого вуха чорніє здоровий синяк.

— Добре він тебе... Тільки ето не сюди. Це народнього судді касається...

— Ви, дядьку, порадьте мені. Я хочу на розвод подавати. Так сказали, що в комітет треба.

— Справку — то тошно у нас. А нащот розводу теж до судді. Такої закон тепер вийшов.

Чим ближче до одинадцятої, тим все більше й більше людей у районі з'являється, тим Трохимові трудніше давати „направлення“.

Коли випаде йому вільна хвилина, він похапцем крутить цигарку і скаржиться людям:

— Не служба, а каторга. Все нада в голові держать, куди, що і як. Неправильно зробиш, секретар кричить, председатель кричить... Краще за плугом ходити!

І біг знову, щоб якому - небудь дядькові, що заблудив серед восьми дверей, дати „направління“.

Так до чотирьох годин. В чотири кінчаються „заняття“. В комітеті стає тихо. Трохим дістає віника й починає прибирати. У кабінеті голови він знову довго сидить і дивиться на портрет Леніна. Потім у нього виривається:

— Тоже треба голову мати, щоб усяди давати направління.

Вечером Трохим сидить у сельбуді, що поруч із комітетом, перегортає журнали з малюнками й розповідає:

— Я йому кажу — ніззя, засідання важное ідьоть, а він преться. Що ти з таким чоловіком поробиш! Я його і, той, відволік. Потому — не порядок. Він у крик. Вискочив председатель та до нас:

— Що тут у вас за безпорядок! — кричить. — На троє суток у підвал!

Трохим чуває потилицю.

— Після занятій питаю: іти сідати, чи як. — Убирайся, — каже; — та не роби так, а то прожену.

Зідхнувши, додає:

— Тяжолі служба. Тільки б до весни дождатись, а там ні за що не зостанусь.

В десять вечора Трохим лягає спати. Довго во·
рушиться на твердому ліжку, перебираючи події
цілого дня і відкладаючи у пам'ять нові факти,
які на завтра йому допоможуть робити правильне
„направленіє“.

1923 р.

ДЯДЬКО ПАНАС

Дядькові Панасові вже за шістдесят років. Середнього зросту. Широкий в плечах, кремезний.

Обличчя засмалене, все у зморшках. На груди спадає довга сива борода.

Міцний дід. Від нього так і дхне землею. І руки дивно чорні, земляні.

— З-за молоду не було нікого на селі, щоб міг мене побороти,— хвалиться иноді він.

Сиве волосся на голові, підрізане під стріху. Очі глибоко запали в зіницях. Вони у нього сірі. Так і кидають проміння.

Про себе дядько Панас розповідає:

— Був я до революції людиною темною. Так собі, звичайний мужик. Землю колував, відбутки відбував. Тільки на сходах, було, бунтував иноді, коли неправду бачив. За те нераз і в холодній сидів. А раз земський, коли я щось сказав нащот панської землі, як затупотіть на мене ногами, як заверещить:

— Бунтовщик!.. Молчать, мерзавець! В Сибіру згною!..

Прийшлося „молчать“.

Власна дядькова Панасова історія починається з революції. До того в нього ніякої історії не було, як і в тисячі інших Панасів. Тільки й різниці було, що одні Панаси терпеливо й мовчки тягли ярмо, а інші бунтували з одчаєм у душі, без жодної надії на щось краще.

Революція покликала дядька Панаса до життя. Тут він, справді, виявив свою селянську впертість та витривалість.

За гетьмана попав до тюрми. Поїхав на селянський з'їзд до Києва, а опинився за ґратами. Щось місяців зо три годував там воші. Коли вийшов звідти, то затаїв ненависть. Це була його перша серйозна висидка, але вона назавжди запалила в його грудях огонь помсти до панів. Це була ненависть невгамована, уперта, що накоплювалась десятиліттями. Вона була така ж дужа, як і та сила, що її дядько Панас віддав землі.

Хто не знає в вічі дядька Панаса, той і не подумає одразу, що перед ним сидить не аби-яка людина. Для таких дядько Панас звичайний собі селянин.

От і тепер. Сидить він собі спокійно на канапі, смокче свою коротеньку люлечку, про різні дрібні справи розмовляє. Он у Панька Горбатого шкапа здохла, треба б якось допомогти йому через комітет взаємодопомоги. А у вдови червоноармійця Софії Деркачки хата покривилася, теж підправити б

треба. Здається, в цьому році врожай обіцяє бути, дядьки зідхнуть легше. Куркуль Передеригуба не дає ниви незаможникові Крутодері, треба, щоб комнезам взявся за це діло.

Так він перебирає маленькі буденні діла і тут же думає, як їх вирішити. Зовсім тихий дідок.

А був час, коли дядько Панас на всю округу гримів. Коли, крім дядька Панаса, ніякої влади не було. Хто двічі погромив загони Денікіна? Хто перерізав залізницю і навів таку паніку на золотопогонників, що цим дав можливість одній із наших дивізій одержати велику перемогу і вирішити долю майже всього фронту?

Дядько Панас.

А хто про це знає? Майже ніхто!

От який був колись дядько Панас.

— Так ви хочете, щоб я вам що - небудь розкавав?

Я хитнув головою і, щоб більше заохотити його, посунув коробочок з „алжирськими“.

— Дякую... У мене є свій, селянський.

Вийняв капшука і знов став напихати свою люльку.

— Воно, звичайно, зараз дуже цікавляться селом. Вам, городянам, іноді таки тяжко буває зрозуміти нас, селян.

Приміром, ви думаєте — от село. А що воно ото за село? А знаєте, що Грицько щось інше за Івана?... І буває так, що всіх нас на один аршин міряють. А потім, як живе те село, чим воно

дихає? З якого краю до нього краще підійти? От чого вам часто бракує.

До села треба вміти підійти. Обрали мене, наприклад, у 19 році головою сільради. Добре, голову. Сами знаєте, які були часи. Розверстка. незадоволення, навколо бандити. А в мене тихо. Треба брати розверстку — беру. Мужик чортом дивиться, а я все-таки візьму, бо я свій чоловік. Бо мене всі знають, і я всіх знаю. І вірять. А по других селах що було?.. От що значить вміти підійти!

Потім денікінщина. Вирішив я нікуди не тікати. Куди ж я піду? І старий я, і дядьків своїх не хотілося кидати. Може, пригодюся ще їм, думаю. Що ж ви думаєте? Сами селяни переховували. Здавалося б, ні за що. Насолив я, може, не одному з них, а, бачите, не видали. Кілька разів приїздили мене забирати, а не дали селяни.— Немає,— кажуть.— Втік з більшовиками!— От вам і село!

А скоро зібралося душ десять, прийшли до мене вночі в клуню і кажуть:

— Знаєте, дядьку Панасе, вирішили ми партизанами стати. Будьте у нас за отамана.

Подумав я трохи й кажу:

— Добре, хлопці. Тільки треба взнати, де то є наші. Потерпіть з тиждень.

На другий день торбинку на плечі й почухрав пішки до Києва. 120 верстов за два дні одшмагав. Узнав що треба, повернувся назад і отаманувати почав.

Тяжко було, але хлопці були дружні, один в один. І денікінцям рахуби чимало з нами було.

Та одного часу не підвезло нам. Наскочили денікінці й спалили кілька хат, за те, мовляв, що більшовиків передержують. Куркулі зібралися, підняли село й частину моїх хлопців забили. А мене баба одна врятувала... От вам знову село!

Замислився старий, пригадуючи минуле.

— Розпустив я після цього хлопців. Сказав, ідіть через фронт до червоних. Двох піймали і... повісили на придорожній груші...

Духом смерти війнуло. Старий похилився додолу. Потім випрямився, ніби скинув з себе невидимий тягар, і сказав:

— А я знову за торбинку та до Києва. Живим звязком став. Ідеш собі і ніхто й не думає, що то за птах по шляху швендяє. Так собі, якийся дід старий, вроді старця. Кому прийде в голову, що той дід більшовик?

Дядько Панас сміється.

— Розумієте, до чого іноді легко обдурити людей. Я часто, було, з денікінцями їздив. І нічого. Всі до мене:

— Дедушка, дедушка...

Дедушка бузувірив більшовиків лає, а сам до всього прислухається, приглядається. Бувало, приїду до своїх в запілля, розповідаю, а вони з реготу падають:

— Ну,— кажуть,— дядьку Панасе, з вас справжній підпільщик.

І мені з ними весело. І ходив я з веселою душею. Бо знав і на що іду, і за що іду. За правду народню змагався.

Пихнув клубком диму, і дивився, як він поволі розповзався по кімнаті.

— Почув, що в нашому районі знову запалахкотіло, в своє село повернувся. Питаю, що і як. Син каже (у мене є син), що п'ятдесят хлопців скоро після того, як тих двох повісили, в ліс пішли. А через тиждень налетіли на село і десять душ куркулів забрали. Кінець їм був. Так помстилися вони за своїх товаришів.

Викопав і я свою рушницю і в ліс подався. А там уже зібралася чимала громада, і молодий отаман у них був, тепер десь він у Москві учиться.

Зібралась рада і постановила:

— Старшим отаманом бути дядькові Панасові...

— Ну, і були діла, — голос старого стає дзвінким, він ніби помолодшав одразу, — завдали ми їм кари. Не згірше гайдамаків колишніх працювали. Налетіли одного разу на білий волонтьорський загін. А там все молоді панички, ніжні такі. Покидали рушниці, просять нас:

— Дядечки, голубчики, змилюйтесь над нами, не вбивайте...

Замовк, і згодом тихо додав:

— Всіх до одного забили. Як собачат... Після цього вся околиця піднялась. Дві тисячі партизанів

було у нас. Три тижні трималися, аж поки Червона армія не підійшла. Навіть ті дядьки, що колись лаяли більшовиків, і вони билися впереді з білими. Ось ви тут і розберіть того дядька.

Знову розпочалася робота. На весні головою комнезаму мене обрали, членом повітового виконкому був. Дядьки, було, хмарою сунуть до мене. Ні до кого спершу, а до дядька Панаса. Дядько Панас розсудить, дядько Панас раду дасть.

Було діло. Не без того, що й посадовиш кого було. Без цього не обійдешся. Провинився хто — греблю гатити пішло, місток підправляти.

З продподатком легше стало. Різала розверстка кой - кого. І неправильностей було чимало. У кого заберуть усе, засіки виметуть, а у другого — скирти. Зуміє місцеву владу вблаготворити, значить, добре, сидить спокійно. А продподаток — діло видне. Кожний платить, що йому належить.

Потім вільна торгівля. От ви кажете — село! А воно, наприклад, іноді добре розуміє і нову, і стару політику. За старої було тяжко. Але і за нової не легко. Багатим, видима річ, є користь від нової політики. А бідності поки все одно. Тільки й надії, що держава твердо стане на ноги, допомогу дасть. Вона, біднота, он як за землю держиться. Зубами в неї вгризлася. Вірить, що її час ще наспіє.

Про школу питаєте? Погано з школою. В своєму селі я договір провів. Твердо виконуємо.

Учителі не голодують. А по інших — біда! Все нарікання, ремство. Кажуть, що нові податки накладаєте. Не розуміють того, що школа найпотрібніша над усе.

Так - то. Тяжко приходиться. Але виберемося. Тільки - но спокій. Уже помітно, що йдемо на поправку. Тільки от знову непокій. Чутки про війну пішли. Хвилюються люди:

— За що? Як?

А з'ясуеш їм спокійно, згоджуються.

— Коли вже, — кажуть, — на те пішло, будемо воювати.

— От тільки техніка буржуйська їх трохи лякає. І видумують таке, що його ще й на світі немає. Чи є, питають, у нас танки та аероплани. Щоб не голими руками прийшлося битися.

А я вам так скажу. Село тепер зовсім іншим стало. Виросло село. Тільки до нас мало приїздять, навчають нас мало. А це треба. Село слід піддержувати. Хоч словом терпеливо розтолковувати йому, що до чого.

У нас як буває? Мужик бідний, злидні його заїдають. Того він і злий. Ну, він, бува, і скаже слівце. А товариш, що приїде з городу, замість того, щоб ту злість зрозуміти, ображається, шкурниками починає обзивати, дезертирами. Не прийма того в резонт, що чоловік з нутра говорить. Наболіло йому. Хай висловиться. А ти помаленьку, потихеньку, без викрутасів з'ясууй йому, потол-

куй з ним. Він і стане твоїм. Ось як треба робити!

Був у нас попервах голова повітового комітету, матрос сам, з наших сільських. Так той, бувало, як приїде у яке село, збере дядків та годин із п'ять з ними толкує. І що було крику на тих зборах! А їде — всі задоволені.

— Хороший, кажуть, чоловіга. Що не скажеш, все вислухає...

— Тепер от ми селянський будинок організували. Кажуть, до вас треба звертатися. Мужики так прямо мені й заявили:

— Вихлопочи нам, дядьку Панасе, науку. Годі нам вже дурнями ходити!..

— От куди уже наш дядько загинає. І гайда оце до вас. Приїду на село, зараз збори — і готово. У мене скоро робиться.

Культура — велике діло. Мужик розуміє, що воно то значить грамота. Дайте -но йому зачепитись, стати на ноги, так він ще не те покаже, отой наш мужик. Всіх випередить — і німців, і французів, і Америку навіть. Вірно кажу вам.

Так дядько Панас „мінє“ свій фронт. З отамана — голова сільради, начальство радянське, а тепер наукою зайнявся.

— Попа з церковного обістя геть і помешкання для селянського будинку готове...

Він устає, забирає пак книжок, що назбирав у місті.

— Прощайте! Будете у наших краях, не минайте й нас!

Я дивлюся йому в слід.

Думаю:

— Таких дядьків у нас тисячі. Це вони творили революцію. З ними нам не страшно ніщо...

Ніщо! Бо ця земляна сила з нами. Вона велика, неповоротна, але, коли зрушить, то тільки держись!

Гей, хто там на дорозі у дядька Панаса став! Стережись!.. На порох зітре!..

1923 р.

МОЛОДА ПАРОСТЬ

Ми вчотирьох сиділи на приступках школи: я, місцевий учитель, дід Гордій, що служив за сторожа при школі, і комсомолец Семен. Власне, Семен підійшов потім. Він зайшов до вчителя за якоюсь книжкою.

Був вечір. Повний місяць все заливав своїм ніжним голубим саявом. Внизу, під кручею, живим сріблом пливла Десна. З другого боку, де були луки, доносились пісня. По березі, коло самої води, виднілися бліді вогники: то рибалки рибу ловили.

Говорив учитель. Сам він був якийсь прибитий, життям покручений. Він скаржився на те, що школа гине, що вчительство голодує, що воно зневірилось, що молодь зростає без виховання. На його думку, влада забула про школу, і великий „сеятель“ кидає село і тікає світ за очі.

Дід Гордій — це був самий звичайний сільський дід, без роду, без племені, без хати, без власного кутка — з ним сперечався.

— Хоч я і дурний,— казав він,— а я не согласен з вами, Іван Васильович. Слухав я оце сьогодні і дивувався (діло було якраз після сільських зборів), що за вчені люди пішли. Говорять так, наче на долоню тобі викладають. Слухай та розуму набирайся.— Він на хвилину зупинився.— Товариші,— говорить.— Виходить, що я товариш правителям нашим, Ленінові там, Троцькому, Раковському. Аж чудно якось. Я, старий неграмотний дід, і Ленін! І ми товариші!.. Приміром, так виходить: побачив я Раковського і кажу йому:— Здрастуйте, товаришу!— і за ручку з ним. А він потряс і собі:— Здрастуйте, товаришу!..— Он куди ковінька загнуласть. Усі рівні... І товариші. Оце мені подобається.

У діда була охота погомоніти.

— От як почую те слово „товариш“, то, їй-бо, людиною себе так одразу й почуваю. От що дорого! Не те, що колись було!

— А як же було?

— А ось як. Служив я, коли був у москалях, у графа Кононіцина (певно, Коновніцин) за ординарця. Так, бувало, граф прийде п'яний.— Роззувай!— кричить.— Станеш його роззувати, а він тебе в зуби раз чоботом! Аж іскри з очей посипляться.— Чого став, мурло!— Нахилишся, а він тебе удруге — р - раз! — Так мазкою і вмиєшся. Он як було!..

Дід сплюнув.

— А то бувало і так. Наведе дівчат повну квартиру, пороздягає їх голими і, як мати родила, примушує танцювати. А ми з деньщиком, значить, прислуговуємо. Стоїш, як стовп, а сам думаєш:— Задушити б тебе, гадину!..

Учитель на це сказав:

— Так-то воно-так, діду, але ж не всі були такі, як ваш граф. Були і тоді освічені люди.

— Мо, і не так. Де вже мені старому це знати. А от щоб мене тоді хто товаришем назвав, то щось не чув. То-ва-ри-шем! Розумієте? Рівним собі!

Семен повернувся до мене.

— Дід Гордій дуже любить, коли хто-небудь розкажує. Цілу ніч би слухав.

— А люблю, люблю. Того до вас і ходю. — Дід ожив.— Приходю я якось до них, а в них там собраніє... Оцей самий Семен Карпишин,— він указав рукою на Семена,— реч держить. Сів я і слухаю. А він так і руба, так і руба.— Піймаємо, говорить, оту мольнію, закуємо її, впряжемо у машину. І буде вона нам, говорить, хати освітлювати, землю орати, снопи возити, молотити, віяти, усю роботу по господарству справляти.— І так чистить, ніби тобі індженер який. Його таки у нас індженером і прозвали.— Піймаємо, говорить, ту мольнію, бреше, не викрутиться...

Я не втерпів, схопивсь з місця та як крикну:

— Брешеш, сучий сину, не піймаєш. А бог на що?

— А він, оцей - о хлопчик, знаєте, що сказав? — Уже, каже, ваш бог, діду, дуже постарів, іроплана злякався, так і престол покинув.

— Що ви думаєте, — додав дід, — з того вечора я перестав богу молитися.

— Так ви справді електрифікацією цікавитесь? — запитав я Семена.

— Так, трошки.

— Семен—мій учень,—сказав учитель,— і у нього, справді, надзвичайний хист до механіки. Ще малим він ножиком виробляв возики, машини, пароплава навіть зробив. А тепер хлопець спить і мріє про електрифікацію, трактори, радіо. Треба хлопцеві ход дати.

— Та буде вам, Іване Васильовичу, ви мене так розхвалили, що мені аж соромно перед товаришем.

— Чого вам соромно? Ви знаєте, він торік на повітовому з'їзді рад виступав із докладом про електрифікацію Десни. Так, ви знаєте, селяни так захопились, що тут же постановили: новому виконкомові негайно розпочати роботу. Приїздили потім інженери з Києва, розглядали план і визнали його в основі правильним.

— Ви забули, що потім було,—сказав Семен.— Деякі села взнали, що гребля, яку треба буде зробити, затопить і їхні луки. Це так їх налякало, що вони послали делегацію до виконкому просити не робити цього, а „індженера“, цеб-то мене, нахвалялись убити.

— А ти не лови мольній,— засміявся дід.— А то тільки людей з пантелику збиваєш.

— На робфак би мені попасти,— з тугою сказав Семен.— Учитися треба, бо без науки який з мене інженер. Так тільки глузують хлопці.

— Просись, щоб післали.

— Просився вже. Обіцяли, а що буде — побачимо.

— Їдь, Семенку, їдь,— весело сказав дід Гордій.— Зробишся інженером, мене до себе бери. Буду я, брат, твою мольнію підганяти та стежити за тим, щоб при оранці огріхів не робила. Добре?

— Добре, діду...

* * *

Недавно я знову був у тому селі. Спитав про Семена.

— Поїхав до Києва на інженера вчитися,— сказали мені.

Значить, Семенова мрія здійснилася. Молодий паросток не загине. Через кілька років Семен почне ловити „мольнію“, як казав дід Гордій.

Росте нова сила. Молода парость виростає у буйний ліс.

1923 р.

МЛИН

В селі Заріччі про таку річ, як електрифікація, зроду не чували. Правда, якось приїжджий товариш з города говорив на сході про таке світло, що оре, сіє і молотить, і що його здорово підтримує Ленін, але дядьки толком не розібрали, що до чого.

— Таке,— говорили,— тут на простого плужка, не стягнуться, а вони морочать про ка-зна-що!..

Та й потому.

Аж ось по весні року 1924 до Заріччя повернув з Червоної армії демобілізований червоноармієць Чмир. Побув зо днів три на селі і відписав до своїх товаришів у полку, що от, мовляв, село наше велике, селяни — народ хороший, тільки про принципи радянської влади чули мало і серед них гостро випирає куркульська „тенденція“, а не-заможництво спить...

Далі тов. Чмир вирішив розпочати наступ на „тенденцію“. Перш за все взявся за комнезам. Зробив дві доповіді на зборах про радвладу. Незаможники йому й говорять:

— От і добре, Васильовичу. Так як ти серед нас усіх найграмотніший і напитаний здорово совіським духом, стоїш гарно за пролетаріят усього світу — сільську бідноту, то виставляємо твою кандидатуру на голови...

Чмир не вагався і прийняв кермо комнезамівської роботи. З комнезаму він заглянув до ЄСТ - ва. Посидів днів зо два у крамниці, а потім зібрав своїх і говорить:

— У нас не кооперація, а барахло якесь. Немає незаможницького там духу ні на фунт. Це не годиться. Ми, незаможники, повинні взяти кооперацію до своїх рук. Там око наше мусить бути!

— Воно - то правильно, та де ж того ока нам узяти. Неграмотні ми.

— Давай пошлемо тов. Чмиря до кооперативу.

— І то правда. Давай!

Так тов. Чмир опинився в членах правління ЄСТ - ва.

Треба сказати, що до Чмиря найповажнішою особою у Заріччі був голова сільради, Сава Омелянович Півень, великий любитель різних заковиристих слів, який ревно стежив за тим, щоб його ім'я не упадало в очах громадян.

Що Сава Омелянович сказав, на тому й ставало. А тут Чмир виступає раз на сході і прилюдно заявив, що він у голови сільради відкрив куркульську „тенденцію“.

Сава Омелянович, звичайно, образився.

— Какой такой я куркуль, — об'ясняв він дядькам. — Служу вірою - правдою владі і хочу, щоб усі були задоволені. Воно, звичайно, тов. Чмир розумний і всяким таким політикам навчений, але трохи незпокoйний елемент...

Між тим, „незпокoйний елемент“ так повів лінію, що Сава Омелянович потроху осів і перед ним зарічани вже не ламали так шапок, як колись, бо всі відчули, що центр ваги переноситься до Чмиря. А Чмир вів далі свою лінію.

З давніх-давен у Заріччі стояв водяний млин. Крутив його невеличкий, але швидкий потік і мов зерно чи не на цілих сім сіл. Млин був громадський, а поскільки громада не вміла його використати, то ходив той млин в оренді. Тепер його орендував один дядько, платив громаді 100 крб. на рік, і цим усі його обов'язки до громади вичерпувались.

І от, дивно, Чмир заприятелював з орендарем. Як вільну годину вирве, так і дж млина. Сидить, покурює, з Кіндратом Семеновичем поговорить, з дядьками поговорить, про господарство розпитує.

Кіндрат Семенович був наїжився спершу.

— І чого його чорти носять, — казав він жінці, — того Чмиренкового комуніста до млина? Як вечір, так і там. Сидить і винюхує...

Потім заспокоївся, бо Чмир проти нього не йшов і взагалі відносився до орендаря чемно. Навіть ніколи ні при людях, ні поза людьми ні-

чого худого не говорив. Тільки, бувало, прийде до хати з млина, сяде над зошитом, слинить олівець і все щось записує та вираховує

Незаможники і ті почали на Чмиря скося поглядати, а голова сільради, так той не здержався й прямо заявив:

— Ой, хлопці, казав же я вам, щоб не дуже довіряли тому Чмиренкові. Так і знайте, що знюхався він з орендарем на нашу шию!

— Потребувати у нього відчоту!

Потребували. Чмир подумав, подумав і заявив, що в неділю треба скликати збори і він дасть відчит.

У неділю до сільради набилося повно людей. Півень, Сава Омелянович, приготував всі „аргументи“ проти Чмиря.

— Уб'ю, — думав, — хай не зазнається. Знатиме, як вихвачуватись наперед.

Поки Чмир говорив про те, про се, то не дуже уважно його слухали, а як перейшов до млина, то тут уже всі так і настобурчили вуха.

— Говорять деякі люди, що я з Кіндратом Семеновичем, орендарем, знюхався на предмет хабара. Категорично заявляю, що такої тенденції у мене, щоб, значить, іміти з куркулями діло, не було. Я вроді як робив там розвідку і маю доложити комнезамові слідуюче...

Поліз у кешеню, вийняв цілу купу папірчиків і далі...

— Усім відомо, що орендар наш платить громаді сто карбованців оренди. Чи багато, чи мало це? А маємо ось факти. Факти такі. Орендар заявляє, що він меле що-дня 20—25 пудів. На ділі ось що (читає): 20 серпня змелено 60 пудів, 22 серпня—75 пудів, 23—62 пуди, 24—66 пудів, 25—73 пуди, а всього за місяць, за моїми підрахунками, змелено 1500—1600 пудів збіжжя.

Дядьки слухали і роти пороззявляли. От так штука!

— Тепер далі. Орендар бере за мливо разове по п'ять фунтів з пуда, то на місяць маєте 187 пудів, а чистого прибутку 100 пудів, що по наших цінах на борошно—100 карбованців на місяць. Таким чином, на оренду орендар заробляє в один місяць, а цілий рік млин кладе йому щомісячно по 100 крб. А ми дивимося та ще й дякуємо йому за те, що молоти є де. За що, спрашується?..

У сільраді тихо так, що навіть чути калатання сердець. Сава Омелянович давно вже забув про свої „аргументи“ і тільки думав:

— Ой, розумний же парубок, лиха личина. Он куди випер!

— Товариші,—уже захоплюючись, говорив Чмир,—з якої речі ми, виходить, будемо байдуже дивитися на те, як наша річонка наливає капітал орендареві. Та через два роки вона йому налле стільки, що він усе село з гамузом купить. А ми будемо дивиться, як ото на наших очах капітал росте?..

Та грюк долонею по столі.

— Це вже не по-хазяйськи! Незаможники повинні не дозволити цього!

Та знову долонею по столі, аж луна загула у шибках.

— Ми нікоторий пролетаріят, коли розпускаємо слину. Тов. Ленін учив нас не тому. Млин мусить бути у нас і переданий кооперативові.

— Отакої загинає, — чулося ззаду.

— Але тут є ще одна справа, — вів своє Чмир уже спокійно. — Я обслідував нашу річонку і кажу, що коли коло млина поставити турбіну невелику, то млин буде молоти у півтора раза більше і можна буде освітити ліктричеством усе село через два роки. Цим ми виконаємо заповіти тов. Леніна про електрифікацію села. У мене вже це вираховано. І в окрузі я про це говорив, і з людьми знаючими радився. Кажуть, кредит нам можуть на це дати...

Скінчив Чмир, а збори ніяк не можуть опам'ятатись. Виходить, що вони нічого не знали, а тут тобі тисячі сипляться в кешеню одному чоловікові.

— Не-є, далі так не повинно бути.

— Відібрать млина!..

— Прийняти резолюцію тов. Чмиря, потому як вона правильна і говорить про змичку села з городом!

— Чуеш же, сам Ленін радив так робити!

Після довгої галди, балаканини й суперечок збори постановили, що надалі Кіндратові Семеновичу

млина в оренду не давати, млин передати споживчому товариству з умовою, що чистий прибуток піде на електрифікацію Заріччя, що це буде найкращим пам'ятником т. Ленінові, для чого й обрати комісію, а за голову її наставити тов. Чмиря.

Пізно вечером Кіндрат Семенович взяв про „резолюцію“ Чмиря. Бігав по подвір'ю і лаяв шпигунів, що втручаються в чужі справи, і чимось погрожував.

Селяни чули те й посміхалися:

— Ага - га - га! Зачепило! Не - є, браток, уже тепер тобі не буде наливати річонка тисячі... Годі, минулася дурничка!..

1924 р.

В КОМУНІ „НАДІЯ“

(Малюнок)

I

Там, де років десять тому в очеретяних берегах була приспана річка, з одного боку простягався широкий панський лан, а з другого — горбилось по шпилю село, нині зміну помітно. Село залишилось майже таким, як і було. Ті ж солом'яні стріхи, майдан посередині села, церква, тільки вона щось облуплена дуже стала — видно, віруючих поменшало, а разом з тим і нове є.

Он стоїть сільрада, свіже вибілена і з прапором на даху. Поруч, у попівському будинку — сельбуд, що просто вікнами вставився на церкву, ніби кажучи: „Ану, хто кого подоліє!“; школа семирічна.

А панської економії не пізнати. Панського будинку з колонами, що колись давив своєю величністю село, немає. Не видно і численної челяди панської, що раніше наповнювала весь панський двір. Будинок згорів, пани десь за вітром повіялись, челядь розповзлась хто куди. І тепер, коли

ви їдете довгою липовою алеєю до колишньої економії, то на воротах прочитаєте:

— Комуна „Надія“. Заснована 1919 року.

На подвір'ї вас зустріне голова комуни, Сергій Павлович Коваленко, колишній червоний партизан, колишній командир полку, колишній комбриг, а тепер от демобілізувався і змінив рушницю й шаблю на плуг та косу.

Сергій Павлович неодмінно вас закличе до себе (він живе в колишній конторі управителя) і розкаже і історію заснування комуни, і про все, що вона пережила за ці п'ять років.

Але сьогодні навряд чи він був би такий ввічливий. З самого світанку він на ногах і командує комунарками. Чистять худобу, коней, наводять лад. У Сергія Павловича таке почуття, ніби приїдуть із штабу армії його полк оглядати.

— Не піддайсь, хлопці! — гукає він, пихкаючи здоровезною люлькою. — Товар лицем тра показати. Що то воно за виставка та „свято врожаю“ буде, коли ми виставимо чорт-зна-що. Дядькові нічому буде у нас і повчитися...

„Хлопці“, а між ними були й бородаті комунари, посміхалися,

— Не бійся, Сергіє Павловичу, ми їм тут такого покажемо, що тільки потилицю чухатимуть та охкатимуть.

— А трактора, трактора ви приготували? Треба показати отим колупателям трактора, та хай по-

дивляться, що значить колективна праця та машина.

— Єсть!— як з-під землі виріс тракторист, молодий ще парубок Антон.— Хоч зараз можна пускати.

Трактор всього кілька день, як привезли. Він був новенький, і комунари вирішили його уперше показати дядькам сьогодні.

До самого півдня була метушня в комуні, до самого півдня наводився лад, і коли Сергій Павлович обійшов усе, то сказав.

— Гаразд! Командуй на обід. Хотів би я, товариші, щоб сьогодні наш пан прибув до нас у гості. Ото б очі витріщив!..

II

По обіді від сільради до комуні „Надія“ похід рушив. Попереду школярі, потім місцевий комсомол, далі незаможники, а за ними юрбою дядьки, діди, молодиці, дітвора. Йшли до комуні оглядати її господарство, „свято врожаю“ справляти.

Чулось:

— Вигадали празник!.. Який там празник, коли я зібрав 12 пудиків з десятини. Хоч їж, хоч дивись!

— Та то вже так! Воно, як дощу бог не пошле, то чортового батька вродить!

— Ото все ті комунії наробили, що в нас дощі перестали йти...

Похід зустрічає Сергій Павлович разом з усіма комунарками.

— Милости просимо, товариші, до нас. Подивитесь на наше господарство, то, може, погудите, а, може, й похвалите та й сами чому-небудь повчитесь...

Пішли. На широкому току мітинг улаштували. Під осіннім сонцем лунали голоси про боротьбу, про майбутнє життя й про минулі злидні й панський гніт говорили, до комуни закликали, про Леніна згадували.

До цього прислухалися пожовклі лани, що туманіли на обріях. У повітрі літало павутиння — бабське літо, кажуть. А над усім цим небо блідоблакитне, червоні прапори мають.

І справді, свято!

Літають бадьорі слова, пробивають старе недовір'я до нового. Слухають селяни, і то хмаряться їхні обличчя, то посміхаються лагідно.

Скінчивши мітинг, Сергій Павлович вийшов наперед і сказав:

— А тепер, товарищі, прошу за мною! Хазяйство будемо оглядати!

III

Попід довгою повіткою на дошках і на стіні експонати комуни розложені, порозвішувані.

Сергій Павлович, пускаючи запашний дим з люльки, розповідає:

— От вам жито наше. Оралася земля торік весною, зараз після снігу. За літо п'ять разів скородилась. Посіяли рано. Трохи, правда, підпріло зимою, а, проте, ми взяли з десятини, як ви думаєте, скільки?

Селяни, досвідчені хазяї, мовчать.

— Петре, от ти старий хазяїн, скільки цього року взяв?

— Та пудів із 20 узяв, — відповідає Петро.

— А ми, друже, сто двадцять з лишком, — сказав Сергій Павлович. — От воно що значить обробка! Дядьки чухаються. Починається балачка.

— У вас же комуна. Земля вкупі, за десять верстов до неї не їхати.

— Потім коні, худоби багато, гній, от воно й того, родить...

— Це правильно, що у нас комуна. А пригадайте, з чим ми починали. Зараз у нас 30 семей, а спершу було п'ять. А в 19 році чи не село у нас усе поламало, а двох комунарів, Омелька й Степана, убили. А чи не було у нас ще позаторік півтори каліки замість коней.

— Та було...

— То-то. Потім, ви кажете, що у нас комуна. А хіба ви всі не можете щось подібне зробити у себе? Землеустрій перевести, артільну обробку землі запровадити? Можна ж?

— Та можна! Чому не можна! Тільки ж народ у нас!..

— Галдіть там, — народ! Всі — народ однаковий. Треба тільки узятись добре, то й народ буде хороший. Ось подивіться, овесець, — і Сергій Павлович любовно показав гостям сніп вівса, у вас вигоріло цього року, а у нас по 70 пудів десятина дала! А ви кажете — через дощ, а піп говорить — через бога!..

Дядьків заavidки беруть. Справді, у них десять, двадцять, а двадцять п'ять від сили, а тут, у комуні, шістдесят, сімдесят, сто і навіть більше.

— От тобі й боже наказаніє! — вирвалось у одного.

— А справді, чому у комуні все налад іде, а у нас що далі, то гірше?

— А тому, товариші, що ми робимо так, як агрономи нам говорять. Ми без агронома ні на крок. Він у нас вроді, як за лікаря. Як що, так і давай його сюди. А це через що, а те чому? Так от, як бачите, і господарюємо.

— Та для вас сьогодні справді свято, — відповідали дядьки.

IV

Але найбільше здивовання й захват пережили дядьки, коли побачили трактора. Новенький, поблискуючи свіжими фарбами, весь завітчанний, стояв він край широкого лану. Антон і ще два комунари повзали коло нього і робили останні приготування.

Всі, а їх було до тисячі людей, з нетерплячкою чекали початку.

— Що, готово, Антоне? — запитав Сергій Павлович.

— Есть! — відповів Антон.

Сергій Павлович урочисто зняв кашкета, а за ним і всі. Було неначе на молитві.

— Во ім'я Світової Комуни, починай! — скомандував він.

Антон підняв підойму, крутнув кермо, і трактор тихо рушив, з місця. Все завмерло. Трактор спершу йшов ніби вагаючись, потім вирівнявся. Помічник Антонів підійшов до лемешів, і зразу їх п'ять вп'ялося у землю, перевертаючи чорні скиби землі.

— Ура!..

— Слава!..

Загув, засміявся натовп, полетіли шапки догори.

А трактор продовжував іти все далі й далі, оточений людьми, дітворою, що дивились на того залізного коня.

Деякі з селян нахилилися, брали землю, розминали пальцями, дивувалися:

— Оце так машинерія! Їй-бо, оре, як справжній плуг...

— Да-а! Оце так задачу задала нам комуна!..

— Тепер пішла вона рости. Куди ж там — одразу у п'ять борозен бере!..

Сергій Павлович слухає, посміхається.

— Ну, як вам подобається наша конячка? Три тисячі карбованців коштує. П'ятсот дали, а ті — розстрочка на три роки.

— Та що там говорити. Ваша бере. Прийдеться, мабуть, і нам к лихій годині збувати своїх коней, комуни будувати та по - новому жити.

Трактор повертався назад. Антона зустріли вигуками, поздоровляли. А над усім цим сяяло осіннє сонце і туманились лани на обріях, а у повітрі літало павутиння, кажуть — бабське літо.

1924 р.

ІНДИВІДУАЛИ

Мирне життя комуні „Червона Зоря“ несподівано було стривожене, як вулик. Комуні загрожувала небезпека.

Річ у тому, що в комуні завелась гнилизна, від якої слід негайно очиститись, бо инакше комуна загине.

Так говорив дід Овод, найстаріший комунар. Одні погоджувались з ним, що, дійсно, хворобу слід лікувати, і то розпеченим дочервона залізом; другі висловлювались м'якше, але всі сходились на тому, що хвороба є; що її слід так чи инакше лікувати.

Хвороба полягала в тому, що в комуні, що після багатьох невдач нарешті зіп'ялась на ноги, завелись „індивідуали“. Програма „індивідуалів“ зводилась от до чого. Кошти комуні, що залишались після всіх витрат, слід ділити нарівно між усіма членами комуні і видавати їм на руки. Хто як хоче, так хай і витрачає їх.

Оце й обурило діда Овода.

— Що ж вони собі думають! Я стягав комуну по рубанцю, а вони хочуть розтягати. Та так ми маком будемо сидіти. Кури з нас будуть сміятись!..

І став вимагати суду над „індивідуалами“.

В розмові з головою комуну дід казав:

— Коли ви не скличете зборів, я (і проти вас підніму голос. Скажу, що і голова стоїть за „індивідуалів“!..

Вирішили скликати збори і обговорити докладно справу.

Обвинувачував „індивідуалів“ дід Овод. Високий, кремезний, він, захлинаючись, вимахував руками і сипав словами:

— У нас в комуні завелись гнилі члени... Що з ними треба зробити, щоб зараза не пішла далі? Треба їх одрубати!.. „Індивідуали“ хочуть соб-
ственность в комуні іміти?.. Коли вони так люблять її, хай ідуть від нас на село і там будують соб-
ственность, а у нас ми не дозволимо!..

Виступив „індивідуал“ Чумаченко.

— Дід даремно обурюється. Ми тільки пошуткували, а він вигадав: гнилі члени, „індивідуали“, до того ж лається...

Овод так і скипів:

— Він сказав, набрехав!.. — кинув він з презирством. — А хто на полі говорив про розділ? Думаєш, не знаю? А хто казав, що коли будемо слухати відчит, то проголосувати, щоб гроші поділити,

і навіть голоси підраховали, скільки за вас буде, жінок думали на свій бік перетягти...

— Та хто думав? Ніхто не думав!— заявили „індивідуали“. — Ви докажіть!..

— Забули, — кип'ятився дід Овод, — як приходили та молили, щоб прийняли до комуні. Прийшли голодні й босі, а тепер ділить! Ні, по вашому не буде! Доки я в комуні, „індивідуалам“ не місце тут, ми не для того панську землю забрали, щоб лавочку на паях зробити!..

Всі мовчали. Було трохи неприємно, що така історія трапилася. Настрій до „індивідуалів“ був ворожий. Видно, що чужі вони були для більшости.

Після діда забрав слово один із рядових комунарів. Казав:

— Я так думаю, що „індивідуали“ не жились із нами, їм тісно в комуні, та й справжніми комунарами вони не були ніколи. А раз так, то краще їм піти від нас...

— Піти - то ми підемо, — сказав Чумаченко, — а тільки ви нам заплатіть за те, що ми два роки у вас проробили...

Розпочались повні пристрасти дискусії. Комунари посилались на свій статут і казали, що вони віддадуть тільки те, що „індивідуали“ принесли в комуну, „індивідуали“ ж настоювали, щоб їм було видано по коню, корові і по сто карбованців грошей.

— Та це ж грабіж, — кричав дід Овод. — Це виходить, що із-за ваших примх пустити комуну за вітром.

— Ми будемо з вас судом потребувати!..

— О - го - го! Он воно до чого ми дожили! Судиться збираємося!.. Гарний приклад для селян...

Невідомо, чим би скінчилась ця історія з „індивідуалами“, якби не жінка Чумаченкова.

— Я скажу що, товариші! Якщо моему чоловікові так хочеться йти з комуни, то хай іде, а я залишаюся, як не проженете!..

Чумаченко од такої заяви аж зчорнів на обличчі.

Дід Овод блимнув своїми очима і, з зневагою дивлячись на „індивідуалів“, сказав:

— Стидайтесь, хлопці! Дивіться, он жінка, і то вона краще розуміє за вас. Куди ви підете? Та це ж заріже вас! Будете там шпортатися на своїх шматочках, а у нас і роботи не так багато, та й істи є що. Покиньте ви оті старі звички свої...

— Ну, так як?— запитав голова.

— Та добре, відмовляємося, — сказав Чумаченко, ніби каменя кинув на землю.

— От і добре, — сказав дід Овод. — Ти, брат, хороша людина, роботяща. Тільки отой „індивідуал“ у твоїй голові сидить міцно. Викинь ти його, будь ласка, з голови...

Гнітючий настрій пройшов. Стало легко й весело.

Комунари засіли за столи і стали обговорювати свої господарчі справи.

А надворі чмичала динамо, і далеко навкруги світилася білим саявом комуна.

ПРОТИ БОГА

„ЧУДОТВОРЦІ“

(Нарис)

I

Жабокрюківський піп Іона злостився усю службу. Мало людей було у церкві...

Він те й робив, що виглядав у дірочку через царські врата, чи не прибавляється людей, але от уже скоро херувимська буде, а люди не йшли, хоч ти що. А гроші були потрібні до зарізу.

Син Митя прислав листа з Києва, що коли не вишлють грошей, то прийдеться залишити інститут, бо за навчання треба платити, та й їсти щось треба. Не святим же духом житимеш. Так і написав. А він же нетрудовий елемент, тоб-то Митя нетрудовий елемент, а не батько.

І з дочкою не легше. Вона за якогось „комісара“ заміж пішла, але комісар засипався і сидить у в'язниці. Дочка теж прохає допомоги. Сам піп, може, і рукою махнув би на все те. Хай, мовляв, сами розхльобують кашу, коли наварили, так попадає...

Ох, оця дружинонька, хай здорова буде! Така чогось злюща стала, що біда. Хоч хати цурайся. А як почне пиляти, як почне пиляти, то гірше, ніж пророка Ісайю вавилоняни дерев'яною пилкою.

А все через те, що піп Іона не вмів великих прибутків діставати. Упала віра в народі. Зовсім упала. А тут іще анахтемські комсомольці та незаможники сельбуд відкрили. Що - суботи й що - неділі народ валом туди суне, а у церкві порожньо. А раз у церкві порожньо, то й у кешені порожньо.

Піп знову виглянув.

В церкві стояло кілька старих бабів та дідів, що з них користи, як з голого та святого. Вони всі норовлять на дурничку богові помолитися, а того й не подумують, що й попові їсти треба.

— Не духом же святим житимеш, — пригадалися йому синові слова.

Очі йому сердито блищали.

— Ач, як поклони гепають, — думав він, — а, бач, ні одна не догадалася принести паляницю чи що-небудь.

Він так задивився, що навіть забув возгласа подати. Потім схопився і звичним голосом почав:

— Яко твоє єсть царствіє...

А сам думав.

— От іскушення...

І він тяжко зідхнув. А думки про гроші не виходили у нього з голови до самого кінця служби.

Скидаючи ризи, піп питав у дяка та титаря :

— Ну, що там у кружці ?

— Плохо, батюшко. Може, сьогодні не будемо одкривати? — сказав титар.

— Ні, ні! Треба відкривати. Чого там гроші будуть лежати. Та й ціна їм падає.

Кружку відкрили. Гроші висипались (це була купа заялжених папірців) прямо на жертвник, де ще недавно „пресуществлялися святі дари“. Титар розкладав, а піп рахував.

Дяк стояв без діла і балакав.

— Не везе нам, отче Іоно, — казав він. — Он у Григорівці так на минулому тижні аж п'ятнадцять похоронів було. Григорівський дяк казав, що у них люди мруть, як мухи. А у нас ні мруть, ні родяться.

— Так то ж Григорівка!..

— А у Степанівці у отця Трохима знову ікона обновилася. Це вже четверта. Що вже молебнів було, що молебнів! Отець Трохим, кажуть, повну комору зерном засипав. Живуть люди. А у нас хоч би що!.. З голоду, мабуть, прийдеться помирати...

Піп мовчки рахував гроші. Він знав, куди гне дяк. А дяк знав, чим може дозолити попові.

— Да! По інших парохвіях батюшки уміють жити. І сами живуть, і причтові дають жити.

— Та замовчіть ви! — гримнув на дяка піп, спалахнувши.

Дяк замовк, а у попа думки в голові плигають. Так, степанівський піп уміє жити. У нього й самого не раз з'являлася думка:

„Обновити... хоч що - небудь, а обновити...“

А потім нападав страх, і він відкладав.

„Гріх... обман...“

Коли вийшли з вівтаря, то, крім трьох бабів та старого діда Михайла, що сторожував церкву, не було нікого. Михайло нетерпляче чекав, поки баби перецілюють усі ікони.

В цей момент одна з бабів, крива Хима, полізла до трьох святителів. Їй не було досить, що вона перецілювала їм ноги, забажалося, бач, поцілувати і в уста.

Отець Іона, забачивши те, сказав сердито:

— Та буде вам уже цілувати! Ішли б уже!

Крива Хима злякалася й зачепила хусткою лямпадку. Та з лунким хрустом, що прогудів по всій порожній церкві, упала й розбилася.

Баби перелякалися, а піп розсердився.

— Лазять тут, — бубонів він, — живими на небо пнуться...

Баби, хрестячись, пішли. Позаду, як качка, ковила старе Хима. У притворі вона ще встигла положити три поклони і поцілувати чобіт у архангела Михаїла.

III

Попівський дім стояв проти церкви через вигін. Дім був великий з прибудовами навколо. Видно

було, що колись жилося тут добре. Піп ішов помалу, щоб хоч трохи віддалити свою розмову з попадею, яка, він знав це, знов почне його „пиляти“.

Поруч ступав дяк і жебонів:

— Треба, о. Іоно, щось подумати. Хоч якусь там іконку, або що!.. Усі ж роблять. Тільки ми ні. Уже й то про вас сусідські попи бо-зна що говорять. Відрізняться, кажуть, від нас хоче. Навіть в сочувствії до совітської влади вас обвинувачують...

— Ви знову за своє!

Бачачи, що нічого не вдієш, дяк мотнув головою й пішов до себе.

Дома попадя готувала на стіл. Піп довго мовчки роздягався. Потім підійшов до мисника, налляв у шклянку самогону, настоящего на перці, випив і сів за стіл.

— Ну що, надумав? — спитала попадя.

! [Питала тому, що вчора у них знову була балачка про гроші, про Митю, про дочку, про ікони... „Пиляла“ вона його щось годин зо дві.

Піп сказав:

— Знаєш, у отця Трохима знову обновилася?..

— От бачиш, як люди живуть. У отця Трохима уже четверта чи п'ята ікона обновляється, а у тебе ні одної. Що ти у бога теля з'їв, чи що?..

— Йому добре. У нього немає отих антихристів комсомольців. А у мене тільки зроби, так тут таке піднімуть, що тікати прийдеться...

— А ти наплюй. Чого там. А то як що, то і відбrehатись можна.

Піп подумав трохи.

— Знаеш що,—сказав він,—хіба до отця Трохима з'їздити? Порадитись, він же кум нам. А то так одразу... Якось ніяково...

— Це ти добре надумав. Я збігаю до Геїв, хай коні запряжуть, то ти після обіду й поїдеш.

— Може завтра?

— Нащо відкладати? Завтра, може, і дома його не застанеш. Ти сьогодні їдь!

— Слава богові,—подумав він, — сьогодні вже не буде пиляти...

І він, хапаючись, почав їсти борщ.

IV

Степанівський піп Трохим ходив по покоях і мугикав: „От юности моя мнозі борють мя страсті...“, коли побачив, що хтось під'їхав до його воріт.

Це був якраз жабокрюківський піп Іона. Пізнавши його, о. Трохим вискочив на рундук і, простягаючи руки, говорив:

— А-а, слихом слихати, видом видати! Здоров, куме, здоров!...

Попи поцілувались.

— Гей, мать чесная!— гукав степанівський піп до своєї попаді.— А йди лишень скоріше сюди,

кум твоїй жабокрюківський приїхав! Та там закусенцію нам ізготов, а Мотря хай самовара настановить!..

— А я по справі до тебе, — сказав о. Іона.

— Ну, як по справі, то ходімо поки-що поговоримо.

— Як живеш? — запитав гість.

— Хвала господеві, живу помаленьку.

— Чув, що у тебе знову ікона обновила. Везе тобі, куме!

Лице у о. Трохима злегка почервоніло. Він не знав, заради чого гість питає. Він збирався з думками, якби так відповісти о. Іоні, щоб той не подумав бо-зна чого.

— Не в мене, куме, не в мене, — відповів господар. — Тут ціла історія, коли тобі розказати. Діло це було так. Один з нечистивих філістимлян, сіреч комуніст (у мене теж ця погань завелася), наказав своїй жінці ікони познімати, а то, каже, на тріски порубаю. Бідна молодиця ікони повиносила до сусід та родичів, а одну стару пустила на воду. Її й прибило до берега. Прибігають до мене. — Йдіть, кажуть, батюшко, ікона з'явилася. — Я, звісно, і пішов, і переніс її до церкви...

— І що ж?

— Почали молебствувати. Люди дари давали, а я брав. От тобі і все явлення... Та тебе чого це цікавить? Ти ж, здається, не той?.. — запитав він жабокрюківського попа.

О. Іона почервонів, Але він вирішив іти до кінця.

— Бачиш, отче! Я хочу, щоб і в мене явилася ікона!..

— Ха - ха - ха! — зареготав господар. — Так би ти й казав одразу. А я грішним ділом подумав, що ти од живоцерківців шпигуном до мене приїхав. Вибач, отче. Ха - ха - ха! Так хочеш, щоб і у тебе, кажеш, явилася. Ха - ха - ха!

— От і приїхав до тебе за порадою, — ще дужче зніяковівши, промовив піп Іона.

— Так ти б з цього й починав. А то по ділу. Яке, думаю, у нього до мене діло?.. Ну що ж, коли ти приїхав за порадою, щось надумаємо.

У дверях з'явилася попадя:

— Ач, як регочуть. Видно, весело. Прошу до вечері, чесні отці!..

V

Після вечері, за якою було випито дві добрих карафки первогону на цукрові й калгані, святі отці знову перейшли до кімнати. Очі їм замасніли.

Сіли. .

Піп Трохим сказав:

— Так ти хочеш, отче, щоб і в тебе обновилася. Власну іконку, кажеш, хочеш мати. Хе - хе - хе! — він підморгнув гостеві. — О - хо - хо! Гріхи наші тяжкі, а їсти треба. На сухім хлібі не теє. Кондаки живіт співає. Що ж, давай подумаємо!

— Я вже прошу тебе, о. Трохиме, щоб ти мені дав якусь пораду. Недаром же ти у нас і в семінарії був першим.

— Тяжко жити, братику, стало. Приходиться викручуватися, як умієш. Ну, та нічого, — його чоло проясніло. — Скажи ти мені, та каплиця над криницею, що у „Великій Долині“, стоїть?

— Стоїть.

— І ікона є?

— Здається, є.

— Ну, так отам і має „чудо“ статись.

Піп Іона так і вп'явся йому в обличчя.

— Чого так дивишся? — сказав Трохим. — Кращого місця для чуда не знайдеш. По правді тобі сказати, я давно вже про ту каплицю думав, та біда — не моєї парохвії. А місце якраз підходяще. Поле, тиша, водиця чиста дзюрчить, — піп Трохим примружив очі, як кіт. — Та там за одну воду можна грошви стільки набрати, що і не обберешся. Зрозумів... Народу тисячі можуть прийти!

— А як же ми зробимо?

— Ти не турбуйся. Я візьму на себе цю справу. Тобі тільки треба буде ікони підняти та молебень чи там акахвисти відправити. А там діло само піде. Головне, розпочати. — Він трохи подумав. — Я так зроблю, — сказав він. — До тебе прийдуть люди й сами скажуть і про молебень, і про все, що треба. Ти тільки роби те, що вони попросять. А твоє діло сторона. Ти мусиш вволити бажання

парахвіян. Так діло обернемо, що й комар носа не підточить.

О. Іона сидів і тільки диву давався. Чи й не хитрий же оцей о. Трохим. Ач, як добре надумав. Розумний чоловік і добряча душа.

— А як діло піде на лад, — продовжував розумний чоловік і добряча душа, — то ти, запросиш і мене відслужити кілька молебнів соборне... Може, і мені щось капне...

Довго ще сиділи обидва попи, обговорюючи всі дрібниці „чуда“, і полягали спати тоді, як проспівали перші півні.

VI

Як казав піп Трохим, так і сталось. Днів через чотири уже в Жабокрюківці з'явилося кілька „шалаючих“ чоловіків та жінок, тих, що тепер по селах усюди вештаються, і почали розпускати різні чутки про каплицю у „Великій Долині“.

Що там ніби хтось чув, що хтось плакав і побивався, що це місце забули православні христіяни. Другий бачив, як уночі вся каплиця була світлом осяяна, і чув голоси, що співали божих святих пісень. Треті запевняли, що ікона „божої матери“ ніби то почала обновлятися.

Чутки все ширились та й ширились. Нарешті до попа Іони прийшло кілька мужиків.

— Треба, батюшко, молебень одслужити.

— Де?

— Та де ж? Звісно, коло криниці у „Великій Долині“.

— Що ж, я з охотою.

Умовилися, що у першу ж неділю, зараз же після служби, з іконами та корогами туди і рушать. А тут якраз ще й дощу од самих жнив не було. Люди ніяк обсіятись не могли. Заразом, значить, можна буде і молебствіє про „ніспосланіє“ дощу виправити.

У неділю і рушили хресним ходом до криниці. Народу було — хмара! І із Жабокрюківки, і із Заглеївки, і із Заріччя, і із Рябухи, Пушкарів.

Пізно ввечері повернувся стомлений піп Іона з молебня. На грудях у нього під рясою лежав чималий пак грошей. Він усе його мацав — чи не загубив часом. За ним з рипом у подвір'я в'їхало два вози. Той рип жабокрюківській попаді здався за найкращу музику.

Порада степанівського попа пішла на добре. Цілих майже два місяці йшли прочани до криниці. Отець Трохим і отець Іона з ніг збилися. Ночували й днювали там. Нічого сказати — заробили добре. І хитро все було так обставлено, навіть оновлення не було. „Ніби - то оновилася...“

Коли прибула комісія обслідувати чудо, то й справді, як казав степанівський піп, ні до чого було присікатись.

— Люди просять, а ми молимося, — відповіли попи на запитання комісії.

З тим комісія і поїхала. А трохи згодом прийшов наказ зачинити каплицю.

Зачинить то зачинили, але піп Іона переніс ікону до церкви. Тепер у нього є „своя ікона“, яка дає гарний прибуток, бо, дивись, що - неділі і прочан повна церква, і молебнів з десятків прохають.

Сусідні попи аж даються тепер од заздрощів. А піп Іона ожив. І Митя у Києві ожив. І дочка приїхала до Жабокрюківки жити.

Тільки жабокрюківські незаможники чухають потилицю.

— І як це ми,— кажуть,— дали попові тисячі пудів хліба заробити.

1923 р.

ПРО БАБУ ГОРПИНУ, ЖИВУ ЦЕРКВУ ТА ІНШЕ

Баба Горпина — перекупка. Вона от уже тридцять років сидить за своїм рундуком, торгує салом, маслом, сиром, ковбасами. Від неї завжди боднею пахне. Не дурно ж у неї і прізвище таке — Бодня.

Правда, боднею вона стала зватися з того часу, як вийшла заміж за козака Тараса Бодню.

Тарас Бодня був кабанником. Коли він ожинився, то його приятелі сміялися:

— Бодня купив собі замість свині жінку...

Горпину то мало обходило. Вона сіла за рундук і стала пухнути. І справді, скоро стала похожа на бодню. Здорова, гладка, з масною пикою, вона завжди сиділа за своїм рундуком на торзі, і від її галасу всі полохались.

А що вже зла була Горпина, то про те хіба її чоловік, Тарас Бодня, міг сказати.

— Мабуть, сам чорт таку бабу у себе в пеклі зробив та на білий світ випустив...

Так казав своїм приятелям за чаркою Тарас Бодня. Покійник любив випити чарку і недовго прожив з своїм подружжям. Горпина ось уже двадцятий рік удовіє. Коли їй хто-небудь нагадає про покійного чоловіка, вона накопилить губу, витре брудною ганчіркою сухі очі й рече:

— Гарний чоловік був покійний. І душа у нього свята була. Згорів сердега. Як напився на весіллі у кума Плєскача, ліг, то вже й не вставав. Мучилася його душенька, не хотіла з світом божим розставатись. Харчав, як кабан годований, недорізаний, а з рота дим, як із самовара. Так і курить, так і курить... Так і помер сердега. Зоставив мене сиротою на білому світі...

Однак сирітство Горпині пішло на користь. Вона ще дужче роздобріла, тільки вже дужче богомільна стала.

Злі люди, сусіди лихії, язиком плєскали, що вона, той, з духовними особами погулює.

Еге! Чого тільки люди не накажуть. Слухайте тільки їх. Не замажеш же їм рота, хай їм заціпять!

За нової влади Горпина за базарного старосту у перекупок служить. І веде безнастанну боротьбу з владою, з зборщиками податків воює.

А що вже вона комуністів не любила, то просто сказати не можна. Як тільки зустрінеться з яким, зараз на другий бік вулиці переходить, хириститься:

— Свят, свят, свят!.. Хай під тобою земля сира провалиться (цеб-то під комуністом)! Хай тебе

анчутка на гака візьме! Хай ти згинеш з очей моїх, яко тає віск сд лица огня!..

Сидить баба Горпина за своїм рундучком, свинячими очима дивиться на світ, на день весняний, лає, чистить порядки радянські.

— А щоб їх сей та той забрав! Знову налог вигадали! Дітям безпритульним збирають, щоб їх уже безвісти забрало!

Мимо йдуть сільські дівки та молодиці з кошиками, зупиняються, слухають.

Горпина до них:

— Здоровенькі були, тіточки! Яечка несете? Давайте сюди, я вам добру ціну дам. А то станете у ряду, прийде луципір, здере з вас за місто!

Тітки послухають і віддають за півціни масло, яйця, сир.

Горпина все те складає та сама торохтить як бубон:

— Чули, на Лісковіці чудо: обновилася ікона. Спасеніє господь святий нам грішним являє. Підіть, тіточки, поклоніться. Свічечку поставте. Може, господь зглянеться на гріхи наші. Був у мене оце недавно старець один богобоязний, так казав, що скоро кончина світові буде. Моліться, каже, раби божі, моліться! Страшний суд наближається! А сам, бідненький, плаче. Треба і йому допомогти, тіточки!..

Тітки розв'язують свої хустки й дають Горпині гроші. Вона бере, дарма що гроші комуністичні і антихристову печатку мають.

У ярмарок Горпина ходить поміж возами. До селян:

— Платили продналог?.. Дурні ви! Не треба було платити. Скоро вже кінець всьому!

— Та кажуть же, що на государство?..

— Государство,— перекиривляє Горпина.— А чули ви, що вже царя обрали, Миколая Миколайовича! На престолі вже сидить!

— Н-ну!— тягнули дядьки і чухали потилицю.

— Істину кажу вам. Чула від вірної людини. Черничка у мене зараз одна єсть. Так вона казала, що у Києві в печерах знаменіє було. Дванадцять братів у своїх трунах перевернулись...

Перед великоднем Горпина мала собі нову рахубу. У їхню церкву попа „живого“ прислали. На вербну неділю пішла вони до церкви та, як побачила його стриженого, не втрималась і плюнула прямо святому Юрію в лице (так уже нечистий зробив — виправдувалась вона потім) та як закричить на всю церкву:

— Люди добрі, та хіба ж ви не бачите, що цього попа комуністи прислали! Це ж піп комуністичний!

По церкві пішов гомін, наче джмелі загули. І попа живого мало слухали. Після служби — збори. Горпина вийшла й каже:

— Хіба ти піп? Ти запроданець! На тобі святої благодати нема! Не будемо тобі грошей платити! Хай комуністи тобі платять!..

— Платіть не платіть, а я служити буду,— каже „живий“.

— Так ми забастовку зробимо, у церкву перестанемо ходити.

— Діло ваше...

На Горпину роздум напав. А тут іще говіти їй треба, а як же тепер буде. Не йти ж їй до попа живого. Він же слуга антихристів. Задумала баба Горпина до другої церкви піти, так там теж „живий“ править.

Що його на світі божому робити? Вона тоді до автокефального. А той голений, як ксьондз, і служить по-чудному, аж дико слухати. Збили зовсім Горпину з пантелику.

На другий день Горпина на торзі зібрала коло себе гурт людей і, вирячивши очі, бубонить:

— Світові кінець прийшов. Ленін хорий, так вирішено церкви позачиняти, де живих попів не буде. А живий піп, голубоньки, то від комуністів...

Баби журливо хитали головами.

— Хто ходить до живої, то все одно, що шкапці.

— Ох, гріхи, гріхи наші тяжкі,— зідхають кругом.

— Прогнівили бога. Як тільки земля нас носить.

— Духовному окові,— каже Горпина,— видно, як під грішником земля на дванадцять сажнів горить.

Але турботи про живу церкву та свою душу не заважали Горпині добре торгувати та обдурювати бабів та мужиків.

Так Горпина за такими турботами і не відпові-
лась. І пасок у церкву не носила святити. А при-
чащав її якийсь проходячий піп - бурлака і паски
одсвятив. А коли на другий день відходив, то вкрав
у Горпини шалю добру й грошей калитку потяг.

Горпина мовчить, не говорить про це.

Прийшли проводи. Горпина не пішла на цвин-
тар правити по чоловіку панахиду.

Виправдувалась :

— Живий піп може правити панахиду по живих,
а по мертвих — мертвий. Так душі покійників і
будуть страждати без молитви святої...

Зовсім баба з глузду з'їхала. Не знає спокою.
Все щось думає. А одного вечора сусіди почули,
як хтось у хаті у Горпини то великодні тропарі
співає, то весільної заводить.

Підійшли до вікна, дивляться: Горпина стоїть
гола - голісінька серед хати і ніби службу править...

На другий день до шпиталю Горпину відправили.
Там вона то сидить мовчки, то приймається обідню
правити, то свою душу ловити.

Лікарі скаржаться, що дуже гвалтовна баба.

1923 р.

БАТЬКИ ТА ДІТИ

Невеличка глуха станція. Люди, виглядаючи потягу, куняють або тупають з кутка в куток. Коло буфету стоять кілька чоловіка, що скидаються не то на агентів тресту, не то на непманів з дрібних, п'ють чай з ковбасою і зрідка перекидаються словами. Двоє голодних дивляться, як у їхніх ротах-ямах зникають один за одним бутерброди.

Рипнули двері, впустили хмару холоду. Потім просунувся дядько в коротенькому кожусі з настобурченою шапкою на голові. Він здорово на підпитку. За ним хлопчик років сімох-вісьмох.

— Гришка, скурвий син,— гукає він на нього.— Ану витягай гроші! Купуй батькові пачку папірос!

— У мене грошей не вистить.

— Пощитай.

Хлопчина витягає три мільйони і підходить до буфету...

— Давай, Сидоровичу, коробочок,— говорить батько до буфетника.— Плати, Гриша!

Гришка платить.

— Розпечатуй! — коверзує він далі над дитиною. Хлопчина вертить коробочок з цигарками і ніяк не може знайти, з якого краю його відкрити.

— Давай - но сюди!

Батько теж довго шпортається, сопе і, нарешті, розкриває.

— Закурюй, Гриша, та знай мою добрість...

Гришка підводить до батька очі, але не можна помітити, чи він задоволений такою поведінкою свого батька, чи ні.

— Не хочу.

— Не хочеш? Ну, не хочеш, то й не треба. Ти в мене молодець, — він б'є його по плечах. — Якби ти взяв цигарку, то я б тобі по губах надавав.

Останні слова викликають де в кого посмішку. Задоволений батько, що вимовив таку істину виховання, обносить коробочок.

— Прошу, закурюйте, — гостить він.

Кілька чорних заскорузлих рук тягнуться до коробочка.

Закурили. Сивий дим поплив попід стелю. Лямпа стала задихуватись і немилосердно блимати.

— Він у мене молодець, — хвалиться батько: — за самогонним кубом може сам доглядати.

— Що ж він у тебе на процентах робить, чи як?

— А як, по - твому? Треба ж привчати хлопця до роботи. Правда, Гриша?

Гриша мовчить.

— Тільки от біда, неслухняний иноді буває,— скаржитися батько.— Скажеш йому:— Гришка подивись за кубом.— А він:— Скільки дасте?— Приходиться давати.

— Да - а... Мале, а комерція, той, у нього, значить, є.

— Жилка працює, значить, така.

В гурті піднімається балачка про теперішніх дітей, про їхню неслухняність і про те, якими добрими, ввічливими та слухняними дітьми колись були вони сами.

— В мого батька нас було чотири,— говорить висока смушева шапка з торбинкою під пахвою.— І - х, і бив же нас покійник, не будь злим згаданий! Як що, за всяку тобі шальність, так і на ослінець: получай порцію! Зате слухали. Боялися. Старших почитували. А тепер що?— запитуючи, обводить він очима.— Нікоторого тобі послушання. Його ще й з-під шапки не видно, на губах молоко не обсохло, а воно вже, бісове, цигарку в зуби та матюкається, та через верхню губу плює.

— Е, це що!— каже друга шапка у короткій свитці.— А от у мене була недавно сторія. З моїм таки хлопцем. Приходить він якось із школи. Сідаємо обідати, а він візьми та й бухни:

— А ви знаєте, тату, що бога немає?

Я так і зомлів. А жінка — так та й ложку додолу впустила.

— Як,—кажу,—в три бога мати твою, немає бога? Де це ти чув? Хто тобі казав?—А він уже злякався, значить, і каже, що їм новий учитель про це у школі розказував. Я його за волося та з-за столу і такого йому прописав бога... Якби не відняли, то, мабуть би, на смерть забив. На другий день в школу не пустив, а сам пішов до вчителя об'яснитися. Та й не вдержався. Та й почестив його, значить. Тепер діло на мене в суді завели.

— Таке, що хоч від дітей відказуйся,—чую з кутка.

Літня людина крутить козиначу ножку і собі втручається в розмову.

— А от у мого сусіди,—починає він,—перед різдвом так само була історія. Завівся у нас комсомол. Його хлопець теж туди встряв. На другий день свят старий із старою кудись гостювати пішли, а хлопець візьми та й познімай ікони з покутя. Менша дітвора в плач. А він каже:—Мовчіть! Це ідоли, їх порубати треба.—І пішов за сокирою. Дівчинка менша тимчасом бігом до батька. Прибігла сама не своя, кричить:

— Тато, мамо! Йдіть швидше додому, а то Дмитро богів порубає!..

— Ну, ті, розуміється, біжать бігом до хати. Вбігають, аж Дмитро вже Миколая - вгодника на тріски поколов і за матір божу береться. Як піднялась веремія, батько його за чуба та об землю. Мало не вбив. Тепер хлопець зовсім зійшов з дому.

— Ох, господи ! — бурмоче баба, — страшний суд надходить.

Мовчання.

Палять дядьки і чи то про страшний суд думають, чи про дітей своїх, що починають проти них бунт підіймати.

1923 р.

„ХРЕСТИНИ“ ПО - НОВОМУ

(Малюнок)

У незаможника, члена партії, Василя Діброви із села Плескачів, народився син.

— Ну, як, жінко, — питає Василь у своєї Ївги, — чи будемо хрестити у попа хлопця чи сами дамо ім'я?

Питав він тому, що боявся, як би Ївга тарараму не зняла, хоча про це вони і раніше балакали.

— Як без попа, то й без попа, — відповідає байдуже Ївга, — мені все одно. Треба вже одного берега держатись. Стали комуністами, так нічого до попа лазити.

Василь аж підскочив з радощів.

— Молодець, жона, — кричить він. — Ми такі „хрестини“ загнем, що на всю губерню прославилося!

На найближчому зібранні ячейки Василь заявив, що хотів би „охрестити“ свого сина і щоб у цьому прийняла участь уся ячейка.

— А це ти здорово, Василю, придумав, — казали товариші. — По Троцькому, значить. Дуй! Покажемо

попам, що й без них ми не згірше можемо „охрестити“.

Побалакавши ще трохи, вирішили за почесних гостей запросити на „червоні вводи́ни“ секретаря райпаркому і навіть секретаря окрпаркому, коли той зможе. Це потрібно було для більшого шуму, бо у Плескачах таке явище, щоб „хрестили“ без попа, було вперше.

* * *

Тимчасом до Ївги почали бігати куми, родички, подруги, сусідки.

Всі дивилися на хлопчика, хвалили, а потім чомусь починали жаліти:

— Бідна дитина, чим воно винне!

— А що хіба? — питає Ївга.

Молодиці замовкали, тільки переглядалися між собою.

Прийшла і Ївжина мати, стара Лукиря.

Подивилась на онука, а потім і каже дочці:

— Що ж, ви будете його хрестити чи, може, пособачому — дасте назву та й годі.

Ївзі чомусь боляче стало. Вона відмовила:

— Василь не хоче, щоб його хрестили у церкві, я також з ним согласна. Обійдеться й так!

Стара Лукиря обурилася.

— Та чи ти сказалася, — кричала вона на дочку, — та чи ти з розумом! Це ж тобі дитина, янгол,

а не цуценя! А як, не дай бог, нещастя яке, умре, то за що ж воно бідне мучитись буде?

— Не буде того, мамо. І не кажіть мені!

Лукиря почала тоді лагідно вмовляти дочку:

— Ну, добре, Василь не хоче. Хрестить там його по - своєму. А ти потім без нього, щоб він не знав, і охрести дитину як слід, по закону.

— Не буду я цього робити. І Василя не хочу обманювати.

— Так не дочка ж ти мені більш. І порога більше вашого не переступлю. І кажу тобі: украду хлопця, а охрещу. Так і знай!

Цілий тиждень село тільки й знало, що говорило про Василя та про його хрестини.

Мало знайшлося таких, що захищали Василя, а все більше гудили.

Головне, лякало людей, що от усі були хрещені, а тепер одно ні.

Дядьки казали:

— Кождий народ має свій закон. Ми, приміром, дітей хрестимо у воді, жиди обрізання роблять, у магометів теж свій закон, у китаїв знову свій. Але усюди закон. А тут ніякого закону. Назвали й квит. І чудно, і моторошно якось робиться.

А що вже жінки набалакалися, то страх!

Казали, що у хлопчика Ївжиного на лобі зірка родима є і що тому його хрестити не можна.

Друга божилася, аж землю їла, що у нього хвостик отакісінький, як мизинний палець є, і він, напевне, відьмак буде.

Одним словом, такого наговорили, що з роду й з віку не придумати, коли б навіть і хотів.

* * *

Вводини постановлено було одсвяткувати у неділю ввечері у селянському будинку.

Зібрались усі члени ком'ячейки, незаможники, прийшли й жінки, приїхали й гості з міста.

Секретар окружного партійного комітету зробив доклад про віру, як вона повстала, і про те, що плескачівська ком'ячейка робить гарний почин.

Далі стали давати ім'я Василевому синові. Кождий, хто хотів, писав ім'я на записку і клав секретареві ячейки у шапку. Далі ті імена мали голосувати.

Були там різні імена: Іван, Степан, Спартак, Кошунар, Грахх і т. д.

Потім кождий захищав своє ім'я.

Більше всіх подобалось ім'я Грахх, яке пропонував секретар окрпаркому.

— Я хотів би так назвати сина товариша Діброви, — казав він, — на честь відомого французького революціонера Грахха Бабефа, що загинув підчас французької революції. Бабеф перший виставив програму комуністів, за що його й покарали

на смерть. Василів син є перший маленький комунар, який вступає до нашої сем'ї у Плескачах. Отже, хай він носить ім'я першого комуніста.

— Голосуйте! Хай буде Гракх!

Так у протоколі й записали.

Хтось сказав:

— Там Гракх, а по-нашому буде просто Грицько... Позапартійні селяни, що були на тих „хрестинах“, сказали:

— А ловко у них пройшло. Далеко краще, ніж у нас. Треба, мабуть, і нам переходити у „комуністичську віру“.

1923 р

ЯК ПРИСЬКА ІКОНУ ОБНОВИЛА

(З натури)

Була неділя. Василь Чвертка з жінкою до церкви збираються, залишаючи дома Приську з малим хлоп'ям.

Мати наказує Присьці:

— Ти ж гляди тут, не пустуй... Та за Ваньком добре доглядай. Коли дуже плакатиме, нажуй йому ляльку з бублика — погодуєш, він і замовкне... Та хати мені не кидай. Боже тебе борони на двір виходити!...

Присьці всього дванадцятий рік пішов. Коли пішли батько й мати, вона нагодувала Ванька, побавилася з ним трохи і вклала спати. Потім замела хату, розвішала на жердці одяг, приміряла собі на голову нову хустку, що мати їй з ярмарку привезла, і знов заховала у скриню.

Більше нічого було робити, і Присьці стало нудно. Їй хочеться на вулицю побігти, а тут сиди самотно в хаті. А надворі такий чудовий день: весна, повно сонця, всюди вода стоїть. Подивишся у таке вікно

водяне, дух відбирає: дна немає, а небо з хмарами видко, і ось - ось упадеш у цю бездоню. На купі хворосту весело цвірінчать горобці, а деякі з них (такі завзяті!) уже й купаються у калюжі, що перед самим вікном.

Приська постукала об шибку:

— А киш!..

Горобці підняли свої голівки, струснули воду і з неохотою полетіли на хворост до гурту, де підняли великий галас. Присьці після цього стало ще нудніше.

Що його робити? Чи скоро там піп скінчить правити у церкві, щоб потім, коли прийдуть батько з матір'ю, піти на вулицю хоч трішки погуляти?

Час так іде поволі. От вона стала водити очима по хаті, і її погляд упав на покуть, де стояли „боги“.

Скільки пам'ятає Приська, „боги“ у них все одні і ті ж. Але до цього часу вона не звертала на них майже ніякої уваги. Стоять і хай собі стоять. Ранком вона проказувала перед ними „отченаша“ та „вірую“, ввечері — „богородице, діво, радуйся“ — от і все. Тепер вона стала вдивлятись у них пильніше.

Он Варвара „великомучениця“, поруч з нею — Миколай - угодник, а там сидить на баскому коні страшний Юрій, що б'є списом великого гада. А на самому покуті, вище, висить „сус христос“, нижче — „мати божя“. Ці вже старі, і шати на них зовсім потемніли.

У Пріськи заговорила цікавість. Вона злізла на лаву і навшпиньках підійшла до ікон. Довго дивилась на „матір божу“, і їй чомусь стало жаль її, — така вона була темна, пристаркувата, змучена в своєму повному павутиння й пороху кивоті, зовсім така, як Прісьчина мати в жнива.

— Треба її обтерти, — подумала Пріська сама собі й полізла за ганчіркою.

Кивот відчинявся. Пріська обережно відхилила ряму і почала обтирати шати. Ця забава її зацікавила, і у неї серце заплигало від радості, коли вона побачила, що ікона починає блищати.

Зникла кудись нудьга. Вона навіть забула, що надворі весна і що її подруги бавляться десь на вулиці.

Пріська витерла всю ікону. Скінчивши цю роботу, Пріська злізла з лави, щоб подивитись, що сталося з іконою. Ікона вся світилась, ніби нова. Один промінь, що якимось крадькома пробрався до хати, освітив те хмуре обличчя ікони, і воно ще дужче заблищало.

Прісьці стало моторошно від того. Вона подумала:

— Ой, і буде ж мені від батька та матери, що я ікону руками займала. Та й гріх же це великий...

Вона чула про гріх. А що саме гріх, того Пріська не уявляла собі певно, і вона не стільки боялася гріха, скільки того, що її битимуть.

Вся радість Прісьчина зникла. Вона тихенько сіла біля вікна і, схиливши голову, замислилась. У голові

одна думка була: щоб таке вигадати, щоб батьки не подумали, що то вона з іконою отаке зробила.

Вона знову подивилась на ікону, і їй здалося, що та ще дужче блищить. Пріська злякалася, прожогом скочила з лави на піл і вкрилася з головою свиткою.

Причаїлась. Лежала так довго і не зчулася, як і батько до хати зайшов.

Чвертка скинув шапку і почав хреститись на покуття. Перехрестився раз, підняв руку вдруге і остовпів від здивовання. Що за диво? Ікона світилась, блищала, неначе нова.

Зобачивши Пріську, він тремтячим голосом запитав у неї:

— Прісько, ти нікуди з хати не виходила?

Пріська, набравшись духу, збрехала:

— Ні...

— А ти бачила, що то з іконою сталося?

Пріська вся так і похолола.

— Зараз битимуть, — подумала.

І, не пам'ятаючи сама себе з переляку, вона сказала:

— То вона сама...

— Як сама? Що ти верзеш?..

Пріська зробилась біла, як крейда. Свідомість кудись у неї впала в чорну безодню і, уже в нестямі, вона брехала далі:

— Я сиділа... Було тихо... Ванько спав. А потім в хаті як засвітилось Глянула... я — а то ікона...

Я тоді злякалась і втекла на піл... не зчулась, як і ви прийшли...

У хаті Чверток часто гомоніли про оновлення ікон. І тепер Пріська сказала батькові те саме, що сама не раз чула. Вона думала, що батько зараз же догадається, але сталося щось інше. Він упав навколюшки і почав молитися. Пріська стояла коло лежанки і дивилась на все це. Вона була вся збентежена. Щось усередині у неї билося, як птах у сільці, а потім у неї одлягло від серця. Біду хоч на деякий час пронесло мимо.

Прісьчина мати десь забарилася з кумою і прийшла трохи згодом після Василя. Побачивши його навколюшках, а бліду Пріську коло лежанки, вона запитала стурбовано:

— Що тут у вас таке?..

— Ставай навколюшки і молись, — промовив набожно Чвертка. — Мати божя бере нас під свій святий покров... Подивись, як вона сяє!..

Та глянула і сплеснула руками:

— Ой, гріхи, гріхи! Що ж ви так? Треба оливку запалити. А ти, Василю, біжи мерщій у комору, принеси корець пшениці та свічок там пошукай. Не можна ж так. А потім збігаєш до сусід та до попа — попрохай, щоб прийшов молебня відправити.

Про Пріську на деякий час забули. Заплакав Ванько, і вона взяла його на руки, щоб забавити. Але страх у неї ще не пройшов.

— А що, як узнають, що я збрехала? — думала вона. — Що тоді?

Що тоді буде, вона не знала, але думала, що то буде щось страшне, і замирала од ляку, аж ноги у неї тремтіли.

Скоро у хату набралось повно людей, переважно баби; очевидно, новина встигла облетіти все село. Кожен приносив з собою свічку, і вся хата засяяла від огнів.

— Та як же воно сталося? — питав дехто у Прісьчиної матери.

— Не знаю, не знаю... Хай Василь прийде, так розкаже... Без нас це було. Одна Пріся була дома.

Приставали й до Пріськи, але вона уперто мовчала, а коли до неї присікались, то вона з ляку розплакалась.

— Перелякалась бідна дівчина, — журливо хитали головами сердобольні сусідки, — треба її свяченою водою збризнути...

— Господь тільки младенцям одкриває своє чудо. А ми недостойні по гріхах своїх цього бачити.

Коло печи дві молодичі шепочуть:

— Багатому, кажуть, чорт дітей колише. У Чверток і так із горла прегься, тут ще й ікона обновилася, — казала одна.

— А так, так, — кивала друга. — Коли вже говорити про святість, то у нас багато достойніших знайдеться. Проте господь один знає, що він робить...

Прийшов Василь і сказав, що піп нежданно занедужав і прийти не може.

Пожалкували трохи жінки, поохали і послали по кривого Панька, хай хоч псалми почитає.

Сиділи до пізньої ночі. Пріська від усього пережитого зовсім знесилась. В очах їй мерехтіли свічки, важкий дух, що стояв у хаті, спирав їй груди. Ніхто й не помітив, як вона залізла на піч і там заснула.

А на другий день Пріська лежала вся в огні і белькотала.

— Тату... таточку... не бийте... Я більше ніколи не буду трогати... Не буду, не буду...

Ще через день приїхала комісія і опечатала саму ікону, що її „оновила“ Пріська. Зразу побачила комісія, що ікону було просто витерто.

В хаті у Чверток стало хмуро. Всі обминають хату десятою вулицею. Казали:

— Думали обдурить... Не-є, нас не обдурить...

Через десять день Пріська померла. Лежала така біла, нерухома на столі, в головах дві свічки горіли, а зверху ікона, завішана рядниною й запечатана, стояла.

Верхня губа у Пріськи була трохи піднята, в зіницях була тінь, ніби там причаїлась тайна, яку Пріська несла з собою у землю.

БУНТАР

Михайло Кучма за цей рік ховав уже другого сина. Коли помер перший, школяр, то пішов не до попа, а до школи прохати помочи.

Говорив учителям:

— Я давно втерся віру в бога. А як мій син школяр, то прошу, щоб уся школа випровадила мого сина до місця останнього спочинку. І хай співають не попи, а діти, і не про старе, а про нове життя...

Гучний був похорон, червону труну несли школярі, і була вона квітками завітчана, і діточі голоси дзвінкі будили весняний день. Саме садки цвіли, були обсипані білим цвітом, як инеєм. Лице ж хлопчика було біліше за вишневий цвіт.

Михайло казав людям:

— Думав, що син мій доживе до кращої долі і не буде й не знатиме того рабства, що я зазнав. Та не судилося...

— На те, Михайле, воля божа!

— Не вірю я тому, люди добрі! От я живу на світі сорок три роки, а ще ні разу мені бог і на

крихту не допоміг, що сам заробив, то те й маю. А хіба оце хлоп'я потрібне богові?

— Надаремно так говорите, Михайле. Бог карає, і гніваючись, і люблячи. Він, все їдно, як отець до своїх дітей.

— Та майте розум! Хіба батько побажає смерти своєму синові? Та хіба мати так оце й віддала б свою дитину? То виходить, що люди добріші, справедливіші за бога!

— Люди — людьми, а бог — богом. Он же він покарав Хведоську Костобоброву!

— Та Хведосьці всі сусіди казали, щоб не сипала попелу на городі. Не послухала, от і згоріла. А якби не сипала, то й не згоріла б. Сама винна, а ви бога приплітаєте. Він би мусив її урятувати, а то спалив і молодицю, і двоє дітей. Грішницю найшов! Та, може, вона з голоду, за ради дітей так робила. Спалити, бач, спалив, а хліба так хоча б одну хлібину кинув їй з неба.

— Ой, Михайле, не говоріть так, бо покарає вас господь! Не думайте, що ви розумні. Він розумніший за вас!

— А хай карає. Більшої кари не буде, що зараз маю. Якщо він сина мого забрав, то хай проклятий буде!..

Отак у балачках до самого цвинтаря дійшли. Мати плаче, у Михайла жура на обличчі, але тримається, ще й жінку втішає. А вона голосила та приказувала, що вся жінота за нею плакала. Плач той змішувався

з діточими голосами, що співали про нове майбутнє життя, від якого назавжди пішов померлий.

— Васильку, Васильку! — казав Михайло. — Та я думав, що ти будеш вільною людиною, що ти не будеш спрацьований, що твоя спина не буде згинатися так, як моя. Бо новий світ настав, а ти пішов у темряву, у глибоку яму спати...

Насипали могилу над Василем, дівчатка прикрасили її квітками, погмоніли люди про цей похорон, одні пожурили Михайла за те, що поховав хлопця без попа, другі пожаліли його, і стали потроху забувати. Тільки піп сполошився, що - неділі казав у церкві, нагадував про Михайлів вчинок, говорив, що той бунтує проти бога, але хоча бог довготерпеливий і милостивий, а за таку річ жорстоко карає. Люди переказували це Михайлові, Михайловій жінці, казали:

— Михайле, там тебе піп божеським бунтарем взиває. Ти б пішов посповідався до його, то, може, він простить тебе.

— Хай жеде на когось дурнішого, а мене не діждеться.

Піп і так переказував Михайлові, щоб той прийшов до нього побалакати. Але Михайло не йшов. Піп лютував, бо серед селян після Михайлового вчинку стала віра занепадати, і мало людей до церкви стало ходити.

Минуло кілька часу, і у Михайла другий син захорів. Баби казали, що кара божя. Піп зрадів

з того і пішов до Михайла, щоб поговорити з ним, у вірі наставити.

— От ти не віриш у бога,— казав йому,— а він, бачиш, знову тебе карає! Помолись, може, і видужає!

— Йдіть від мене до дурніших... А я вашої молитви не потребую...

— Та в кого ж ти віриш? Ти ж не комуніст?

— Я вірю в людей, вірю в працю. Люди своєю працею збудують собі все, розвалють храми, знищують попів і будуть щасливіші. Не затемнювати їх душу треба, а світло давати. А ваш бог темний, хоч і малюєте ви його у сьайві, і не благий він, а людоджер.

Піп після цих слів плюнув і пішов геть.

Не витримав хвороби син Михайлів, помер. Ховали його золотого осіннього дня. На цвинтарі вся трава була обсипана золотим калиновим листям, розносився плач матері, стояв журний Михайло, але міцний, як скеля.

А коли стали засипати яму, і застукала земля об віко труни, у церкві задзвонили у дзвона.

Михайло стрепенувся, випрямився і говорив до людей:

— Он дзвонить... По наших душах дзвонить. Та ні, я не піддамся! Прийде час, і замовкне навіки дзвін. Прийде час, і люди знатимуть, як боронити дітей своїх од смерті. Піднімуть бунт проти бога і проти богів, розвалють церкви і виженуть

попів. То вони винні в нашій темряві, то вони при вчали нас до рабства й покори. Так хай же згинуть!.

Над осіннім днем розносилося подзвіння. З тихим шелестом опадав лист на землю, росла могила, стояли люди і ще маяв на вітрі червоний прапор.

Розійшлися люди. Залишились коло Михайла тільки його нові друзі, незаможники, бунтарі проти старого, борці за нове світле життя. Над могилами двох Михайлових хлопців давали обітницю боротись за нове досконалення.

Меншав біль у Михайла, підняв він лице до неба і сказав:

— Ми тебе стягнемо звідтам!..

В цей момент ушух дзвін у церкві. На цвинтарі й на полі стала тиша. Тільки чути було, як з тихим шелестом падає на землю кленовий лист.

1924 р.

НА ДУБКАХ

ПРО ТИХ, ХТО ПРОХОДИТЬ МИМО

Зараз я живу в селі. У селі, як відомо, немає ні клубу, ні „Буффа“, ні „Луни - Парку“, ні біргалки, ні тим більш Дурова з його розумними тваринами, де б люди, кожний на свій смак, могли б розважатися. Зате перед вечором приємно вийти за двір, сісти на дубках і вести балачки про всякі сільські новини і про тих, хто проходить мимо. А тому що я давно вже був на селі, то в мене є „просвітителі“, що знайомлять мене з місцевими порядками та нравами.

По другий бік вулиці йде молода дівчина.

„Просвітителі“ говорять:

— Дивись, он пішла Нюра...

Я пригадую собі. А, це та сама Нюра (колись просто Галочка), що у нас попід столами ходила. Скільки ж їй може бути зараз років?

— П'ятнадцять... І, знаєш, вона вже живе з якимось (хай вибачать просвітителям за їхню мову) жидом. Жид багатий і присилає їй всього чого тільки душа її забажає...

Ах, чорт! Мораль — мораллю, а мені стає жаль Нюру. Таке було веселе галчення, очиці тернові, носик гудзиком і все було просить:

— Няй... Няй...

І тепер — це галчення і шматок ходячого непманського м'яса на двох ногах.

Брр!..

А долоні чогось чухаються.

А в голові запитання стоїть: — Як це сталося, що Нюра і отакої?..

Але мої „просвітителі“ нащот сільських нравів не обмежуються однією Нюрою.

— А Тьомку Задирихвостового пам'ятаєш?

— Якого Тьомку? Не того, що все мене коником дражнив?

— От - от - от! Він самий!..

Мені пригадуються шкільні роки. Бувало, ідеш по вулиці, а на кашкеті у тебе на булавочках натикані жучки, кузьки різні, комахи, метелики, що, од приємности бути отруєними етером, витанцьовують в останній раз танок смерті. А назустріч дівтора. Побачили і зараз же давай кричати:

— Коники, коники!.. Он коник пішов!..

Ватажком у них Тьомка. Забіжить наперед, стане прямо перед вашим носом відомим способом і гукає:

— Раки - раки, чи показати?..

Одного разу не втримався я і добре йому вуха намняв. Ще його мати приходила виговоряти моїй матері. Казала:

— Такий здоровий скубент і звязався з малим хлопцем...

— Так що з Тьомкою?— питаю.

— А те, що Тьомка вже жонатий і дитинча має. А ходить він зараз до Пріськи Пилипишиної, що у її чоловіка в носі ніздрі однієї немає,— певно, пам'ятаєш його?

— Та що ти? Та ж Пріська моїх літ. Їй, їй... Ну-да, їй тридцять з хвостиком, так, як і мені. Ми ж разом з нею до земської школи бігали!

— А Тьомці вісімнадцять. Але що поробиш з Тьомкою? Каже:— не люблю я своєї ротатої, от і ходжу до чужих жінок. А Пріська по всій вулиці роздзвонює:— хіба з я винна, со за мною молоді хлопці ухазують...

— Ого! А ще що тут у вас є цікавого?

— Хаврошку Ковалишину знаєш? Ну, так вона з Семеном Гукалом живе. А Манька Куделя з Юхимом Цвіркуном, Катря Гаврилишина з Льонькою Калашниковим, Оксанка Гармашова з Костею Свириденком. А дід Омелько Півень узяв собі шістнадцятку на хуторах, а в додачу ще й вдовицю має...

Я стою й дивуюсь. Та це ж усе діти. Льонька, Тьомка, Манька, Фенька, Оксанка, — це все ж ще дитвора. Тоді, як я вже вуса на пальці намотував, вони тільки робили спроби ходити та кашкою годувалися. А тепер... Живе, розійшлась, дитину має, удруге жонатий...

— Та це ж, знаєте, зло, — кажу я своїм „просвітителям“. — Хіба ніхто не звертає уваги на ці факти? Адже ця дівтора не відає, що творить?

„Просвітителі“ відповідають:

— Воно їм вроді як за іграшку. Або все одно, що цукерку посмоктати. Солодке, значить, гарне. А звернуть увагу? Кому, дозволите запитати? Баби он говорять: — хотіли свободи? От вам і є...

„Просвітителі“ народ особливий. „Просвітитель“ ніколи вам не скаже власної думки, власного висновку, за рідкими виїмками, а завжди зверне на те, як другі на це дивляться.

І од наведених „просвітителями“ фактів мені стало не по собі. Не тому, що я стою за „домостроївшину“. Ні, хай їй грець тій міщанській моралі разом з її устоями. Летить шкеребертом, — туди їй і дорога. Але, коли діло зв'язано з самогоном, непманом і венеричними хворобами, мені стає жаль отих Льоньок, Маньок, Федьок. Жаль їхньої молодости, що вони псують її, що вони несвідомо роблять те, для чого мусять бути підготованими. Відношення до такого важливого, на мій погляд, акту, як шлюб, як до засмоктаної цукерки, просто ненормальність, більше, — це жах.

Мені кажуть:

— У Ганки Свербіїхи була дочка, як кров з молоком, молода та красива. А тепер з французьким акцентом говорить. А їй всього сімнадцять років.

Тепер, коли по вулиці йде, діти на неї тюкають, жінки плюють, а хлопці паліччям ганяють.

— А дочка Гордія Сиволапа дитину в криниці втопила . . .

— А молода вдова з Заглеївки задумала сама собі абе¹⁾ зробити. Узяла й проткнула там щось іржавим гвіздком. Через три дні в страшенних муках померла.

І мені розповідають жахливі випадки про те, як той заживо згнив, як дівчата (часто підлітки), вдови, жінки роблять хатніми засобами оте „абе“ і потім вмирають або каліками стають. Не в кожної знайдеться п'ять червінців заплатити лікареві.

Хіба це має зв'язок з свободою, комуністичною спілкою молоді і з більшовиками? Звичайно, що ні. Але це має відношення і прямо до такої поважної у нас інституції, як „Охмадіт“.

Прошу, товариші, звідтам. Уділіть краплину уваги на село!

Щоб не родили чотирнадцятилітні дівчата!

Щоб не сліпли немовлята через хворобу своїх несвідомих батьків!

Щоб не було чути на селі французького акценту!

Щоб не протикали себе жінки іржавими гвіздками!

Щоб не топили дітей у криницях!

Щоб знала молодь, на що вона йде!

¹⁾ „Абе“ -- аборт.

Щоб сільська влада звертала найсерйознішу увагу на тих мерзотників, які систематично наділяють венеричними хворобами сільських дівчат!

Щоб селянка знала закони, які охороняють її здоров'я та її материнство!

Щоб при вступі в шлюб обидві сторони не обмежувалися простою отпискою, що ми, мовляв, повідомили одне одного про стан свого здоров'я (на ділі ніхто ніколи цього не робить), а щоб у ЗАГС були представлені документи. А для цього треба видати відповідний закон про обов'язкову явку до лікаря бажаючих вступити в шлюб!

Треба вживати заходів!

Треба берегти здоров'я нашої молоді!

ПРО АНТИХРИСТА

Село повно чуток. Чутки, як туман. Розповзаються повсюди, окутують усе. Думка плутається серед них, б'ється серед них, до болю б'ється, а далі не йде. Чутка її вбиває.

Тут рідко побачиш, щоб читали газету. Але балячок не оберешся, не переслухаєш.

Узяти хоч би посуху. Наші вчені, наші агрономи, наші газети, наш Наркомзем про це пишуть, говорять, складають книжки.

На дубках про це нічого не знають, ніхто статей тих не читав, книжок про посуху, про боротьбу з нею не бачив.

— Це кара божя...

Іншого пояснення вони не знають, та й знати не можуть.

Темні сили користуються цим. Куркульня, попи, крамарі, різні побожні баби, одним словом, весь намул сільський, що його не змила повинь революції, якраз напірають саме на це. А поскільки у них люта ненависть до революції, тупа й жорстока,

як тупий і жорстокий їх бог, то вони в своїх висновках ідуть далі.

Кара божа?.. За що?.. За революцію!..

— А ви хотіли змінити лад, встановлений самим богом?.. Ви хотіли цієї влади, більшовиків?.. От і маєте!.. Радійте!..

Такий зміст контр-революційної агітації.

Але так говорять ті, що знають, чого вони хочуть. Який - небудь Василь Карпович Пузій, у якого і хутірець десятин в 300 поділили, і лісу десятин 100 забрали, і крамницю, — знає болюче місце у мужика.

І вколить. Боляче, хитро. Вколить і меду дасть, тільки не меду, а крапельку отрути в голову ввіллє.

По - їхньому, посуха є кара за революцію. Сам-то Пузій навряд чи вірить цьому. А другі, дурніші, вірять. А баби далі йдуть: революція є не що інше, як царство антихристове, як прихід антихристів.

От що часто говорять на дубках.

Коли ухопитись за кінець нитки, то вона приведе до церкви. Це так.

Та хіба є кому цим займатись. Хватить інших ділов. А чутка, між тим, іде, шириться і робить своє діло.

Був зимою у селі старець перехожий. Невідомо, звідки прийшов, невідомо, куди пішов. Зима ж була люта, снігова, такої зими навіть діди, що вже по кілька років із запічку не вилазять, не пам'ятали.

Під ці великі морози якраз Ленін помер.

Старець і каже:

— Моліться, братіє... Один помер, другий буде кращий для вас...

Його слухали, але не розуміли.

Старець пояснював:

— Государ імператор сидить у певному тихому місці. Коли треба, він з'явиться й об'явить маніфест і зробить суд над своїми ворогами. Місце ж те нікому невідомо. Тільки ми повинні заслужити його...

Казав той старець ще й таке:

— Японці прогнівили бога тим, що допустили на свою землю безбожних комуністів. Зате господь і провалив у преїсподню всю їхню землю. Це для нас пересторога. Не покаємося, те й нам буде. А поки-що, щоб наставити нас на путь праведну, господь підняв нашу землю на сім верстов догори. Від того й зима така люта. А потім нашла він на нас всі казні єгипетські. В цей час ждять народження антихристового...

Сніг же буде лежати до великодня. А потім три дні підряд дощ буде, сонце розтопить весь сніг, і затопить вода три городи: Москву, Єгипет та Вавилон. Багато невинних людей загине, але мати антихристова врятується. Ждять же антихриста літом. Буде ж вона, мати його, всім вам відома...

Так розповідали мені на дубках.

Село повно чуток.

От і зараз. Стоїть баба Журбиха і розповідає. Вона, вроді, як за живу газету на селі, бо всюди буває, все чує, без неї, як кажуть, і вода не відсвятиться.

Підобгавши губу, стоїть вона вся чорна, як привід, і розказує новини сільські, а на дубках слухають.

— Прийшов оце син Самійла Попені, Хведот, що в красновармейцях служив. Прийшов, подивився на ікони, та й говорить старому Попені:

— А чого це ви, тату, до цього урем'я ідолів своїх з покутя не поскидали. Я ось Леніна та Троцького привіз, так краще їх туди поставимо...

Молодиці хрестяться, а чоловіки задумано цигарками попихкують.

Попеня старий на тее йому й говорить:

— Постав собі хату, та й вішай там своїх Леніна з Троцьким, а в своїй хаті, поки я живий, не дозволю розпоряджатися...

А стара Попениха підхопила:

— Коли ідолів не хочеш, так щоб і чортів твоїх не було....

Далі йде драматизація.

Син:

— Дозвольте, дорогії мої родителі, вам доложити, що бог зараз за штатом, і йому скоро повну одставку дамо, а замість бога природу поставимо,

бо од природи все. А бог так собі, ні до чого...
З боку - прип'юку, одне слово...

Останнє викликає жваві балачки на дубках.
Старий Телепеня каже:

— Хм!.. Природа!.. А чого ж природа дощу не дає, питаю я вас? Га?..

— Правду говорите. Упразнили бога. А природа що? Як це розуміти отую природу? Знов таки дощ. Нам що! Та хай он Лепетя дасть дощу, коли мені треба, я й йому буду молитися...

— От-от-от! Правильно сказано. А окна що? Кому вона шкодить? Хай собі стоїть на місці.

— Ніхто нічого не знає. Сказано ж було, що кінець світові надходить. Оце воно й є. Таки, мабуть, антихрист скоро буде...

Це з жіночої сторони.

На хвилину на чоловіків нападає роздум:

— Ну, вже й антихрист,— зауважує хтось з них. — Дасть бог, обійдемося і без нього...

Але обійтися таки не прийшлося. Антихрист таки народився.

Сталося ж це ось як.

*

Минав травень, а дощів не було. По селах поповзла тривога. Надаремно люди що-дня вдивлялися в небо, шукаючи хоч хмаринки, хоч натяку на неї. В блідоблакитній пустелі не було нічого, крім палючого сонця. Воно випивало воду з річок та озір,

в'ялило рослини, немилосердно пекло землю. Зупинилися хліба в своєму зрості. Бідні колоски стирчали рідко, позбавлені своєї сили, виснажені, тоненькі.

І так минав день за днем.

А село повне чуток.

Говорили, що отака посуха скрізь і що народ, мабуть, залишиться без хліба. Десь трапилось чудо: вийшов народ у поле про дощ богові помолитися, так голос такий почувся:

— Хай комуністи помоляться, і бог змилується над вами!

І от пронеслася чутка: у Терновій, дійсно, народився антихрист.

Розповідали так:

Сестра голови сільради мала родити. Покликали бабу - повитуху. Уночі мати як закричить, баба схопилася, дивиться, аж на ліжку щось копошиться чорненьке, маленьке, волохате. Баба до нього, бо думала, що то, може, кішка. Коли воно як підхопиться, показало бабі довгого червоного язика та як зарегоче, а на голові в нього ріжки, як у цапеняти, трясуться.

Баба так і захолола на місці.

— Чорт, — подумала вона.

А „чорт“ припав до грудей і почав ссати. Молодиця не своїм голосом кричить:

— Ой, рятуйте, люди добрі!.. Ой, пече!.. Ой, вогнем палить!..

Баба з хати та навдъори.

Біжить вулицею й кричить :

— Ой, боже!.. Ой, рятуйте!..

Було ж це вночі. Люди посхвачувалися з переляку, давай бабу розпитувати, а в неї языка одібрало. Насилу, насилу промовила одне слово :

— Чорт!..

Схвильовані люди подумали, чи не з'їхала, часом, баба з глузду. Потім вона, очунявши, розповіла їм все, як було. Вислухали її й замовкли.

А далі, без усякого зговору рушили до хати, де тільки-но була баба. Прийшли й стали. Хтось догадався й збігав по свячену воду.

Потиху увійшли до хати, з бабою попереду. Вона стала кропити святою водою по всіх кутках, а вона, видно, свою силу загубила, бо „чортиня“ скочило на стіл і языка іконам показувало. Тут його й побачили всі.

Побачили й закам'яніли.

Стояли так довго, потім „воно“ скрипучим голосом, наче терпуг об залізо треться, промовило :

— Убити мене прийшли!.. Даремно!.. Уб'єте, ще після мене дев'ять буде...

— А - а - а - а!.. — заревіли сірі перелякані люди і кинулися, хто з чим, на антихриста.

В цей момент підвелася на своєму ліжку хора, вся скривавлена, і нелюдським голосом закричала :

— Де моя дитина?.. Віддайте мені мою дитину!..

З цими словами упала на долівку, і душа одлетіла від неї...

Через два дні після того, яку я уперше почув оцей переказ про антихриста, мені прийшлося почути його удруге в потязі. У вагоні було повно робітників, молочниць, дачників і просто собі народу. Розповідала жінка і в тих же самих тонах, що було наведено вище. Коли вона скінчила, то один із пасажирів, з виду робітник, посміхнувшись, спитав у молодиці:

— Так ви говорите, що це було у Терновій? А коли саме?

— Та в ту неділю.

— І „воно“ балакало?..

„Воно“ він сказав з притиском.

— Та балакало ж...

— І „його“ вбили?..

— Та вбили ж... — уже зніяковівши, промовила молодиця.

— Так от що, молодице. Я сам з Тернової і нічого подібного у нас не було. Навпаки, у нас кажуть, що антихрист народився в Очеретяному...

— Ну от!.. Так воно завжди буває... — почувся з публіки.

З верхньої полиці почувся голос:

— Хто там на Очеретяне тінь наводить... У нас зроду ніякого антихриста не було... Вигадали бісові табакірки...

Більше про антихриста ніхто ані слова.

* *
*

Так народився й загинув перший антихрист.
Але ж їх ще цілих дев'ять буде. Є від чого бабам
хвилюватися. Що робити? Як лихові запобігти?

Дайте світла!

Щоб освітити цю темряву.

.

СІЛЬСЬКИЙ ЛЮМПЕН

День схилився над вечір. Після довгої галди про школу й містки, про конфіскацію самовільно нарубаного лісу, про церкву та попа, про пожежі та піяцтво, де селяни з галасом та обідою вказували на сільські непорядки і вперто доводили, що, мовляв, ми єдиний сільсько-господарський податок внесли, а далі нас не торкається, після посилянь на тяжке тягло, на погану весну, що, міліція не стільки стежить за злодіями, скільки шукає собі пожитку,—сходка розповзлася по селу. Коло сільради залишилися тільки ті, хто ближче стояв до громадських справ. Присіли на дубочках і продовжували ділитися своїми вражіннями від сходки та оповідали про різні випадки з сільського життя.

— Отак, як бачите,—каже мені голова сільради енергійна людина, бувший червоноармієць.— Де б допомогти, зберуться крикуни і давай „канабой“ наводити. Прямо терпіння не стає...

Тільки він оце сказав, як із завулка показалася незграбна людська постать, що спотикалася босими ногами у поросі вулиці.

— О, уже з'явився... — хтось сказав.

Я з цікавістю подивився на цю людину. А вона ставши посеред вулиці, заспівала гундосим голосом :

„Ішли шевці із темниці,	Іде шевчик із темниці!
А кравчики із світлиці!	Питається молодиці!
Тру - та - та, тру - та - та,	Тру - та - та, тру - та - та,
А кравчики із світлиці!	Питається молодиці!

Чи не знаєш, молодице,
Де ти здохлої кобили?
Тру - та - та, тру - та - та
Тру - тру - ра - та - та - та - та !..“

Потім, знявши театральним рухом кашкета, він хрипко з насмішкою промовив :

— Почот і уваження вам, граждане - товариші, від дворянської пролетарії.

Витріщивши свої очі на мене, він сказав :

— А - а, на нашому горизонті нова лічність об'явилася, благородного хохла син, начальство городське. Милости прошу до нашого шалашу. Дозвольте папіроску, товариш комісар?

Йому дали цигарку.

— Ти б ішов, Проша, спати,— сказав голова сільради.

— Ви що думаєте, я п'яний. Не - є, я от хочу с товаришем поговорить, які - такі ви тут порядки наводите, потому як пролетаріят...

— Хіба ти, Проша, пролетарія?

— А ти хто думав? Я дворянська пролетарія... Да-а... А все завдяки моему папаші любезному, хай йому земля каменем. Шевці завжди були пролетарією. Чули, як у пісні:

„Ішли шевці із темниці,
А кравчики із світлиці...“

— Кравці завжди були буржуями, а шевці у смолі, у смороді. Так-то!..

Він сів.

— Хвала і честь більшовикам, що обскубли панську пиху. Так їм, сволочам, і треба, щоб не пили кров людську...

Проша схилив свою п'яну голову на руки.

— Он усі бачать, що Проша п'є, що Проша п'яниця, а хто винен,— бурмотів він,— хто винен?.. Ти, папаша, що загубив свого сина, і за це не буде тобі прощено ні на сім, ні на тім світі...

П'яна сльоза скотилася по його одубілій, зарослій щоці.

Раптом він підвівся.

— Піду,— сказав.— Ех, жість ти распроклята...

Пішов, шкандибаючи на одну ногу, і завів нову пісню:

„Ой, де ж тая вулиця.
Ой, де ж той дом,
Ой, де ж тая дівчина,
Що я влюбльон?...“

— Хто він? — запитав я.

Жив у селі колись дрібний панок Дуля, п'яниця й розпутник. За гроші він діставав молодих сільських дівчат, нівечив їх, а потім, сунувши батькам десятку - другу, брав иншу й так без кінця. Була в однієї вдови дочка молода. Дуля на неї й націлювся. Раз і два він підкачувався до неї й до матери, але получав одсіч. Тоді він надумав инакше зробити.

Зустрівши якось у себе на леваді дівчину, він згвалтував її. Сирота було скаржитись хотіла, але хто за неї руку потягне. Дуля сипонув грошима, і засохло діло. А дівчина завагітніла. В ті часи покритку ждало суворе життя, і хоча люди й знали, хто був причиною того, проте, вони кидалися від сироти, як від зачумленої. Що ж було робити? Втопитися або повіситись? Чи жити? Скорше жити. І дівчина пішла до пана у покої. Тоді-то й народився Проша.

Дулі скоро обридла вона. Він узяв другу, а мати Проші перейшла до кухні. Але, коли було Дуля розгуляється з приятелями, то й Олену від помийниць кликали, пан перед приятелями її вихваляє та кричить:

— Берить її, кому треба, бо вона моя!..

І бив її, і корив, і на всі способи знущався. Не заховував і того, що Проша його син, але не звертав на нього особливої уваги.

Минуло кілька років. Прощина мати, змучена всім пережитим, померла, і залишився Прошка сам на білому світі. Пан сказав тоді:

— Чого він даром буде хліб їсти? Хай хоч гуси пасе...

Так Прошка став на свій хліб. Літом на хуторі робить, зимою своєму панові й батькові прислуговує. Збереться п'яна компанія, Прошка між ними вертиться, ляпаси отримує, пляшки порожні виносить, розмови панські слухає. Один раз щось не так зробив одному гостеві, той його пляшкою по голові та до старого Дулі кричить:

— Ти чого, старий бахуре, свого сина не вчиш хоч льокаєм бути...

В такому чаду прожив Прошка аж до шістнадцяти років і вже в горілку почав вкидатися. Тут на пана Дулю в одну з п'янок найшла милість, і віддав він Прошку вчитися до міста... на шевці. Вийшов із Проші добрий швець і в додачу гіркий п'яниця. Так прожив він ще десять років.

Пан Дуля постарів, і прийшов йому час умирати. Перед смертю він рішив викинути ще одного виверта: взяв та й усиновив Прошу. Знайшли Прошу п'яного під лавою у шинку, вручили йому „дворянське звання“ і триста карбованців грошей, все, що залишив йому „добрий папаша“. Доля й тут над Прошею посміялася. Погуляв Проша на ті гроші добре, пом'янув батька словом матерним не раз, і зробився розвагою для п'яниць усіх шин-

ків. З того часу й прозвали його „дворянським сапожником“.

Була у пана Дулі сестра заміжня за багатим паном. Коли запалала революція по селах, коли німці з гетьманцями хотіли погасити полум'я селянських повстань, сестра та з двома синами втекла з маєтку. А як на Україну насів Денікін і вже гадав, що от-от скоро Москву забере, тоді пані повернула назад. Тут і накрили її червоні партизани. Пані й обох паничів убили, а економію з димом пустили, а Проша спадкоємцем став. Прийшов він, подивився на згарище, плюнув і повернувшись у своє село, де колись мати жила.

Так і в другий раз доля по-своєму поглузувала з Проші, панського байстрюка.

— Ми його прозвали „сільським люмпеном“, — сказали мені на дубках.

Еге, сільський люмпен, що його життя так буртально, так хижо зламали темні сили минулого.

* * *

Вечором я йшов повз цвинтар. Почувся не то стогін людський, не то плач. Я тихо переліз через рівчак, і пішов по росяній траві і скоро побачив темну фігуру, що схилилася до хреста.

До мене донеслися слова:

— Сволоч ти, папашка, тиран... Замучив ти мамашу і мене пустив у світ на поневірання. І не

буде за це тобі від мене прощення вівіки. Якби ти встав, то я б тебе, розпутнику, власними руками задушив би, кровопивця ти проклятий...

Я пізнав „сільського люмпена“ і тихо пішов геть у тишу ночі.

ПРО КУРКУЛЬСЬКИХ СИНІВ

„...І осенівші себя крестним знаменієм, ми покінули берега Європи...”

Це так закінчив свого листа син куркуля, що свідомо пішов у банди білих, покидаючи Європу й ідучи рабом до Америки.

Так от. Був собі хлопець у куркуля. Куркуль за панством та підпанками тягнувся, копилів губу перед бідняком. Сидячи у попа на крайку стільця казав (колись):

— Хочу я з свого Василя чоловіка зробити. Порадьте, о. Варсонофію...

Піп, зваживши, що за пораду може одержати доброго підсвинка, що він бачив недавно у нього, сказав:

— То віддай його в науку. А моя дочка (епархіялка) може його підготувати...

Ото вони, піп та батько, і опреділили шлях Василів.

А потім:—

через шість років Василь говорив на своєму хуторі куркулівнам:

— Не понімаю, как ви у етой Хохландії можете жить...

І солодко дивився на одну карооку, що очі їй горіли, не то від Василевих кучерів, не то від сонця нашого степового, що золотить лани:

або палить їх і наводить тривогу, ляк і сум на наші тихі села.

Потім Василь „прапор“. Тягав шаблюку з вензелем Миколи II і в сині літні ночі, тримаючи в обіймах свою колишню вчительку, попову дочку (епархіялку), казав:

— У нас, у офіцерському собранії, много дам. Одна із-за мене даже отравилась...

Епархіялка похитливо сміялася придушеним сміхом і цілувала довго (взасос) Василя. Від неї пахло потом, брудною білизною, молоком і гнилими зубами.

Вона шепотіла:

— Ви мілий... Не похожій на другіх... Оригінальний... Знаєте, что такое оригінальний... Хі-хі-хі-хі!..

А мати Василева в літні ночі говорила чоловікові:

— Невістка у нас не простого якого-небудь роду буде, а попівна. Треба, щоб у нас теж по-панському було...

Так от і було.

Потім погони на фронті у Василя зрізали. Втік у село і ходив, як обскубаний півень. В старій шинелі. Під шинелею френч новий з погонами.

Епархіялка зустріла його так:

— Я люблю героїв родини, а ви дали себе обесчестити...

Тоді він розстібнув свою шинелю, і при м'якому сьайві весняного місяця вона побачила золотий блиск погони.

— О, да ви верний рицарь... Ви мілий... Я вас люблю...

Цілувала його (взасос), а місяць кривився на небі.

Прийшла з півночі червона весна на Україну у вісімнадцятому році. Тоді багато не розуміли її і пішли манівцями. Та коротка була весна та. Одгриміли червоні громи, і нависла сіра німецька хмара.

Про це, власне, і мова мовиться. Василь у погонах золотих у варті служить. А першим, кого він забрав, був волосний земельний комітет (то ж класова помста). Коли забрав, то товариш Василів (в одній школі разом вчилися) сказав:

— Коли я повернуся, то перше, що я зроблю, так це тебе розстріляю...

Чи треба далі оповідати? Розійшлися шляхи колись близьких людей, розбила революція людей на два табори. Гриміли громи червоні по Україні три роки. Гнала гроза білих до Чорного моря.

Одгриміли й замовкли. Тихий день настав. І от Василів товариш почув звістку про свого ворога:

„... І осенів себя крестним знаменієм, ми покінулі берега Європи...”

— Жаль,— сказав він.— А таки треба було, стерво, десь на вербі почепити. Ну та не втече. Десь в Америці голову проломлять.

Епархіялка зараз у селі вчителює, на відкриті засідання ком'ячейки ходить, до перепідготовки готується...

Оце й усе...

* * *

А от про другого куркуленка, що так само до Америки втік.

Пригадую:

сидимо у літню ніч на дубках, він підніме свою свинячу губу, так що зуби блищать у темряві, і каже:

— А в нас сьогодні на обід було: борщ з голубами, смажена курка й пиріжки солодкі. А ранком я пив каву з самими вершками, а оце, як ішов сюди, то чаю з малиновим варенням аж п'ять шклянок випив...

Батько нажився з того, що скуповував землю у необачних селян. А ще був його батько головою сільського кредитового товариства. Отож, одне до одного.

Син розповідає.

— Тисячу п'ятсот кіп поставили цього року. Папа кажуть, що нам у студенти не треба йти. Ми й так проживемо...

Так от... Коли біля села німці піймали п'ять червоногвардійців, він сам вихватився перед ними,

щоб йому дали поспробувати хоч одного вбити... Він довго дивився тому (червоногвардійцеві) у вічі, а потім стрільнув йому прямо в око...

Над осінь стала земля гаряча під ногами, з-за Білгороду доносився червоний шум. Тікати треба було комусь.

Формувалися тоді у нас усюди білі загони і на Дін рушали. Поїхав і наш куркуленко туди, бо чув свою провину і ніхто й ніколи не простить смерті червоногвардійця, що похований на краю села під гіллястою дикою грушею.

Повернув же назад у дев'ятнадцятому з денікінцями з погончиками вольногвардійськими. Казав:

— Тепер, коли прогнали червоних бандитів (чи назавжди?), і одружитися можна...

Бучне було весілля. Кричали „ура“ і багато-ліття попи возглашали. Все село дивувалося з того дива. А ранком на середохресній дорозі голову сільради повісили, що забрали перед днем, хату спалили і п'ять сиріт, п'ять месників, на світ пустили.

За кров гарячу батьківську п'ять сиріт у темряві ночі поклялися помститися. Старший, йому було всього сімнадцять років, тої ж ночі до червоних ярами попростував.

Наш молодий при тому (як вішали голову сільради) був і розпорядок давав. Потім уже дізналися, що у білих він за ката був.

Бучне було весілля! Над свіжими трупами!

Молода стомлено посміхалася. Коли кричали „гірко“, вона, закривши очі, цілувалася з катом. Так було.

Десь за Тулою Троцький скручував довго свою пружину. Раптом пустив, і вона стала розкручуватися, розширятися, тил білих запалювати, аж...

Тільки в Криму скалка залишилася, що іноді боляче колола радянське тіло. А в -осени й її було вирвано.

Минув ще рік, ще, і ще. Повернувся додому син голови сільради.

Мати у хатинці живе, діти обірвані, тоді у ком-незамі сказали:

— Ми для тебе давно і хату, і ґрунт приготували. Бери у Кислиці, що він для старшого сина поставив.

— Того?

— Егеж, того.

— Давай.

Переїхав він у нову хату, хоч і сперечався куркуль, і став жити.

Чекайте, на цьому не кінець. Про „того ж“ ні чутки, ні духу. Чи убили де, чи, мо, Чека десь у розход пустила. Невідомо. А молода жінка у свекора жила, сушилася та гарячу подушку уночі кусала. А коли у неї зловісні синьці під очима з'являлись, старий казав:

— Потерпи - но ще трохи, Марійко, скоро тим бандитам кінець буде, тоді Миша повернеться...

Так от. Куркуль, а поруч незаможник живе. Мовчки воюють. Обскубли куркуля, але запеклась у нього ненависть, каменем стояла в грудях. Нераз уночі встане і довго дивиться на хату, що синові своєму поставив, а в мозку думка гостра, як цвях, вуршитись:

— Тихенько встати й підпалити...

А тепер про кохання. Якими доріжками воно ходить. Як цвіт по весні переноситься, — напевно так. Тільки одного дня, коли старий до міста поїхав, Марійка стала вузли звязувати. Свекруха наскочила:

— Що ти робиш - то, Марусю? 'Куди збираєшся? Чи не до своїх?..

Марійка щасливо засміялася:

— Ні, не до своїх! А он до Грицька, свого чоловіка!

І вказала рукою на сусідне подвір'я, де жив син того, кого у 1919 році на середохресті двох доріг повісили.

Стара, неначе на неї скеля звалилася, похилилася, а на порозі Грицько веселий стояв.

— Скоріше, Марусю, нічого в цьому чортовому кублі довго валандатися...

Але чекайте, це ще не все. Увечері повернувся старий куркуль, весело збіг на ганок і загукав:

— Марійко, Марійко! Іди скоріше сюди! Від Миші листа одержано!

Там у кінці стояло :

„Посилаю дорогої жене п'ятьсот доларов на проезд ко мне в Америку. Нью-Йорк“. Нижче адреса поставлена.

Але то було вже зайвим.

* * *

А то ще мені розповідали таку історію.

У одного куркуля син зробився більшовиком. Як був на фронті, та так і пішов з ними. Батько вже підчас білих про це взяв, бо його довго про сина допитували.

Син дослужився до високих „чинів“ і за його голову білі давали великі гроші. А батько прилюдно від нього відрікся. Навіть ім'я його ніколи в хаті не згадувалось.

І ось трапилася у цього куркуля якась справа. Відмовили йому в районі, відмовили в окрузі, відмовили і в губернії. Тоді намовили його звернутися до самого старшого комісара. Він так і зробив.

Доложився там і став чекати. Нарешті, покликали. Переступив він порога кабінету, а з-за столу піднялась голова, і закам'янів куркуль,—

бо то був його син, від якого він прилюдно відрікся.

Син теж зблід од несподіванки, але підвівся роблено спокійно і промовив :

— В чім справа, громадянін?..

— Сину мій... Сергійку!.. Це ти?..

— Тут немає ні батьків, ні синів,— промовив комісар.— Розкажуйте ваше діло, бо за вами ще є...
Батько стояв стовпом.

— Ото! — говорить син.— Що з вами? От вам моя адреса,— він черкнув на папері, — од 5 до 7 що-дня. Там можете зі мною побалакати з півгодини.

Він подзвонив у дзвоник.

— Будь ласка, виведіть цього дідуся та покличте лікаря,— йому чогось кепсько стало... Пускайте слідуєчого...

— А хіба батько не знав, що то його син?

— В тім-то й річ, що не знав, бо він під другим прізвищем працював...

На цьому крапка.

ЧОЛОВІКА УБИЛИ!..

— Чоловіка убили!..

— Хто?.. Як?.. Кого?..

— Та хто ж!.. Макар Рибалка!..

— А вбив?..

— А вбив Клима Гречку, того...

— Того, що у вербах? .

— Катриного чоловіка?..

— Еге ж... У них там уже давно незгода та лайка, що крий боже...

— Ой, господи! А я ще Клима учора бачила. Здоровий же був...

Чутка про вбивство неслася, передавалася зі швидкістю радіохвиль сільськими бабами із хати в хату. Напевно, через півгодини все село про це знало. Звістка вносила збентеження і жвавий обмін думок. Вона була схожа на камінь, що упав у тиху сільську заводь і на мить сколихнув її.

Але ж яка була причина вбивства?

Вечором ми сиділи на дубках. Навколо ніч липнева. Тепле, нерухоме повітря, слабе світло при мерклого місяця, що вже був на ущербі. В такі ночі добре закоханим, мрійникам і тим, хто хоче згадати минуле. В такі ночі й вечори добре оповідається й добре слухається.

Нестір Худолій смикнув цигарку разів зо три підряд і хмикнув:

— Хм... так, значить, Клим того, у царство небесне...

— Скажіть, Несторе Йвановичу, що за людина Клим Гречка був?

І мені на дубках розказали все, розказали просту селянську історію без прикраси, з своєрідним гумором і своєрідною оцінкою.

Було це років із двадцять тому. Жив у селі хазяїн собі, Петро Перепелиця. Виділився якраз од батька і хату почав ставити. А тут нещастя трапилося. Клади сіно в стоги, і наштрикнувся Петро на залізні вила.

Помер.

Лишилася Параска, його жінка, молодою удовою з двома дітьми — дівчатками семи й трьох років. Удовина доля відома: і сюди, і туди треба, хазяйство чоловічої сили вимагає, а удова хіба справиться.

У Параски хата не закінчена, господарство не налагоджено. Сусіди не допоможуть. Треба просити,

до землі вклонялись, щоб спина не була горда. А Параска горда була; не любила кланятись.

Отут і перехрестились дороги у Параски й Клима. Клим майстрував по плотницькій часті. Бачив, як Параска після смерті чоловіка господарює, робить чорно, і щось ворухнулось у нього.

Каже їй :

— Ви, Тихонівно, не турбуйтеся, хату я вам докінчу, а заплатите, коли змога буде.

Параска зраділа і вже так догождала Климові, що далі нікуди: і харчі йсму, і сорочку йому та перед людьми вихвалює.

Добре. Скінчили хату під осінь, і Параска багачкою себе почуває, а Клим теж ходить, посвистує.

Думаю, що ви вже догадались, в чому тут річ. Ну, це ж ясно, що коли біля огню покласти тріску, то вона загориться. Так і з нашими Климом та Параскою сталося.

Пішла чутка по селу. Чоловіки сміються в вуса, а жінки Параску лають — сором, бач. А все-таки тішили себе тим, що м'ясицями перевінчаються. Не любить бо село, коли хто живе не так, як усі.

Не повінчались. Продовжували в „гріху“ жити, Для села вже тут загадка.

А загадки, власне, ніякої й не було.

Розбалакались Клим з Параскою, як далі жити. Клим і каже:

— Люди про нас всяке говорять. Може, перевінчаємось на трійцю.

Параска подумала - подумала, хитнула головою й питає:

— А брати тоді у мене наділ заберуть?

— Та то вже як водиться. Звісно, заберуть.

Вона тоді встала, перехрестилася на ікони й сказала:

— Ти, Климе, як хочеш, а я не згодна. Ми з Петром стільки на ту землю сили витратили, а тепер віддавати. Господь простить мені цей гріх, а вінчатися не хочу.

Клим було став умовляти, але Параска стояла на своєму. На тому й порішили.

Сусіди різне говорили. Чоловіки у вуса сміялися, брати покійного Парасчиного чоловіка лютували, все збиралися Парасці ворота дьогтем вимазати, а Климові ребра поперебивати.

Клим з Параскою жили.

* * *

Не мало літ минуло. Параска з молодії молодиці зробилася старою. Не та вже стала. Та й з Климом у неї щось не зовсім ладилось. То було ніколи й грубого слова в хаті не чути було, а тепер сварка пішла.

Задумана Параска ходить та тільки з сусідами иноді молоду московку лає.

Климові теж, очевидно, Параска надокучила. Молодшої жінки забажалосся.

Прощай, щастя Парасчине!

Але ми не знаємо, що жінка може зробити, аби тільки зберегти того, кого вона кохає. Навіть дітей не пожаліє.

Так ось. Одного дня Параска й говорить Климові:

— Знаю, що ти до московки залицяєшся. Але нащо вона тобі. Бери, коли хочеш, за себе Катрю... І подивилась пронизувато йому у самі очі.

Клим аж підскочив од несподіванки.

— Та що ти говориш?.. Схаменися!..

— Діло кажу... Хіба погана, скажеш?

Катря, дійсно, була не погана. Їй сімнадцятий минав усього лише.

Як почуло село про це, так аж на стіну подерлось. Параска на те не вважала, перевінчала таки Кліма з Катрею.

А потім трапилося от що. Поїхала Параска через два тижні з Катрею до міста, а додому повернула сама. Катря лишилася у місті в панів за покоївку служити.

Життя плине. Параска з Климом живуть дома, Катря — у місті. Ні чоловік її не кличе, ні вона до чоловіка. Ніби нічого й не було.

Ще дужче постаріла Параска, бачить, що Клим нудиться з нею. Її це дуже ображало, вона не хотіла уступати його своїй дочці, але приборкала себе. Повернула Катря додому. Зажив Клим з двома жінками, дві жінки з одним чоловіком під однією стріхою.

Катря мовчить, а стара Параска (тепер уже вона була стара) до неї Кліма ревнує та у вічі всім штрикає, попрікає.

Сором Катрі від людей, а нічого подіяти не може — мати!

Так аж до самої революції тяглося. Коли від тифу люди, як мухи, мерли, захорів і Клим. Видужати видужав, але до роботи не повернувся. Хазяйство ж чоловічої сили вимагає. Вирішили наймита узяти.

В цей час повернувся з німецького полону Макар. У нього ні землі, ні хати. За що воював, не знав. Робив по людях до війни, треба робити на людей і після війни. От Макар і став за наймита до Кліма та Параски. Жив цілий рік—і нічого. У комітет незаможних записався, дали йому невеличкий ґрунт, трохи лісу, щоб сяку-таку хатку нап'ясти.

Я гадаю, що ви догадуєтесь, куди воно йдеться. Макар — хлопець-роботяга, з лица не поганий. Катря молода, і, хоч мала од Кліма двоє дітей, не любий був він їй. Сказала матері, що не буде жити з її старим полюбовником.

— Піду до волости і запишусь з Макаром.

Параска так і сказала.

— Не подозволю! — каже. — У церкві ти вінчана, і не буде мого благословення тобі жити з Макаром.

Катря промовила:

— Тепер не ті порядки, що колись. Буде, що раз ви мене віддали. Закон новий не дасть вам удруге розпоряджатися мною.

— А діти?.. Що ж із дітьми буде?

— Діти не мої, а його. Я його не любила і дітей не хотіла. Хай, як знає, так робить з дітьми.

Макар між тим хату собі поставив, умовляє Катрю кидати чоловіка.

Параска тоді на Клима напосілась:

— Ти куди ж ото дивишся. Жінка кидати збирається, а він хоч би що. Повчив би її, або - що...

Клим пішов до Макара.

Сказав:

— Макаре! Я знаю, що Катрі я не милий і що загубив я її вік молодий. Я не сердюсь ні на тебе, ні на неї. Але ж діти. Пожалійте дітей. Я все тобі відкажу, коли ти їх пожалієш...

— Чого ви хочете від нас, дядьку?

— Чого хочу? Не записуйся ти з Катрею. Живіть так. І живіть у нас. Ти знаєш, що я нікуди не годюсь та й умру скоро. А все добро мое тобі та Катрі одкажу. Мене не буде, тоді й поберетесь з Катрею по закону. І землю тобі віддам. Подумай, Макаре.

Макар на тее:

— Добре, подумаю...

Розказав все те Катрі. Та заявила рішуче:

— Ні!.. Ні за що в світі. Досить з мене і так того сорому!

Заплакала гірко, схилившись до столу.

— Невже, неville тобі не жалко мене?.. Невже б ти згодився на це?..

— Та що ти! Та то я тобі так сказав. Треба ж щось Климові відповісти буде.

Другого дня Катря подала заяву про розвод, а тимчасом вирішила до Макара перебратись.

Параска лютувала і хвалилася, що голову провалить сокирою Макарові, як де його зустрине.

Пішла Катря з Макаром де - що у Клима забрати. Макар за ворітьми залишився, а вона в хату пішла. Через хвилину голос Катрин почув. Кричить Катря, кличе Макара на допомогу.

Він до хати. Бачить — Клим та Параска б'ють молодицю. Макар давай обороняти. Видер з рук Катрю й каже:

— Тікай!..

Вона з хати, Макар — за нею. Клим гнатися, ухопив по дорозі кийка та до Макара. Ударив. Макар вихопив кийок, розмахнувся, і удар попав прямо у скроню Климові.

Клим махнув руками, як підстрелена ворона, і упав на пісок.

— Чоловіка убили!..

Така історія. Не мудра вона.

— Хто ж, по-вашому, винен? — питаю я на дубках.

Нестір Іванович хмикнув:

— Хм... всі потроху...

— Так. Всі потроху винні...

„ПРОРОК“ ПОГОДИ

(Оповідання вчителя)

Він став жертвою любови до своїх ближніх і людської невдячності. Але в цьому він має славних попередників, і його душа могла втішатися тим, що постраждав не він перший і, напевно, не останній, бо така доля всіх „пророків“.

Це був звичайний собі дядько. Цілих п'ятдесят років, з десяти літ, він робив, годував себе й сем'ю, не маючи ні спочинку, ні будь-якої розваги. Платив податки, відбував відбутки, віддав три дочки та оженив чотири сини і вже мав до десятка онуків.

Коли йому минуло шістдесят, то він сказав сам собі:

— Досить...

І решту днів своїх вирішив присвятити знанню й науці.

Це звучить трохи кумедно й неймовірно. Але це так.

Шлях же до науки, справжньої, як відомо, тяжкий і заріс тернами й колючками. Не всякому

дається ця наука, і не кожний, хто присвячує себе науковій діяльності, може зберегти велич і незалежність свого розуму від напханої грошима кешені.

Ось чому можна схилити голову перед цим невідомим дідусем, який у наш час вибрав собі таку невдячну професію, як пророцтво.

Власне, він не хотів цього знання. Але така вже слава і людська вдача, що вас спершу піднесуть на саму верховину, а потім поб'ють камінням.

Кузьма Петрович Шкворень цього всього не знав, про славу не думав і зробити її тою рукою, яка б завжди давала й ніколи б не оскудівала б, не збирався. Ним рухало бажання прислужитись людям без тіни будь-якої користи. Як бачимо, і в цьому він різко одрізнявся від багатьох наших славетних сучасників.

Його живий і практичний розум селянина вказав вдячний шлях, де він зміг би принести найбільшу користь людству або бодай своєму селу. Хазяїнуючи сам без малого сорок років, Кузьма Петрович добре розумів, що часто добробут селянина залежить від дощу, що вчасно випав, або від уміння вгадати погоду.

Одно слово, він вибрав таку непевну, таку нерозроблену науку, як метеорологія.

Бувши людиною не досить побожною, він на практиці переконався, що погода залежить не від якихось надприродних сил, не від бога, а від сил природи, часто нам невідомих, нами незнаних.

Але він знав, — то було йому передано предками — що коли собаки качаються у снігу, то буде завірюха, коли гусак стоїть на одній нозі зимою, буде сніг, вітер і мороз, коли кури шевелять хвостами, буде дощ; коли сходить місяць у червоному, буде вітер.

Він почав з вивчення народніх прикмет, записував їх і класифікував. Але він не обмежувався цим. Що-дня робив спостереження про те, яка стоїть погода, звідки вітер, як сходило й заходило сонце, чи було хмарно, як вели себе свійські й дикі тварини, і все те записував у товсту розліновану книгу огризком олівця. Книга та була куплена на товкучці і мала яскраву назву:

*„Книга
расхода и прихода
скобяной торговли
Толстомясова с С - ми“*

У нього не було ні лабораторії, хоча б найпримітивнішої, ні відповідної літератури, окрім славнозвісного і всім відомого Мартина Задеки та п'ятачкових календарів Ситіна з портретом всеросійського дурня і угадування погоди по Брюсу. Не було навіть такої простої речі, як барометр.

Після трьох років упертої праці, сили записів і спостережень Кузьма Петрович дійшов до своєї

власної теорії про вгадування погоди. Вона коротко вилилась у таких висновках, записаних на 171 сторінці знаменитої „Книги“ :

„Дікабр, первой місяць зіми, соотвествує першому місяцю літа, кот. буде іюнь. Кака погода у дікабрі, така і в юні.

Їнварь соотвествує хторому місяцю літа — юлю. Какая погода в етом місяці, така буде і в тому...“

І т. д. і т. д. аж до кінця.

Знайшовши ключ, Кузьма Петрович став перевіряти свою теорію. Але він це не робив у той спосіб, що виходив і казав селянам :

— Завтра буде дощ...

Або:

— Завтра буде тепло...

Або:

— Через тиждень будуть заморозки...

Він був занадто обачним, щоб стати на такий легкий, але непевний шлях. Ні, він спершу сам собі загадував :

„12 юня,— записував Кузьма Петрович у відомій уже нам книзі „прихода и расхода Толстомясова с С-ми“, — утр. кур. шевелили хвостами і греблись у попелі. Було немн. хм., вітер с полудня. Сонце зайшло в хмарах. 12 дікабря ішов мал. сніг. Можна ждати ясної погоди з дощем...“

Нижче стояло: „У Брюса нічого не сказано“.

У більшості він жорстоко помилявся. Але те його не бентежило. Він уперто шукав істину, підправляв свою теорію, вносив поправки.

Заняття наукою Кузьми Петровича не могли залишитись якоюсь таємницею. Іще раніше, ніж йому прийшлося виступити перед народом уперше, і може, востаннє, він уже мав собі ворога в особі власної невістки. Вона ніяк не могла подарувати своєму свекрові, що він, замість того, щоб глядіти її Івасика та Тетянку, чомусь дивиться на небо, сидить годинами на току і щось думає. Ця темна жінка не розуміла Кузьми Петровича, її курячий розум був певний того, що ніс сопливої Тетянки важливіший за всі погоди на світі.

Вона перша й прозвала його „пророком“. Побачить його з вікна на току задуманим і сміється до свого чоловіка:

— О, уже наш пророк гави ловить, погоду вигадує...

Синові було трохи жаль батька, бо він був переконаний, що батько тее — з розуму стерявся.

Таким чином, самі близькі люди були йому по духові чужі, але Кузьма Петрович, як справжній філософ, був вищий за це. Глум і насмішки не обходили його.

Сусіди так само підсміювались над ним:

— А що, Кузьма Петрович, можна леваду косити? Дошу не буде?

— Спитайте у попа або цигана, — відповість було Кузьма Петрович і піде далі.

Все - таки прізвище „пророк“ до нього прилипло, і селяни проміж себе його інакше й не називали. А дехто навіть казав, що він ворожінням на зорях займається, бо не раз його бачили уночі з задертою догори головою, і може всяку хоробу заворожити.

Фінал усьому цьому був самий несподіваний. Посуха чим далі, тим більшої набирала сили, у полі горіло. Дядьки, не знаючи, що робити, підняли корогви, разів з десять ходили на поле „молебствувати“. Але даремно — дощу не було.

Кузьма Петрович, який болів душею за народ, кілька разів хотів погмоніги з селянами про погоду, але чомусь утримувався. А потім не витримав. Після останнього молебня, коли сонце, ніби на глум, палило землю, так що на очах трава в'янула, а коло сільради сходка шумувала, що, мовляв, треба викликати комісію, а то податок накладуть великий, Кузьма Петрович вийшов до людей і сказав:

— Дощ буде...

— Де ти його візьмеш?.. Коли?.. Вже пізно!..

— А я кажу, що буде. І то завтра або позавтра.

— А як не буде?.. Тоді що?..

— Тоді робіть що знаєте!..

Сходка розійшлася. А другого дня з самого ранку сонце пекло немилосердно, а з обіду з півдня виповзла невеличка хмарка. Потім вона стала рости, розростатись, пускала від себе вперед гонців, менші хмари, і через яку-небудь годину - дві вся південна частина неба клекотіла сіро-синім клекотом.

Хмара поступовно посувалася, проковтнула сонце і росла-росла без перестанку. Посіріла, приникла земля. Стало тихо. Але йшла інша тривога.

— Грядова?..

— Здається, грядова!..

— Пронеси, господи, і помилуй!..

Донеслось далеко громовиння грому, як воркотнява старого діда. Війнуло холодним вітром...

Хвилина тиші.

Потім наростаючий шум, хтось вогнем розрубав двічі, вздовж і впоперек, хмару, вона здригнулась, сухо й страшно розкололась...

Потім ще, ще й ще. Удари падали один по одному... Ревів вітер, рвав і кидався селянськими стріхами, грався з тими людьми, кого захопив на вулиці, засліплював їм очі, кидав об землю і крутив ними так, як йому бажалося; виривав дерева з корінням, крутив обчухраним листям, радий, що, нарешті, можна погуляти. Перелякана річка постелила осоки та очерети, кипіла й бризкала об береги. Дзвонили сами собою у церкві дзвони...

А крізь рев і виття вітру чувся рівномірний, але страшний у своїй рівномірності шум. Крапля друга дощу, ще удар грому — і шум налетів на село...

Через дві години воно лежало розхристане, жорстоко потріпане. Річка, тепер переповнена водою, несла соломку, обаполи, діжки, плоти, загати.

Поле... Воно лежало чорне й збите, неначе по ньому пройшла велетенська орда.

І раптом :

— Це він, проклятий ворожій, винен!... Це він наврочив нам таке лихо!..

Натовп людей, що очі їм зайнялися полум'ям божевілля й безсилою гніву, як недавній вихор, увірвались у подвір'я.

Кузьма Петрович був у дворі й оглядав шкоду, що наробив гряд та вітер. Побачивши людей, він зблід, але у хату не втік, а спокійно став їх чекати.

— А - а - а!!! Це ти!!! Через тебе!!!

Десятки рук ухватили його, підім'яли.

— Бить!... Втопить халеру...

Хтось крикнув, хтось просив :

— Схаменіться, ви ж люди!..

Коло річки, в болоті, люди, відсапуючись, мовчки бігцем розходились.

Тоді з води піднялось щось страшне, зав'юшене кров'ю, замість ока одна кривава рана, і мовчки поповзло на берег.

Голосила невістка, плакав син.

Кузьма Петрович подивився на них одним оком і не своїм голосом, не то радісно, не то з глумом над самим собою, прохрипів :

— А... все - та... ки, а все... та - а... ки... я... вгадав... дощ...

ЗАКУТКИ

-

ОСТЕР

(Малюнки провінціального життя)

I

Остер... Один із наших сонгородів. Іх, таких „Острів“, багато на Україні.

Широкі немощені піскуваті вулиці. Без кінця тини, а попідтинню бур'яни поросли, де спокійно й задоволено хрокотять свині. Може, на весні Остер і має свої привабливі риси: широка Десна, облиті білим цвітом сади, спів соловейків. Але в -осени, коли вітер обрива лист, а небо похмуро-суворе, тут ви не знайдете фарб, де б спочили ваші очі, а вулиця, як от у великому місті, не дасть вам забутися своєю метушнею.

Попереду вас іде людина. Хода у неї млява, розгвинчена. Відразу помітно, що їй нікуди поспішати. Вона знає, що сьогодні буде схоже на завтра, на позавтра.

Чому саме отут заснувалося місто? Я цього не знаю. Але знаю, що Остер—місто давнє, ще в княжу добу про нього наші літописці згадують.

Може, колись і він пережив бурхливі часи. Та то було колись. А потім він став адміністративним центром, з становим, дерев'яною „каланчею“ і п'яним брандмайстром.

Люди жили в ньому тихо, спокійно, затишно, як то кажуть, і раді були тому, що їх ніхто не чіпав.

А що робилося там, у широкому світі, то їх не торкалося.

І думали так скінчити своє життя.

А ось вибухла революція. Вона, подібно ураганові, пронеслася над великими містами. Там були драматичні події, була боротьба... Буяло життя... Жила ненависть і велика любов... Народжувалися й умирали надії...

Остер нічого подібного не переживав. Зміни влади в ньому відбувалися тихо, непомітно, без крові. Одні пішли, другі прийшли. Тільки міщани, всі оті „козаки Михайли Йвановичі Задьори“, таблички яких ще збереглися на дощаних воротах і досі, забивалися подалі у свої нори і боялися навіть думати про революцію.

II

Цьому міщанству, оцій відсутності суспільности в наших сонгородах є, очевидячки, свої історичні причини. Царат, що тільки висмоктував живі сили з народнього організму, не даючи взамін нічого,

заганяв обивателя в запілля. Не маючи змоги вільно висловлюватися, відданий під пильний догляд поліцаїв, цей, кажу, обиватель боявся навіть дихати, а не то що мати якісь там революційні думки, не кажучи вже про якісь там революційні акції з його боку.

Він закопувався у себе дома, розважав себе „чаркою“, „преферансом по маленькій“, „Нивою“ — от і все. Вся його громадська й політична ідеологія містилася в отому сакраментальному „моя хата з краю, я нічого не знаю“...

Революція в розумінні суспільства взагалі прийняла від царату тяжку спадщину. До нас не перейшли ні клуби, ні театри, за винятком небагатьох міст, ні уміння ставити по-громадському питання нашого суспільного життя, одним словом, нам не дісталось всього того, що ми розуміємо під так званим культурним життям.

Здавалося б, що Жовтнева революція мусила розбудити, розбуркати оці „закутки“ наші. Адже вона зліквідувала старий лад, що гнітив все і вся, вона давала місце для творчости життя. Оголошуючи диктатуру найбільше поневоленої класи, тоб-то пролетаріату, вона разом з тим звільняла від ланцюгів і лещат усіх, хто так чи инакше був у них закутий. Але цього не сталося, тоб-то не сталося так жаданого відродження вільної творчости. Закутки сплять. Чому?

Очевидно, тому, що обиватель, міщанин є істота суто реакційна, а до того ще й повна боягузтва.

І от обивательщина навіть на п'ятому році революції продовжує одсиджуватися у своїх міщанських „бестах“, сидить по своїх норах, пашисть ненавистю до нового життя, що й тут починає пускати парості, і безсило клацає зубами. Коли ви попробуєте її витягти на сонце, то вона спершу вищирить зуби, а потім заскавучить, як цуценя.

Обивательщина на пряму реакцію нездатна, але нанести удар в спину, особливо тоді, коли, на її думку, настав для більшовизму кінець, о... на це у неї вистачить і сміливости, і уміння!

Тому-то творчих сил у „закутках“ ми мусимо шукати не тут, не серед обивательщини, що з непою потроху почала вилазити на поверхню і ловити вершки торгу, а десь в іншому місці і в інших шарах.

III

Серед цього міщанського болота, що своїм задушливим духом хоче убити кожную живу думку і кожний живий рух, є, безумовно, один огник, що розгонить примари минулого й освітлює шлях у майбутнє — це наші партійні організації.

Так, навіть тут цей шлях у майбутнє торується, і робота йде.

Центр життя в Острі, як і всюди по таких закутках, треба шукати не в радянських установах, не в повітовому виконкомі, а в партійному комітеті. Тут б'ється живчик життя всього повіту, тут

джерело сил, тут перехрещуються всі нитки, і звідци розноситься енергія, що живить і рухає весь організм. Не будь партійного комітету, життя б стало, все б умерло, загнило б і засмерділо.

Партійний комітет і наші ячейки на селах, попри всі свої хиби, подібні до островків, де б'ється жива думка і йде гарячкова робота.

У нас багато якось говорилося про те, щоб партійні організації по змозі звільнити від радянської роботи. Але чи можливо це в умовах таких „закутків“, як от, наприклад, Остер? Ні, неможливо!

На перший же день свого перебування в Острі мені прийшлося побувати на засіданні повітового комітету партії. Ви знаєте, скільки воно тягнулося?— з півдинадцятої до пів на шосту. Тоб - то 7 годин. Чи не занадто це? Але треба зрозуміти ту обстановку, серед якої приходитьс я комітетові провадити свою роботу, щоб сказати, що це небагато. Навпаки, це мало!

Коли б члени комітету були не людьми, а надлюдьми, коли б вони могли обходитися без сну і їжі і засідали б усі 24 години підряд, все одно робота б була, бо в „закутках“ партійний комітет — все!

Тяжко сказати, в чому головню ця робота полягає. Вона охоплює все. Так, все! Починаючи від продподатку і кінчаючи тим, що якийсь там партійний Іван Іванович полаявся або не помирився з партійним Іваном Микифоровичем. Бувають і такі

справи. В повітпартком звертається все і всі, і в ньому бачать і в ньому шукають найвищого суддю, що існує тут, на місці.

Хоч як це дивно, а це так. І повітовому комітетові приходится ще раз і ще раз направляти, як то у нас прийнято говорити, публіку у відповідні радянські установи, де вони й повинні шукати собі управи.

Всі, наприклад, чергові кампанії провадиться не тільки під керівництвом повітового комітету, але при безпосередній участі його членів. Така кампанія, як вилучення церковних цінностей, зараз кампанія збору продподатку, що розгортається в усю широчінь, тепер кампанія по перевиборах рад—всі вони вимагають самої пильної уваги, велетенського напруження сил і неослабної енергії.

І треба сказати, що Остерщина виконала їх не гірше інших повітів, а в дечому, може, і краще.

— А знаєте, скільки чоловіка виносять на собі весь тягар цієї роботи? — Не більше трьох товаришів. Не більше трьох!..

IV

В Остер я прибув ранком. Зліз з пароплаву і роздумував, куди мені оце йти, бо не знав тут нікого, та й рано ще було. Аж чую — хтось мене гукає. Обертаюсь і бачу знайомого лісничого.

Привіталися.

— Так ви до нас в Остер?

— Еге,— кажу,— та не знаю, де мені поки-що приютитися.

— То прошу до мене. Помиємося, почистимось, чайку поп'ємо, а там видно буде.

Мені zostавалося тільки подякувати й піти за ним.

Сяк - так прибравшись і наспіх випивши дві склянки чаю, я заспішив.

— Та ви не кваптеся,— вмовляє мене господар,— ще рано, то все одно ви нікого не застанете. У нас не дуже поспішають.

— Але ж уже скоро одинадцять,— кажу я.— Мені б хотілося зранку кой з ким побалакати. А вас беру за свого чичероне.

Він з охотою згоджується, і ми виходимо.

Я почав з повітового відділу праці, куди мені перш за все треба було зайти. Тут ми знайшли одного — завідателя відділу, а більше ні душі.

— А де тов. Л. (уповноважений губпрофради)?

— Заждіть, може, скоро зайде.

Підождав я з півгодини — нема.

— Ні,— кажу я,— мені ждати ніколи, а ось передайте тов. Л. записку і скажіть, що я через годину зайду сюди.

Ми пішли до голови повітового виконкому тов. В. Заходимо спершу до нього на квартиру і взнаємо, що вже вийшов. Тоді направились прямо у виконком.

Тут так само службовці тільки-но сходяться до канцелярії, але керуючий справами виконкому, „управділ“, уже сидів на своєму місці і приймав.

Знайомлюся й питаю про тов. В.

— А ви, будь ласка, заждіть. Він скоро прийде,— і знову за телефона: — Станція? Дайте Упродком... Упродком?... Ага! Товаришу, зараз зайдіть до мене Для чого?... У справі заарештованих за продподаток. Ви не маєте права заарештовувати. Ви або відпустіть, або призначте над ними суд. У нас є на цей щот найсуворіший наказ... Прийдете?... Добре. Я вас жду...

А коло стола у нього вже зібралося кілька чоловіка. Всім „управділ“ енергійно дає накази, вказівки.

По всьому видно, що людина на своєму місці.

— А, це ви! — звертається він до товариша з борідкою а ля Троцький, що тільки-що увійшов.— А як ремонт помешкання виконкому?

— В понеділок скінчимо... Сьогодні й завтра свято.

— Нічого ви не скінчите. Як так ваша артіль буде робити далі, то я її розжену, бо мені здається, що вона й до нового року не зробить своєї роботи.

Потім, звертаючись у мій бік, він говорить:

— Розумієте, товаришу, на державу ніхто не хоче працювати. Всі тягнуть тільки собі. А візьміть,

наприклад, мене. Торік було таке діло. Одержали ми з Чернігова телеграму: доставити на станцію Бобровицю в три дні дванадцять тисяч пудів хліба. Не доставите—під суд підете. Ніхто за це діло не взявся, побоялися, а я взявся. Три дні з коня не злазив, всі села підняв. Перед до Бобровиці доїжджає, а зад тільки з Остра виходить. Люди новий рік зустрічають, а я, як оглашений, верхи літаю. І виконав завдання. В нагороду получив три костюми, чоботи, кожух і на два місяці в больницу заліг... От вам робота. А тут коли щось треба зробити, то або свято, або се, або те.

І справді, як часто приходиться тутешнім робітникам над силу працювати. Дивуешся тільки, як вони все це виносять. Дійсно, залізні люди.

А тов. В. все-таки не було.

— А, може, його зовсім не буде? — питаю знову.

— Ні, мусить бути.

Але я далі чекати не захотів і пішов геть.

„Дай,— думаю,— піду у повітпартком. Там, напевно, знайду всіх, кого треба“.

І я не помилився.

На другий день була неділя, і я пішов подивитися на місто. В Острі головна вулиця Воскресенська (до зміни назов вулиць тут поки ще не думалися), і тягнеться вона від пристани через усе місто. В одному місці, а саме коло повітпарткому, стоїть незграбної архітектури збита з дощок арка. Червона фарба таки порядком з неї змита, і сама вона

має таки досить обшарпаний вигляд. На одному боці залишилися сліди слів „Пролетарии... соединяйтесь“.

Під аркою я здибав намальовану від руки афішу такого вигляду й змісту:

а			
к		ПОПІВКА	
н		У неділю	
е		15	
ч		жовтня	
в			Укр. кол. труп.
е			улаштовується
III		З М І Я	
м		або ціною	
і.		життя	КАРТИНИ ДІЙ:
р			1. Поворот з заслання
т	Квитки можна одержати		2. Спокуса
а	в касі театру з 2 - х год.		3. Хижаки
с	в день вистави.		4. Хто винен
Т	"		5. Жарт долі

Афішка була оздоблена намальованим зеленяво-рудим листям з червоними цяточками. Очевидно, все це мусило показувати щось вроді калини. Під словом „Змія“ тією ж зеленявою фарбою було намальовано гадюку, яка піднесла догори свою голову і страшно висолопила жало. Це, на думку „Укрколтруп“, мало притягати увагу прохожих і зарані їх заінтригувати.

Ще б пак! Така страшнюча „змія“—і на неї не піти подивитися!.. Отже, ясно, що остерці теж добре розуміються на рекламі і мають у ній смак.

Нижче афіши була наліплена така об'ява.

ОБЪЯВЛЕНИЕ

15 и 16 сего октября в клубе имени Карла Маркса Остерской Упродсессии будут рассматриваться дела гр. с. Калиты Семиполок в нарушении единнатурного и превышении власти и гр. с. Тарасовичи Мартыненко Максима в сдаче по натурному гнилого сена. Вход свободный. Начало в 10 ч.

Під аркою стояло кілька дядьків і водило пальцями по об'яві.

Під'їжджає ще один на возі.

— Тпру!.. Ви грамотні, а я неграмотний, то скажіть і мені, що там написано?

— Будуть мужиків судити за превищення власті...

— І за здачу гнилого сіна.

— А-а, — говорить той, що на возі. — А я думав, що той — ще требують... А це діло до нас не торкається. Но!..

І він поїхав далі.

Поцікавився я піти подивитись на місцевий торг, бо хотілося глянути в обличчя місцевої непи. Торг обгороджено колючим дротом — тепер самий уживаний спосіб огорожі. Посередині стояло десятків зо два рундучків з дрібним крамом. В два ряди стояли й сиділи перекупки й селянки, коло них купи гнилиць, гарбузів, вінки цибулі, картопля — все, як бачите, речі місцевої продукції. В одному місці дві баби сперечалися за гроші, одна давала сотні випуску 21 року, а друга вимагала синю

в 50 крб. В другому кінці чую, як одна баба гаряче в чомусь переконує другу.

— Ліквізірують, ліквізірують! — говорить вона. — Та плюньте йому в вічі! Ніхто нічого не ліквізірує. Тепер такого права вже немає!

Іду далі. Коло воза стоїть купка дядьків і обдивляються кабанчика. Один дядько в новій смушевій шапці довго й уважно його обмацує.

— Що, купити хочете? — питає власник.

— Та за шапку б купив...

— За оцю, що оце у тебе на голові!

— Еге.

— Ну, так насунь її собі на очі та йди від воза, поки я сам цього не зробив...

Кругом регочуть.

Ще я тут бачив кілька возів з дьогтем (теж місцевої продукції), кілька діжок, дві чи три „кучі“ з горшками — от і все. Більше тут, здається, нема нічого.

Коло зсипного пункту порожньо. Кооперативні крамниці мають обшарпаний вид.

Не весело...

Коли я ходив поміж возами, вулицею пройшла юрба хлопців-допризовників. Здорові сільські хлопці, яким ще бракувало військової муштри.

Вони співали:

„Ви послухайте, ребята,
Я вам пісеньку спою,
Я вам пісеньку спою
Про службницю про свою...“

Пісня теж давно відома, і вона дивно йшла до всієї цієї обстановки, гармоніювала з нею. Навпаки, инша пісня вносила б дисонанс. Не було б такого закінченого вражіння.

... Дзвонили у всіх п'яťох церквах.

V

Голова остерського повітового виконкому — один із тих наших робітників, яких висунула революція. Він уже кінчає другий рік свого головування.

Тов. В. любить свій повіт, знає його побут і взагалі там, де треба, захищає перед „центром“ його інтереси. Але це у нього не носить характеру так званого „местництва“ — він просто розумно, по-діловому підходить до справи.

Населення його знає й поважає, і, здається, нема ні одного села, де б він не побував.

Треба сказати, що Остерщина — край небагатий. В ньому є ліси й піски. Ліси здебільшого державні, а піски належать селянам. До війни повіт наполовину годувався привізним хлібом. З дев'яти волостей тільки дві, Голодівська та Семиполківська, мають добрі землі. Сьогорічний, наприклад, баланс хліба малюється у такому вигляді (по офіційним даним): у населення, за винятком продподатку, який виносить до 600.000 пудів, зостанеться 1.506.374 пуд.; для селян же потрібно до нового врожаю — 2.890.304 пуди. Таким чином, не дохватає 1.383.930 пуд.

Раніш цю недостачу населення покривало сторонніми заробітками, особливо це торкається Задерження.

Головним промислом був лісний: гонка лісу Дніпром і Десною, рубання лісу, розпиловка; дуже був розвинений промисел дигтярний, смолокурний. Зараз усе, в зв'язку з загальною руїною, занепало, і населенню приходится переживати тепер досить велику скруту.

Остерщина — взагалі край лісовий; тут можна зустрінути справжні дикі кутки. І бідний до того. Населення більше в личаках ходить, і, якби не Десна і не Київ близько, які все-таки дають можливість деякого заробітку, стан був би ще гірший.

Тут були навіть випадки справжнього голодування.

З землею теж не все гаразд. Закріплення хоча й переведено, але воно поки-що реальних наслідків не дало. Земля у селян розкидана; бувають не рідко такі випадки, що наділ розбитий на 18 полосок.

При таких умовах тяжко говорити проякусь інтенсифікацію селянського господарства.

Селянство, приперте нуждою, шукає виходу. Воно досить співчуваюче відноситься до колективів, які справедливо можна назвати зразковими. Це здебільшого відноситься до тих, де членами колективів є члени партії.

Незаможники за останні часи теж оживають. Серед них закінчується чистка. Серед незаможників уже не помічається тої розгублености, що спостерігалася кілька місяців тому назад. Навпаки, помічається впевненість і повне розуміння свого значіння й ролі на селі.

Приходилося, наприклад, чути такі слова:

— Як, щоб оце ми розпустили сами себе!? Незаможники не можуть цього допустити. Бо ми — сила, ми — підпора радянської влади на селі!

І всі незаможники в один голос заявляють:

— Комітети мусять бути...

Що ж до переходу незаможників до колективного господарства, то тут діло трохи слабеньким уявляється. Причини цьому — наші так звані об'єктивні умови. По-перше, це робота настільки велика, що її відразу не охопиш, а, по-друге, потрібна матеріальна допомога.

Мені прийшлося чути не мало нарікань з боку незаможників на нашу „Село - Техніку“, „Село - Допомогу“, сільсько-господарську кооперацію, що, мовляв, вони нічого не роблять і нічого не дають. Один з незаможників дуже картинно оповідав про це.

— Почув я, — каже, — про „Село - Техніку“. Ага, думаю, мабуть, річ добра, треба розпитати, що то за звір такий. Добре, розузнав. Пішов туди, аж там кажуть: — „Дай пай!“ — Розузнав я про „Село - Допомогу“. Теж річ хороша. Дай, думаю, піду туди, там, напевне, вже одержу поміч, адже

і назва гарна: село-допомо-га-а. Пішов... І що ви думаєте? Перш, ніж я встиг роззявити рота і сказати хоч слово, я почув:— „Дай пай!“.— Я за шапку та в сільську кооперацію, але і тут:— „Дай пай!“ — А де ж тому незаможникові отих паїв настанитися, коли у мене, наприклад, на пісках вродило всього сім кіп... Отже, усі кажуть дай, та й дай, а нам ніхто не дає!..

З цього видно, що незаможники не всюди й не зовсім знайомі із станом республіки. Багато з них все ще чекають, що держава може зробити так, що на них мало не посипеться золотий дощ. Принаймні, такі надії у декого живуть. А от відносно розвитку самодіяльності у більшості селян трохи того, слабо виходить. І мені здається, що тепер поруч з політичною роботою серед незаможників треба вести роботу і в іншому напрямку, а саме — роботу по поліпшенню їхнього господарства, про розвиток самодіяльності, а, головне, треба дати в тій чи іншій формі дешевий кредит.

Тоді незаможники перестануть дивитися на державу, як на якийсь „сособез“, а почнуть вести роботу над своєю землею і поліпшувати свої господарства.

VI

На Остерщині зараз провадиться кампанія по перевиборах рад. До неї готуються, для успішного переведення мобілізується всі сили. Використо-

вується всі хоч трохи здатні до роботи члени партії, всі комнезами, всі сільські і вол'ячейки.

Ні для кого не таємниця, що по наших сільських і волосних радах засіло багато куркульні і взагалі ворожого нам елемента. Далі цього терпіти не можна, і всіх цих людей треба з наших органів влади вимести.

Оказується, що куркулі чудово поінформовані про перевиборчу кампанію і готуються до неї. Вони, очевидно, гадають, що настала пора вийти з запілля, куди їх загнали перші роки революції, і думають тепер, цієї ж осені, зробити перший свій нажим.

Гасло „Ради, але без комуністів і незаможників“ має серед них широке співчуття, і вони, де буде можливо, постараються використати і перевести це в життя.

По деяких інформаціях, мені даним, куркульня Остерщини навіть гадає утворити щось ніби схоже на блок і думає провести своїх „представників“ навіть у повітовий виконком. Відповідальні робітники повіту все це учитують і приймають належні міри.

Болючим місцем повіту є школа і особливо школа сільська. Річ у тому, що населення з великою неохотою складає договори на утримання школи. Коли поставити питання так: чи потрібна школа на селі, то за школу всі. А коли почнеш говорити про те, що от школу треба утримувати,

одремонтувати, то селяни руками й ногами упираються. Ось чому повітвиконком зовсім мало покладає надій на ці договори, а думає перевести школи цілком на своє утримання, на місцевий бюджет, використовуючи там, де треба, і договори.

Але тут же треба зауважити, що й само вчительство неохоче йде на шлях договорів. Воно боїться того, що ці договори віддадуть його у повну підлеглисть селянам.

Мені, наприклад, передавали цікаві випадки. В одному селі куркулі ось що говорили уповноваженому Наросвіти:

— Віддайте, — кажуть, — нам зовсім школу. Тільки з умовою, що ви не будете туди втручатися. Ми її одремонтуємо, наймемо вчителя і все гаразд буде.

Що вони думають? А думки їхні дуже прості. Взяти в свої руки школу, посадити туди за вчителя попа або дяка — от і все.

В другому селі так прямо й казали:

— А нащо нам школа? Ми наймемо дяка, він буде їх закону божому вчити і грамоти разом вивчить.

От який стан, і от з якими нахилами і думками приходить вести боротьбу в справі школи.

З цього висновок один: школу треба підтримати. Не дати їй зовсім розвалитися або вислизнути з наших рук.

І ще. Треба діло повести так, щоб у наших руках не zostалися одні порожні шкільні будинки,

а сільська дітвора десь на попівських кухнях буде тлумачити „закон“ і задурювати собі голови.

VII

На цьому я закінчую замітки про Остер і Остерщину. Я хотів дати правдиву картину цього закутку.

Може, моя картина наведе на кого - небудь сум. Але сумові не мусить бути місця. В закутках є наш авангард, він провадить роботу в нечувано важких умовах, але ця робота дасть свої наслідки.

Майбутній історик із здивованням зупиниться на цих фактах і віддасть повагу цим невідомим робітникам, які в оцих глухих кутках клали підмурок нового суспільства.

Становище тут змінилося б на краще, коли б, скажімо, у цьому самому Остері запрацювало дві - три фабрики. Молоти, варстати й веретена одразу б внесли зовсім інший темп у життя.

Поки - що цього немає. Остерці тільки мріють про це. Проте, вони гадають у п'яті роковини революції зробити закладку майбутніх турбін на Десні. Таким чином, першу цеглину індустрії уже готуються покласти. А пройде кілька років, і Остер ви не пізнаєте. Електрика заставить Остер розпрощатися із своєю тишею і з своїм міщанським добробутом.

А поки - що прощай, Остер!...

Остер
21 X 1922 р.

КОЗЕЛЕЦЬ

•
Минають дні. Минають ночі.
Минає літо. Шелестить
Пожовкле листя.

Шевченко

I

Був один з тих осінніх днів, коли, не дивлячись на хмари, далечінь була особливо прозора, а повітря чисте.

Стояли купами берези, а понизу ліпилися сосни, своєю темнозеленою хвоєю оздоблювали золото листя березового. Попід соснами білили брудними купами шатра циганські, коло них курився від розкладених огнищ дим.

Назустріч нам вибігло кілька циганчат і почали випрохувати хто хліба, а хто грошей. Двоє з них, хлопчик та дівчинка, взяли за руки і почали водити соромицький танок.

Мій візниця, татарин з Казанської губернії, що втік відтіля від голоду, сердито плюнув, потім вилаявся по-своєму і обернувся до мене.

— У нас так не дозволяється, — каже. — Моя твоя прохає поганяти їх...

Я кажу, що не варто, і наказую їхати далі.

— Непутящий народ, оці цигани, — говорить він. — Ні податків не платять, ні у війську не служать. Треба б їх заставити що-небудь робити!..

Скоро ми проминули передмістя Остра „Сорок Хат“ і виїхали на шлях до Козельця.

В полі було порожньо. День до ночі схилявся. Там, де мало сонце заходити, блакитна галявина серед хмар утворилася. Вона чим-далі, то ширилася, і скоро сонце викотилося — велике, червоне.

Одразу краєвид звеселішав. Руда стерня загорілася рожевим золотом. Далекі купи дерев стали прозорими. На зеленях коні різко й мальовничо виділялися.

Татарин говорить:

— Мороз завтра буде!..

Проїхали мимо одного радгоспу. Чогири пари волів ходили в плугах по лану, оранку кінчали.

Татарин знову обертається до мене:

— У нас не так, як у вас, орють. І плуги не такі.

— А що, дома краще, ніж у нас? — питаю його.

— А як же, — відповідає він, і все обличчя у нього розпливається в усмішку. — Я сам з Свіяжського. Чув про таке місто? У нас хороше! Гори. Знов же Волга. Весною море, а не ріка. Благодать, одно слово. Це не те, що ваша Десна. І земля у нас краща!

— Хочеш, значить, додому?

— Ще б пак, не хотіти. Та нізачим їхати. Я не жонатий сам. Був батько та мати, з голоду померли. У нас, знаєш сам, який голод був!

— Що ж ти поробиш, не встиг послати їм допомоги, — говорить молодий татарин. — Два з половиною місяці сюди добирався. А поки добрався, поки найшов службу, там уже й повмирали.

Замовк сумно, а потім несподівано запитав:

— Не знаєш, товаришу, кращої служби? Дякував би тобі.

— Не знаю.

— От оказія. Кого не спитай, все не знають. А тут дуже вже погано платять.

Він служив у повітовому земельному відділі.

Дорога повернула трохи праворуч, і перед нами показався Козелець. Самого його ще не було видно, зате чітко білили бані церков. Потім разом, немов би хто облив їх, вони з білих зробилися червоними, через кілька хвилин — рожевими, і чим далі, тим фарби ставали блідіші, аж поки зовсім не злилися з кольором небосхилу.

За півгодини ми вже їхали вулицями цього невеличкого повітового міста.

II

У Козельці немає ні того, що зветься „гостинницею“, ні навіть доброго постійного двору. А тому я поїхав прямо до повітземвідділу, бо

де ж можна було знайти притулок собі й коням, як не там, тим більше, що то все, так би мовити, свої люди, земельники.

Заїжджаємо у двір, не видко нікого. Простую до хати. Там знаходжу трое дітей і якусь постать на ліжку.

Чи не хора людина, — думаю собі, — лежить? "

— Добрий вечір! — кажу я вголос.

— Ве-е-чі-ір до-о-брий, — чую відповідь.

Еге, он воно що. Тут, дійсно, хвороба є, та тільки зовсім іншого порядку. Тут, очевидно, Самогон Самогонович у гостях був.

Так собі міркую, але й виду не показую, що розумію, в чім тут справа. Я обертаюсь до чоловіка, що все продовжував лежати, і чемно так до нього промовляю:

— Так от що, голубе! Мені треба поставити у вас коні і переночувати.

— А ви хто такий будете?

— Я з губземвідділу. Приїхав до вашого начальства, ревізор я...

Але це ані на крихту не вплинуло на нього.

— А, так ви начальство? Умгу!.. Ну, і добре. А я тут старший комендант. Зрозуміли ви?

— Зрозумів, — кажу я і не знаю, чи мені сердитись, чи сміятись.

— Ну, от! Під моїм владенієм сей дом і двір, і садок, а должность моя така: кур'єр і сторож. Зрозуміли тепер, що я за чоловік тут є?..

— Зрозумів, зрозумів — кажу я, вже загублюючи терпець.

— Ну от! А для коней і для вас місто знайдемо. От біда тільки, що начальства немає, поїхало у Харків.

І „комендант“ поволі підвівся з ліжка. Тут я побачив, що він і справді п'яний, як чіп. Ми як-так поставили коні, дістали сіна, уладили справу з ночівлею візниці. Тоді я знову почав питати про тих, кого я знав. Взнаю, що є дома тов. Ільченко, з яким я трохи був знайомий.

Іду до нього. На моє щастя, він був дома.

— Так і так,— кажу йому,— прийшов до вас ночувати.

— Прошу, будь ласка!

І я залишився. Скоро ми з ним розбалакалися. Взнаю, що він є уповноважений по управлінню державним майном і тільки за годину перед цим повернувся з повіту.

Запитую, як там по селах.

— А нічого, спокійно.

— Продподаток здають?

— Здають.

— А закріплення землі як у вас проходить?

— А ніяк. Ми майже не починали цієї роботи.

— Чому? — питаю зі здивуванням.

— Та дядьки відмовляються. Кажуть, що заберіть краще всю землю у волосний фонд!

— От тобі раз! Такої чудасії, признаться, я ще не чув.

— Та ви розкажіть толком,— пристав я до нього,— в чім тут справа.

— Бачите, землі у нас не дуже добрі. Дядьки бояться, що коли вони ту землю закріплять, то на них ще більше податків накладуть.

— Але ж це дурниці. Невже у вас не було нікого, щоб роз'яснити їм, в чому тут діло?

Він похитав головою.

— Ну, добре. А пробували ви там, де дядьки згоджуються на те, щоб землю всю віддати у волосний фонд, це робити? Адже це одні балачки. Якби ви почали це робити, то вони б іншої вам заспівали.

— А певно так. Тепер же з тим рахуватися приходить.

Я одразу зрозумів, що тут я маю діло з величезним непорозумінням. Просто люди не зрозуміли, як слід підійти до справи, і от маємо, коли хочете, величезну провокацію.

Між іншим, на другий день я мав нагоду більш докладно побалакати і з „комендантом“ земвідділу, з яким напередодні я мав вищеописану розмову. Він мені багато дечого цікавого розповів з побутового боку і дав мені можливість краще зрозуміти всю земельну політику на повіті, ніж то я міг би узнати з офіційних докладів і офіційних розмов.

Почав він, як то завжди водиться, з самого себе, а потім вже перейшов до начальства.

Був тут колись завідатель земельним відділом, Хлягою звався, агроном сам, членом партії рахувався. Чув і я дещо про цього Хлягу. Якщо вірити комендантові, то це був хороший „малой“, а над усе кохав чарку.

— Без випивки не сяде й до роботи й не піде додому. Як що, так і жене мене по горілку. Потім його звідси звільнили, з партії викинули, зараз десь у совхозі сидить.

Після цього любителя самогону став другий, теж колишній член партії. Він так само чарки не цурався, часто до своєї нареченої їздив.

— Запряжемо, було, пару коней, сьорбонем спиртику, і в дорогу запас візьмемо, і поїхали на кілька день!— з захопленням оповідає „комендант“.

Зрештою і цей покинув земвідділ, одружився і зник з місцевого обрію. Кажуть, що в кооперації десь служить. А колись, кажуть, у 17, 18 й 19 роках це був видатний місцевий діяч, партизан. Бач, як люди переміняються.

Третій завідатель більше дома сидів, а до земельного відділу тільки наглядав. Тепер надіслали сюди четвертого.

Само собою, що при таких завідателях не можна говорити про якусь там витриманість в земельній роботі. І такі заяви з боку селян, як ото приводив товариш Ільченко, не здаються чимось дивним. Могло бути далеко гірше.

Коли б ви мене запитали — що краще, Остер чи Козелець, то я б, їй-бо, не одповів би зразу.

Остерці кажуть, що краще в них. Козельчани доводять, що кращий Козелець. Усяк кулик своє болото хвалить. А як на правду, то обоє рябе.

— А собор? — лукаво запитують вас козельчани. А Покорщина, наша історична згадка?

Що й казати, собор у Козельці дійсно знаменитий. Коли на нього дивишся, то завжди приходить на думку, чого тільки панська примха не могла зробити. Що ж до Покорщини, колишній маєток Розумовських, то там особливого немає нічого. Є там дуб, під яким, по переказах, Катерина II сиділа та, може, план крпацтва з паннами розробляла. Є ще на Покорщині будинок, який одні звуть будинком Кочубея, другі — Катерини, треті — Розумовських, але докладно ніхто не знає, чий він був.

От се, коли хочете, і всі пам'ятки, що залишилися від минулого, а нових пам'яток поки-що нема.

Посеред міста є майдан широкий, як степ. Дві перекупки, що стоять на ньому і продають „сечки“, здаються якимись кумедними і зовсім тут зайвими.

Сонно навколо, навдивовижу сонно. Коли ви йдете вулицею, то вас навіть собаки не чіпають.

А обиватель, коли вас зустріне, то тупо, без жодного здивовання подивиться вам услід і десь вахується у себе в дворі.

Громадського життя, можна сказати, немає. Ні, пробачте, я помилився. Громадське життя є. З одного боку, воно виявляється у церквах та синагозі, де віруючі не тільки моляться, а й політичними балачками займаються, бо певні, що сюди комуніст не піде їх підслухати. З другого боку, живчик б'ється у повітпарткомі. Але партійна організація тут маленька, всього п'ятдесят чоловіка і то здебільшого служилий елемент. Радянсько-партійні, коли хочете, урядовці.

Є в Козельці і культурні заклади, як ось, наприклад, радянське кіно „Ідеал“. Підчас мого перебування в ньому демонструвалася „захватывающая і единственная по своему интересу драма „Вероломство“. Був тут іще український не то театр, не то, власне, помешкання для вистав. Це помешкання з таким же успіхом можна було пристосувати і для стайні. Вистави в ньому улаштував місцевий комсомол. Недавно цей театр скоропостижно помер по вині виконкому. Останньому захотілося поповнити свій бюджет, і він здав театр в оренду якимось пройдисвітам-халтурникам.

Така воля непи, проти неї тяжко встояти і не таким поважним інституціям, не то що Козелецькому виконкомові.

Пішов я, наприклад, у місцеву спілку робітників освіти. Знайшов декого з правління, гомонів з ними. Але все, що я почув, то були скарги на своє існування, на те, що вчительство загибає, що школа гине. Так я вже й побоявся навіть і питання порушувати про те, а як гадає спілка вести культурну роботу серед населення, щоб щось дати в противагу отим „Вероломствам“ і водевілям халтурників, бо для мене стало ясно, що ставити так питання, то все одно, що бити горохом об стіну. Мене просто б не зрозуміли.

IV

Пощастило мені побувати в Козельці на одній конференції, а саме на повітовій конференції спілок. І ось яке вражіння залишилося в мене.

Перш за все по справозданням зовсім не було дискусій. Резолюції приймалися стереоптивні: прийняти до відому, або робота провадилася задовольняюче. Іноді сюди примішували об'єктивні умови: зважаючи на те то, й на те то, а також на відсутність належних робітників і матеріальних засобів, визнати, що робота пророблена все-таки задовольняюче... Я, правда, не дуже жалкую за тим, що не було тріскачих виступів, але все-таки повинні бути якісь ділові зауваження, а повітовим конференціям цього найбільше й бракує.

Це я, між иншим, спостерігав і по других містах: народ мовчить, мовчить рядовий член партії, член спілки, член комнезаму.

Чому ж так? Адже візьміть кожного з них в своєму близькому оточенні, він там і говорить, і часто розумні ділові зауваження робить. А прийшов на зібрання, на конференцію, мовчить, наче в рот води набрав. Очевидно, відіграє не малу роль надто вже формальний підхід до таких конференцій, трафаретність їх. Ми все-таки, в цьому треба признатись, проводимо їх надто по-казеному. Ось і тут. Зібралося всього три десятки людей, і саму конференцію можна було провести жвавіше, ніж то було на самому ділі.

Візьму, наприклад, справоздання про соціальне страхування. Цікава тема, життєва і нова до того. Де-небудь у робітничому районі або на заводі тут би розгорнулися такі балачки, що біда, а на козелецькій конференції два-три запитання і на цьому скінчено.

Звичайно, що величезну роль відіграє тут і те, що члени профспілок, хай мені вибачать на цьому слові, по таких повітових містечках, як от, приміром, Козелець, міщани до самої кости. Найбільше цікавими суть конференції партійні, а потім з'їзди комнезамів. Там більше інтересу, більше уваги до діла. Воно і не дивно, бо ж ці дві групи несуть на собі весь тягар радянського будівництва.

Козелецький повіт у цьому році має дати по продподатку 800.000 пудів збіжжя. До цього часу виконано 70⁰/о завдання. Приблизно через місяць продподаткову кампанію гадають закінчити „на-чорно“. Продподаток здається без особливої затримки. Мені самому приходилося бачити в Козельці у заготконтори дуже великі заводи.

Що до комнезамів, то недавно закінчилася чистка їх. „Вичищено“ до 30⁰/о. Після цього робота комітетів незаможних селян піде жвавіше.

Про радянський апарат не можна сказати, щоб він був уже такий кепський, але хиб чимало має, особливо на селах. Майбутня перевиборча кампанія мусить ці хиби усунути, самий апарат зміцнити і зробити його більш здатним, більш рухливішим до виконання завдань. Байдужий же елемент та куркулівський, безумовно, з рад зникне.

З школою діло кепське. Не дивлячись на те, що у більшості волостей заключені колективні договори на утримання шкіл, що хоча ці договори затверджені волосними з'їздами рад, діло мало посувається вперед. Правда, ремонт шкіл іде, але що до утримання вчительства, а також підручників, шкільного приладдя, то, здається, стан можна рахувати безнадійним.

Мене запевняли, що школи цю зиму провадити навчання будуть. Представники вчительства казали

так, що, мовляв, хоча у багатьох школах на повіті і приступлено до навчання, але ми не певні, що воно буде безперервним. Матеріальний стан учительства, дійсно, жахливий. Учителі за літо одержали всього хто 2 пуди, хто 3 пуди жита, а дехто й зовсім нічого. Щоб прохарчуватися, вони ходять на буряки, багато з них працювали жнивими у селян, дехто переробився у шевця і шиє чоботи. Більш спритні, але таких значна меншість, пішли служити у кооперацію, а то відкрили приватні шкілки і вчать дітей куркулів.

Аж тут вони стикаються з таким конкурентом, як попівство, яке теж хоче утворити свої приватні підпільні школи.

Само собою, що все це не може сприяти розвиткові школи.

Що ж торкається такої галузи, як сільське господарство, то і тут, на мою думку, не все гаразд. Мало поки - що робиться в справі інтенсифікації селянського господарства. На повіті є одно досвідне поле, але воно тільки -но стає на ноги, і робота тільки -но розпочинається. Зовсім не розвинена сільсько - господарська кооперація.

Є на повіті також кілька цукроварень. З них Бобровицька в цьому році працює.

Взагалі ж треба сказати, що повіт поки - що ніяких промислових перспектив не має. Єдиним економічним джерелом для цього є і буде сільсько - господарська продукція, переважно селянська,

а тому питанням по сільському господарству повинно віддаватися максимум сил і вони повинні бути на першому плані всієї роботи.

Поруч з цим треба зауважити, що піднесення селянського господарства не можливе без його колективізації. В Козелецькому повіті, наскільки мені відомо, немає до цього часу навіть спроб в цьому напрямку. За це повинні взятися в першу чергу незаможники. Ґрунт для цього є, і треба тільки проробити певну підготовчу роботу.

Це повинні зробити повітпартком і повітовий земельний відділ.

3M1CT

	Стор.
Від автора .	5

І ЕТРІ

І треба, і не треба	9
„Шехва“	21
„Ножиці“	32
Іетрі прокидаються	39
Запитання	45
Ілушина	53

З ДОРОГИ

Як я з пастухом про Леніна балакав	79
Житні простори	86
Заїзд Гадюки	92
Могикани	96
На агіткампанію	102

В СЕЛАХ

Воронівка	113
Конференція в Халявині	129
Моровськ	139
Седнів	148
Веркіївка	154

ЛЮДИ СЕЛА

„Генерал“	173
Трохим	180
Дядько Панас	185
Молода парость	195
Млин	200
В комуні „Надія“	207
Індивідуали	215

ПРОТИ БОГА

Чудотворці	221
Про бабу Горпину, про живу церкву та інше	233
Батьки та діти	239
„Хрестини“ по - новому	244
Як Пріська іконуновила	249
Бунтар	256

НА ДУБКАХ

Про тих, хто проходить мимо	263
Про антихриста	269
Сільський люмпен	278
Про куркульських синів	285
Чоловіка убили !	294
„Пророк“ погоди	302

ЗАКУТКИ

Остер	313
Козелець	332

ПО ВСІХ КНИГАРНЯХ ДВУ Є ТАКА ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

Антоненко - Давидович, Б.— Запорошені силуети. 157 стор., ц. 50 коп.

Божко, С.— Чабанський вік. Оповідання. 184 стор., ц. 90 коп.

Вишня, О.— Вишневі усмішки літературні. 118 стор., ц. 75 коп.

Вишня, О.— Вишневі усмішки театральні. 62 стор., ц. 30 коп.

Головко, А.— Бур'ян. Повість. 354 стор., ц. 1 крб. 50 коп.

Головко, А.— Можу. Повісті й оповідання. 355 стор., ц. 2 крб. 25 коп.

Донченко, О.— Сурми. 63 стор., ц. 35 коп.

Досвітній, О.— Алай. 151 стор., ц. 1 крб. 15 коп.

Досвітній, О.— Американці. Соціальний роман. 333 стор., ц. 2 крб.

Качура, Я.— Зламана присяга. 144 стор., ц. 1 крб. 15 коп.

Копиленко, О.— Буйний хміль. Вид. 2. 397 стор., ц. 1 крб. 50 к.

Кундзіч, О.— Село Вовче. Оповідання. 78 стор., ц. 45 коп.

Ле, І.— Юхим Кудря. Оповідання. 213 стор., ц. 1 крб. 20 коп.

Лісовий, П.— В тумані. 43 стор., ц. 8 коп.

Лісовий, П.— Сільське. 36 стор., ц. 10 коп.

Любченко, А.— Буремна путь. Оповідання. Вид. 2. 184 стор., ц. 80 коп.

Любченко, А.— Дні юности. Оповідання. 63 стор., ц. 40 коп.

Панч, П.— Голубі ешелони. 378 стор., ц. 1 крб. 90 коп.

Панч, П.— Мишачі нори. 241 стор., ц. 90 коп.

Панч, П.— Солом'яний дим. Оповідання. Вид. 2. 160 стор., ц. 65 к.

Первомайський, Л.— Земля обітована. 107 стор., ц. 48 коп.